

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

अग्निपुराणस्य शुद्धाशुद्धिपत्रम्

पृष्ठाङ्काः	पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
२	६	ब्रह्मश्वरं	ब्रह्मेश्वरं
५	२	विष्णु	विष्णु
८	३	वधात्	वधीत्
१५	८	पिङ्गा	पिङ्गाक्षं
१७	६	तत्रागं	तत्रागं
१६	११	वार्षपार्वणो	वार्षपर्वणी
२१	५	हरिदिवि	हरिदिवि
२३	१५	स्थिता	स्थिताः
२४	८	दुर्याधनं	दुर्याधनं
"	६	सङ्ग्र	सङ्ग्रह
२५	१२	धृष्टद्युम्न	धृष्टद्युम्न
"	२२	नृपः	नृपः
३३	१०	द्रंष्ट्रिणः	दंष्ट्रिणः
३४	६	स्ततायस्तु	स्तृतीयस्तु
३५	४	अग्निस्वस्ता	अग्निष्वात्ता
३६	१३	यजेते	यजेत्
३७	५	चतुर्थ्यन्त	चतुर्थ्यन्त
"	२०	दिक्पालर्य	
३६	३	स्थता	स्थिता

"	६	ग्रता	ग्रतो
"	१२	प्रदक्षिणा	प्रदक्षिणी
४४	१०	प्रकूमये	प्रबलूमये
४६	"	न्यसत्	न्यसेत्
"	१८	कणिका	कर्णिका
४७	७	साधरणा	साधारणा
"	७	"	"
"	६	उध्व	ऊध्वं
"	१८	क्षिपेत	क्षिपेत्
४६	४	सङ्ख्यया	सङ्ख्यया
"	६	ध्यत्वा	ध्यात्वा
"	१५	स्यत्	स्यात्
५०	२	विश्लष्य	विश्लष्य
"	६	तत्त्व	तत्त्वं
५१	२	स्पर्शतन्मात्रे	स्पर्शतन्मात्रे
"	१०	दद्याद्दीक्षयं	दद्याद्दीक्षयं
"	२५	स्थण्डि	स्थण्डिले
५७	६	कणिका	कर्णिका
"	१०	सार्ववणिकः	सार्ववर्णिकैः
"	१६	स्यद्रक्तं	स्याद्रक्तं
५८	६	रश्मयः	रश्मयः
६०	१७	क्रूरभूतानि	क्रूरभूतानि
६२	१४	वर्षपूजाकलं	वर्षपूजाफलं
६३	१२	मध्यमाङ्गष्टः	मध्यमाङ्गुष्ठैः

६४	१०	चतुर्भिश्च	चतुर्भिश्च
"	१६	धूमवर्ण	धूमवर्ण
६५	२१	ब्रह्मन्द	ब्रह्मन्द्रे
६७	२१	अर्घ्यं	अर्घ्यं
६८	१६	पुनराधार	पुनराधारौ
६९	७	बिलवा	बिलवा
"	१४	सर्व	सर्व
७१	१०	प्राथ्यं	प्राथ्यं
७२	१०	वर्ष	वर्ष
७४	१६	सर्व	सर्व
७५	१७	वापि	वापि
"	२१	कत्कर्तु	तत्कर्तु
७७	१६	लौके	लौके
"	२	येऽस्मिंतिष्ठन्ति	येऽस्मिंतिष्ठन्ति
७८	२२	चतुरङ्गुलकं	चतुरङ्गुलकं
७९	११	कुण्डान्तु	कुण्डान्तु
"	२१	जनयित्वाऽग्निं	जनयित्वाऽग्निं
"	२२	आधारा	आधारा
८०	१८	पूर्ण	पूर्ण
८२	८	मित्युच्छ्रायात्	मित्युच्छ्रायात्
"	१४	तद्वत्	तद्वत्
"	१६	प्रासादास्य	प्रासादास्य
८३	१८	वर्णिनां	वर्णिनां
८६	४	गन्धपात्र	गन्धपात्रं

८७	२	तर्जन्यनामिका	तर्जन्यनामिका
६१	१८	हृकीकेशो	हृषीकेशो
६२	३	अधोऽक्षजः	अधोक्षजः
६५	१४	शूलीमात्रप्रतो	शूलीमात्राप्रतो
६६	३	विडाला	विडाली
१०१	१२	कीर्तितम्	कीर्तितम्
१०२	३	षडङ्गुलं	षडङ्गुलं
१०४	७	कथनम्	कथनम्
१०८	२२	शिपविष्टेति	शिपिविष्टेति
१११	८	मायामवष्टभ्य	मायामवष्टभ्य
११३	६	प्रकृत्यादान्	प्रकृत्यादीन्
११४	१६	प्राक्षयेद्	प्रोक्षयेद्
११५	२	शतकम् आञ्ज्यं	शतकमाञ्ज्यं
"	१०	त्वोत	त्वेति
"	२०	कुर्वात	कुर्वीत
११६	८	सहस्रशीर्षेति	सहस्रशीर्षेति
"	२२	मुञ्चामि	मुञ्चामि
१२३	१५	पश्चान्मूल	पश्चान्मूल
१२४	२३	हम्	हेम्
१२५	११	वस्त्र	वस्त्रै
"	१७	बुद्	बुद्
१२८	३	द्वादश्यां	द्वादश्या
"	४	स्थायेत्	स्थापयेत्
"	६	राजानं	राजान

"	१८	तण्डल	तण्डुल
"	२२	नरसिंहाय	नरसिंहाय
१२६	१४	स्वर्लाके	स्वर्लोके
"	१८	स्वर्ग	स्वर्गे
१३०	५	नारसिंहेन	नारसिंहेन
"	२२	बलि	बलि
१३३	८	शान्तिताय	शान्तितोय
"	११	पूर्णाहुति	पूर्णाहुति
१३४	२१	महादर	महोदर
१४१	६	यागेन	योगेन
"	१४	कुर्वात	कुर्वीत
१४१	१६	बहिः	बहिः
१४२	११	दिङ्मुखान्	दिङ्मुखान्
१४३	२५	परिवार	परिवार
१४४	१३	ध्यानादभि	ध्यानादिभि
१४५	६	चन्द्रवं	चैन्द्रवं
"	७	चेतन्याय	चैतन्याय
"	१३	सम्भृति	सम्भृति
१४६	२५	क्रमात्	क्रमात्
१४८	६	गुग्गुलम्	गुग्गुलम्
१५१	२२	अपोशानं	आपोशानं
"	२३	कृकरो	कृकलो
१५५	१०	लोकपालैश्च	लोकपालैश्च
"	२१	भ्यर्चिते	भ्यर्चिते

१५६	२०	शम्भो	शम्भा
१५७	१६	सूपूत	सुपूत
"	२३	समभ्यर्च	समभ्यर्च्य
१५८	१०	आग्रये	अग्रये
"	११	बाधिकीम्	वार्षिकीम्
"	१२	पत्रिकम्	पवित्रकम्
"	१८	कुर्यात्	कुर्यात्
१५९	२	किञ्चिद्	किञ्चिद्
"	६	नाशाति	नाशीति
"	१०	विधि	विधि
"	१६	आमन्त्रितोसि	आमन्त्रितोऽसि
१६२	२३	तृप्यर्थ	तृप्यर्थ
१६४	४	पुष्पैर्वहि	पुष्पैर्वहि
"	१३	चुल्लयां	चुल्लयां
"	२५	निर्वर्त्या	निर्वर्त्या
१६५	१३	पूजत	पूजित
१६८	४	हौं	हौं
"	२५	शान्त्यतीत	शान्त्यतीत
१६९	३	"	"
"	२३	स्तसृभि	स्तिसृभि
१७०	"	बाह्यत	बाह्यतः
१७१	५	पुनर्वहिः	पुनर्वहिः
१७२	३	वहि	वहि
"	८	पादाङ्गुष्ठा	पादाङ्गुष्ठा

२२	स्वमन्त्रेण	स्वमन्त्रेण
२०	सामन्तो	सीमन्तो
२	कर्त्तव्या	कर्त्तव्या
१५	आग्नेने	आग्नेये
११	पिङ्गलाक्षश्च	पिङ्गलाक्षश्च
६	त्ययानुकूलेन	त्वयानुकूलेन
१२	षडशीति	षडशीति
१७	कणिकायां	कर्णिकायां
१८	श्रुव	स्तुव
२१	श्रुगमे	स्तुगमे
२३	मन्त्रसज्ज्ञकम्	मन्त्रसञ्ज्ञकम्
६	व्याप्य	व्याप्य
२२	निधिकुम्भाः	निधिकुम्भाः
२२	कुम्भां	कुम्भां
१६	मधुनां	मधुमा
२०	वेदयेत्	वेदयेत्
२०	वहिः	वहिः
१७	पादान्त्यूयन	पादान्त्यूयन
२१	पूर्वाद्यां	पूर्वाद्या
६	कुर्या	कुर्या
११	दैवज्ञ	दैवज्ञ
१८	वीहयो	व्रीहयो
५	वारुणे	वारुणे
२३	विशेषाध्यं	विशेषाध्यं

२०३	५	वाह्य	बाह्य
"	१७	गोमये	गोमये
"	१६	सम्पूज्य	सम्पूज्य
२०५	८	सर्वेष	सर्वेषु
"	२५	श्चन्दनादिभि	श्चन्दनादिभिः
२०६	६	स्वशक्तिः	स्वशक्तिः
"	१३	तुर्या	तुर्या
२०८	२०	चावगुण्ठवम्	चावगुण्ठनम्
"	२३	वाह्य	बाह्य
२०९	२०	देहशुद्ध्यादि	देहशुद्ध्यादि
२१०	२३	शम्यग्	सम्यग्
२११	६	निर्घाषै	निर्घाषै
"	१०	त्युक्ता	त्युक्ता
२१३	१०	सन्निधी	सन्निधो
"	१५	भार्यया	भार्यया
"	१६	स्नापयेत्	स्नापयेत्
२१४	१३	पञ्चयांशे	पञ्चमांशे
"	१६	स्वपीठेष्वपि	स्वपीठेष्वपि
"	२५	च्छुद्धं	च्छुद्धं
२१५	२	लिङ्गं	लिङ्गं
"	२०	ओं	
२१७	१६	शततमा	सततमो
२१९	८	पाठस्य	पीठस्य
२२१	११	चलनम्	चालनम्

१५	समृद्धृतौ	समृद्धृतौ
१२	वगचतुरो	वाक्चतुरो
१४	ह्यच्छायो	ह्युच्छायो
१६	कीर्तितम्	कीर्तितम्
६	वृद्धिः	वृद्धिः
१४	भोगं	भोगं
८	राकादान्	राकादीन्
१४	सुतश्च	सुतश्चा
१६	विवर्द्धितम्	विवर्द्धितम्
	सपि	सर्पि
११	कुरुव	कुरव
१२	तन्मध्य	तन्मध्ये
८	गभने	गमने
४	निमंदा	नर्मदा
२०	गुरोर्गुरुः	गुरोर्गुरुः
६	रूपिणा	रूपिणी
१३	देवमया	देवमयी
१२	तीर्थापजीविका	तीर्थोपजीविका
१५	द्यागं	द्यागं
२०	बहन्नं	बहन्नं
१३	शक्तुना	सक्तुना
२०	प्रत्नमद्भिः	प्रत्नमद्भिः
२१	कुशोत्तरथो	कुशोत्तरोऽथ
२५	बलयाकृतिः	बलयाकृतिः

२५३	६	योजना	योजना
२५६	३	चेत्रे	चैत्रे
"	२२	बारे	बारे
२५६	७	मधामु	मधामु
२६०	१३	प्रातिलोभ्येन	प्रातिलोभ्येन
२६१	७	खरसैगुण्यो	खरसैगुण्यो
२६२	२१	मज्झिष्ठा	मज्झिष्ठा
२६३	५	ब्रवीत्	ब्रवीत्
"	६	पञ्चा	पञ्च
२६४	१३	रूपस्योद्धं	रूपस्योद्धं
"	२४	छकंहू	छकंहू
२६५	५	स्वरोद	स्वरोदय
२६७	५	चतुर्थे	चतुर्थे
"	५	विष्टय	विष्टयः
२७०	११	वर्णनम्	वर्णनम्
"	१६	गण्डेऽनिगण्डे	गण्डेऽतिगण्डे
"	१६	सैहिक	सैहिक
२७४	१०	रेवता	रेवती
२७७	४	बान्धवा	बान्धवाः
२७८	१५	बुद्धिमाह्	बुद्धिमाह्
२७६	२	विघ	विघा
"	५	विशद्व	विशद्व
"	१७	गजकूर्म	गजकूर्म
२८१	३	मुहूर्त्ता	महूर्त्ता

व्यवहाराः शान्तयश्च ऋग्वेदादिविधानकम् ।

सूर्यवंशः सोमवंशो धनुर्वेदश्च वैद्यकम् ॥६६॥

गन्धर्ववेदोऽर्थशास्त्रं मीमांसा न्यायविस्तरः ।

पुराणसंख्या माहात्म्यं छन्दो व्याकरणं स्मृतम् ॥६७॥

अहङ्कारो निघण्टुश्च शिक्षाकल्प इहोदितः ।

नैमित्तिको प्राकृतिको लय आत्यन्तिकः स्मृतः ॥६८॥

वेदान्तं ब्रह्मविज्ञानं योगो ह्यष्टाङ्ग ईरितः ।

स्तोत्रं पुराणमाहात्म्यं विद्या ह्यष्टादश स्मृताः ॥६९॥

ऋग्वेदाद्याः परा ह्यत्र पराविद्याक्षरम्परम् ।

सप्रपञ्चं निष्प्रपञ्चं ब्रह्मणो रूपमीरितम् ॥७०॥

इदं पञ्चदशसाहस्रं शतकोटिप्रविस्तरम् ।

देवलोके देवतैश्च पुराणं पठ्यते सदा ॥७१॥

लोकानां हितकामेन संक्षिप्योद्गीतमग्निना ।

सर्वं ब्रह्मेति जानीध्वं मुनयः शौनकादयः ॥७२॥

शृणुयाच्छ्रावयेद्वाऽपि यः पठेत् पाठयेदपि ।

लिखेल्लेखापयेद्वाऽपि पूजयेत् कीर्तयेदपि ॥७३॥

पुराणपाठकञ्चैव पूजयेत्प्रयतो नृपः ।

गोभूहिरण्यदानाद्यैर्वस्त्रालङ्कारतर्पणैः ॥७४॥

तं सम्पूज्य लभेच्चैव पुराणश्रवणात्फलम् ।

पुराणान्ते च वै कुर्यादवश्यं द्विजभोजनम् ॥७५॥

निर्मलः प्राप्तसर्वार्थः सकुलः स्वर्गमाप्नुयात् ।

शरयन्त्रं पुस्तकाय सूत्रं वै पत्रसञ्चयम् ॥७६॥

पट्टिकाबन्धवस्त्रादि दद्याद्यः स्वर्गमाप्नुयात् ।

यो दद्याद् ब्रह्मलोकी स्यात्पुस्तकं यस्य वै गृहे ॥७०॥

तस्योत्पातभयं नास्ति भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् ।

यूयं स्मरत आग्नेयं पुराणं रूपमैश्वरम् ।

सूतो गतः पूजितस्तैः शौनकाद्या हरिं ययुः ॥७१॥

इत्यादि महापुराणे आग्नेये आग्नेयपुराणमाहात्म्यं नाम द्व्यशीत्यधिक-
त्रिशततमोऽध्यायः ।

॥ समाप्तमिदमाग्नेयस्महापुराणम् ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

अग्निपुराणस्य शुद्धाशुद्धिपत्रम्

पृष्ठाङ्काः	पङ्क्तिः	अशुद्धपाठः	शुद्धपाठः
२	६	ब्रह्मश्वरं	ब्रह्मेश्वरं
५	२	विष्णु	विष्णु
८	३	वधात्	वधीत्
१५	८	पिङ्गा	पिङ्गाक्षं
१७	६	तत्रागं	तत्रागं
१६	११	वार्षपार्वणो	वार्षपर्वणी
२१	५	हरिदिवि	हरिदिवि
२३	१५	स्थिता	स्थिताः
२४	८	दुर्याधनं	दुर्योधनं
"	६	सङ्ग्र	सङ्ग्रह
२५	१२	धृष्टद्युम्न	धृष्टद्युम्न
"	२२	नृपः	नृपः
३३	१०	द्रंष्ट्रिणः	दंष्ट्रिणः
३४	६	स्ततायस्तु	स्तृतीयस्तु
३५	४	अग्निस्वस्ता	अग्निष्वात्ता
३६	१३	यजेते	यजेत्
३७	५	चतुर्थ्यन्त	चतुर्थ्यन्त
"	२०	दिक्पाल्य	
३६	३	स्थिता	स्थिता

"	६	प्रता	प्रतो
"	१२	प्रदक्षिणा	प्रदक्षिणी
४४	१०	प्रकृतये	प्रबलृतये
४६	"	न्यसत्	न्यसेत्
"	१८	कणिका	कर्णिका
४७	७	साधारणा	साधारणा
"	७	"	"
"	६	उध्व	ऊध्वं
"	१८	क्षिपेत	क्षिपेत्
४६	४	सङ्ख्यया	सङ्ख्यया
"	६	ध्यत्वा	ध्यात्वा
"	१५	स्यत्	स्यात्
५०	२	विश्लष्य	विश्लष्य
"	६	तत्त्व	तत्त्वं
५१	२	स्पर्शतन्मत्रे	स्पर्शतन्मात्रे
"	१०	दद्याद्दीक्षयं	दद्याद्दीक्षेयं
"	२५	स्थण्डि	स्थण्डिले
५७	६	कणिका	कर्णिका
"	१०	सार्ववणिकः	सार्ववर्णिकैः
"	१६	स्यद्रक्तं	स्याद्रक्तं
५८	६	रस्मयः	रश्मयः
६०	१७	क्रूरभूतानि	क्रूरभूतानि
६२	१४	वर्षपूजाकलं	वर्षपूजाफलं
६३	१२	मध्यमाङ्गष्टः	मध्यमाङ्गुष्ठैः

६४	१०	चतुभिश्च	चतुभिश्च
"	१६	धूमवर्ण	धूमवर्ण
६५	२१	ब्रह्मन्द	ब्रह्मन्दे
६७	२१	अध्यं	अध्यं
६८	१६	पुनराधार	पुनराधारौ
६९	७	विल्वा	विल्वा
"	१४	सर्व	सर्व
७१	१०	प्रार्थ्यं	प्रार्थ्यं
७२	१०	वर्ष	वर्ष
७४	१६	सर्व	सर्व
७५	१७	वापि	वापि
"	२१	कत्कर्तु	तत्कर्तु
७७	१६	लौके	लौके
"	२	येऽस्मिंतिष्ठन्ति	येऽस्मिंतिष्ठन्ति
७८	२२	चतुरङ्गुलकं	चतुरङ्गुलकं
७९	११	कुण्डान्तु	कुण्डान्तु
"	२१	जनयित्वाऽग्निं	जनयित्वाऽग्निं
"	२२	आधारा	आधारा
८०	१८	पूर्ण	पूर्ण
८२	८	मित्युच्छ्रायात्	मित्युच्छ्रायात्
"	१४	तद्वत्	तद्वत्
"	१६	प्रासादास्य	प्रासादस्य
८३	१८	वर्णिनां	वर्णिनां
८६	४	गन्धपात्र	गन्धपात्रं

८७	२	तर्यन्यनामिका	तर्यन्यनामिका
६१	१८	हृकीकेशो	हृषीकेशो
६२	३	अधोऽक्षजः	अधोक्षजः
६५	१४	शूलीमात्रग्रतो	शूलीमात्राग्रतो
६६	३	विडाला	विडाली
१०१	१२	कीर्तितम्	कीर्तितम्
१०२	३	षडङ्गुलं	षडङ्गुलं
१०४	७	कथनम्	कथनम्
१०८	२२	शिपविष्टेति	शिपिविष्टेति
१११	८	मायामवश्यष्ट	मायामवष्टभ्य
११३	६	प्रकृत्यादान्	प्रकृत्यादीन्
११४	१६	प्राक्षयेद्	प्रोक्षयेद्
११५	२	शतकम् आज्यं	शतकमाज्यं
"	१०	त्वोत	त्वेति
"	२०	कुर्वात	कुर्वीत
११६	८	सहस्रशीषति	सहस्रशीर्षेति
"	२२	मुञ्जामि	मुञ्जामि
१२३	१५	पश्चाम्मूल	पश्चान्मूल
१२४	२३	हम्	हेम्
१२५	११	वस्त्र	वस्त्रै
"	१७	बुद्	बुद्
१२८	३	द्वादश्यां	द्वादश्या
"	४	स्थायेत्	स्थापयेत्
"	६	राजानं	राजान

"	१८	तण्डल	तण्डुल
"	२२	नरसिंहाय	नरसिंहाय
१२६	१४	स्वर्लोके	स्वर्लोके
"	१८	स्वर्ग	स्वर्गे
१३०	५	नारसिंहेन	नारसिंहेन
"	२२	बलि	बलि
१३३	८	शान्तिताय	शान्तिताय
"	११	पूर्णाहुति	पूर्णाहुति
१३४	२१	महादर	महोदर
१४१	६	योगेन	योगेन
"	१४	कुर्वीत	कुर्वीत
१४१	१६	बहिः	बहिः
१४२	११	दिङ्मुखान्	दिङ्मुखान्
१४३	२५	परिवार	परिवार
१४४	१३	ध्यानादिभि	ध्यानादिभि
१४५	६	चन्द्रवं	चैन्द्रवं
"	७	चेतन्याय	चेतन्याय
"	१३	सम्भृति	सम्भृति
१४६	२५	क्रमात्	क्रमात्
१४८	६	गुग्गुलम्	गुग्गुलम्
१५१	२२	अपोशानं	आपोशानं
"	२३	कृकरो	कृकलो
१५५	१०	लोकपालैश्च	लोकपालैश्च
"	२१	भ्यर्चिते	भ्यर्चिते

१५६	२०	शम्भो	शम्भा
१५७	१६	सूपूत	सुपूत
"	२३	समभ्यर्च	समभ्यर्च्य
१५८	१०	अग्रये	अग्रये
"	११	वार्षिकीम्	वार्षिकीम्
"	१२	पत्रिकम्	पवित्रकम्
"	१८	कुप्यात्	कुप्यात्
१५९	२	किञ्चिद्	किञ्चिद्
"	६	नाशाति	नाशीति
"	१०	विधि	विधि
"	१६	आमन्त्रितोऽसि	आमन्त्रितोऽसि
१६२	२३	तृप्यर्थ	तृप्यर्थ
१६४	४	पुष्पैर्वहि	पुष्पैर्वहि
"	१३	चुल्लयां	चुल्लयां
"	२५	निर्वर्त्या	निर्वर्त्या
१६५	१३	पूजत	पूजित
१६८	४	हौं	हौं
"	२५	शान्त्यतीत	शान्त्यतीत
१६९	३	"	"
"	२३	स्तसृभि	स्तिसृभि
१७०	"	बाह्यत	बाह्यतः
१७१	५	पुनर्वहिः	पुनर्वहिः
१७२	३	वहि	वहि
"	८	पादाङ्गुष्ठा	पादाङ्गुष्ठा

१७३	२२	स्वमन्त्रेण	स्वमन्त्रेण
१७४	२०	सामन्तो	सीमन्तो
१७५	२	कर्त्तव्या	कर्त्तव्या
"	१५	आग्नेने	आग्नेये
१७६	११	पिङ्गलाक्षश्च	पिङ्गलाक्षश्च
१७७	६	त्ययानुकूलेन	त्वयानुकूलेन
१७८	१२	षडशीति	षडशीति
१८४	१७	कणिकायां	कर्णिकायां
"	१८	श्रुव	स्तुव
"	२१	श्रुगमे	स्तुगमे
"	२३	मन्त्रसज्ज्ञकम्	मन्त्रसब्ज्ञकम्
१८५	६	व्याप्य	व्याप्य
१९१	२२	निधिकुम्भाः	निधिकुम्भाः
१९२	२२	कुम्भां	कुम्भां
१९३	१६	मधुनां	मधुमा
१९५	२०	वेदयेत्	वेदयेत्
१९६	२०	वहिः	वहिः
१९८	१७	पादान्न्यून	पादान्न्यून
१९९	२१	पूर्वाद्यां	पूर्वाद्या
२०१	६	कुर्या	कुर्या
"	११	दैवज्ञ	दैवज्ञ
"	१८	व्रीहयो	व्रीहयो
२०२	५	वारुणे	वारुणे
"	२३	विशेषाध्यं	विशेषाध्यं

२०३	५	वाह्य	बाह्य
"	१७	गामये	गोमये
"	१६	सम्पूज्य	सम्पूज्य
२०५	८	सर्वेष	सर्वेषु
"	२५	श्चन्दनादिभि	श्चन्दनादिभिः
२०६	६	स्वशक्तिः	स्वशक्तिः
"	१३	तुर्या	तुर्या
२०८	२०	चावगुण्ठवम्	चावगुण्ठनम्
"	२३	वाह्य	बाह्य
२०९	२०	देहशुद्ध्यादि	देहशुद्ध्यादि
२१०	२३	शम्यग्	सम्यग्
२११	६	निर्घाषै	निर्घोषै
"	१०	त्युक्ता	त्युक्ता
२१३	१०	सन्निधी	सन्निधो
"	१५	भार्यया	भार्यया
"	१६	स्नापयेत्	स्नापयेत्
२१४	१३	पञ्चमांशे	पञ्चमांशे
"	१६	स्वपीठेष्वपि	स्वपीठेष्वपि
"	२५	च्छुद्रं	च्छुद्रं
२१५	२	लिङ्गं	लिङ्गं
"	२०	ओं	
२१७	१६	शततमा	सततमो
२१९	८	पाठस्य	पीठस्य
२२१	११	चलनम्	चालनम्

२२२	१५	समृद्धृतौ	समृद्धृतौ
२२३	१२	वक्चतुरो	वाक्चतुरो
२२४	१४	ह्यच्छायो	ह्यच्छायो
"	१६	कीर्तितम्	कीर्तितम्
२२७	६	वृद्धिः	वृद्धिः
"	१४	भोगं	भोगं
२२८	८	राकादान्	राकादीन्
२३०	१४	सुतश्च	सुतश्चा
"	१६	विवर्द्धितम्	विवर्द्धितम्
२३१		सपि	सर्पि
"	११	कुरुव	कुरव
"	१२	तन्मध्य	तन्मध्ये
२३३	८	गमने	गमने
२३७	४	निमंदा	नर्मदा
२३८	२०	गुरोर्गुरुः	गुरोर्गुरुः
२३९	६	रूपिणा	रूपिणी
"	१३	देवमया	देवमयी
२४०	१२	तीर्थापजीविका	तीर्थापजीविका
"	१५	द्यागं	द्यागं
"	"	बहन्तं	बहन्तं
२४३	१३	शक्तुना	सक्तुना
२४७	२०	प्रत्नमद्भिः	प्रत्नमद्भिः
२५२	२१	कुशोत्तरथो	कुशोत्तरोऽथ
"	२५	बलयाकृतिः	बलयाकृतिः

२५३	६	योजना	योजना
२५६	३	चेत्रे	चैत्रे
"	२२	बारे	वारे
२५६	७	मघासु	मघासु
२६०	१३	प्रातिलोभ्येन	प्रातिलोभ्येन
२६१	७	खरसैगुण्यो	खरसैगुण्यो
२६२	२१	मज्झिष्ठा	मज्झिष्ठा
२६३	५	ब्रवीत्	ब्रवीत्
"	६	पञ्चा	पञ्च
२६४	१३	रूपस्योद्धं	रूपस्योद्ध्वं
"	२४	छकूह	छकूह
२६५	५	स्वरोद	स्वरोदय
२६७	५	चतुर्थे	चतुर्थ्ये
"	५	विष्टय	विष्टयः
२७०	११	वर्णनम्	वर्णनम्
"	१६	गण्डेऽतिगण्डे	गण्डेऽतिगण्डे
"	१६	सैहिक	सैहिक
२७४	१०	रेवता	रेवती
२७७	४	बान्धवा	बान्धवाः
२७८	१५	बुद्धिमाब्	बुद्धिमाब्
२७९	२	विघ	विघा
"	५	विशद्वा	विशद्वा
"	१७	गजकूर्म	गजकूर्म
२८१	३	मुहुर्त्ता	मूहुर्त्ता

२८३	८	प्रलम्बौष्टिनि	प्रलम्बौष्टिनि
"	१६	अकाश	आकाश
"	२०	मृत्तिकया	मृत्तिकया
"	२१	फट	फट्
"	२५	खड्ग	खड्ग
२८६	३	होमा	होमा
"	५	वधाय	वधाय
२८६	११	दुर्गवं	दुर्गवं
२८६	"	धूपः	धूपः
२६०	७	विल्व	विल्व
"	१२	मादको	मोदको
२६१	२२	सूर्य	सूर्य
२६४	२१	षष्ठ्या	षष्ठ्या
२६५	६	धता	धाता
"	२५	सवर्गकम्	सवर्गकम्
२६६	१८	ष प्रकारिका	षट्प्रकारिका
२६८	२३	श्चोद्ध्व	श्चोद्ध्व
३००	१४	विद्युजिह्वे	विद्युजिह्वे
३०५	१०	कोट्याज्याद्यैः	कोट्याज्याद्यैः
३०६	२२	बाह्यादयो	बाह्यादयो
३०७	४	हृग्वेद	हृग्वेद
"	६	बौध्यादिभ्यो	बौध्यादिभ्यो
"	६	साखा	शाखा
३१०	४	भक्त्रे	भक्त्रे

"	२०	मप्स	मप्सु
"	२१	नैष्टिको	नैष्टिको
३१२	१६	पुण्वं	पुण्यं
३१३	३	अघमर्षण	अघमर्षण
"	४	भाववृत्तो	भाववृत्तो
"	"	आपीडमानः	आपीड्यमानः
"	६	द्वानं	द्वानं
"	८	सुचि	शुचि
"	१०	मघौघिनम्	मघौघिनम्
३१४	२	कारयत्	कारयेत्
"	१५	शुद्धयेत्	शुद्धयेत्
३१५	६	कुशुम्भ	कुसुम्भ
"	"	कार्पास	कार्पास
"	१०	वृत्ते	वृत्ते
३१६	३	ब्राह्मणानां	ब्राह्मणानां
"	६	ब्राह्मणः	ब्राह्मणः
"	११	संवत्सरै	संवत्सरैः
३१७	७	प्राग्देव	प्राग्वदेव
"	२५	कथञ्चनः	कथञ्चन
३१८	१२	दूर्ध्व	दूर्ध्व
"	१७	रात्रिभि	रात्रिभि
"	२१	पिण्डानां	पिण्डानां
३१९	४	पञ्चभि	पञ्चभिः
"	२५	च्छुद्ध्यते	च्छुद्ध्यते

५५२	२१	दसस्यु	त्नसदस्यु
"	२४	ह्यभूत्	ह्यभूत्
५५३	१५	अहोनाश्वात्	अहीनाश्वात्
५५४	१३	ह्यवन्या	ह्यवन्याम
"	१५	त्यज्या	त्यजा
"	२१	नृपान	नृपान्
५५५	५	देवयानि	देवयानी
"	५	पत्न्यभूत्	पत्न्यभूत्
"	६	तुर्वसुञ्चैव	तुर्वसुञ्चैव
"	११	अग्निरुवाच	अग्निरुवाच
५५६	२२	मधुर्नाम्	मधुर्नाम्
"	२५	विश्रुताः	विश्रुताः
५५७	२०	भूश्च	भूश्च
"	२५	हरिणा	हरिणा
५५८	१५	धनंजयो	धनञ्जयो
"	१८	कंश	कंस
५६०	३	वासुकीम्	वासुकिम्
"	२०	वर्गौ	वर्गौ
५६३	१५	चञ्चश्चान्	चञ्चाश्चान्
५६४	४	दुदापि	दुदापि
"	७	सरथाद्	सुरथात्
"	११	भूरिस्त्रवाः	भूरिश्रवाः
"	१७	श्रुतकीर्त्ति	श्रुतकीर्त्ति
"	१६	घटोत्कच	घटोत्कचः

५६५	११	स्नेहयेत्	स्नेहयेत्
५६७	८	सुण्ठ्या	शुण्ठ्या
"	१६	न्यथाज्याञ्च	न्यथाज्यञ्च
५६८	१७	सपकीट	सर्पकीट
"	२२	नामोन	नामोना
५६९	६	क्षुजरादयः	क्षुजरादयः
"	१४	अंशेनैकेनकिट्त्वं	अंशेनैकेनकीट्त्वं
"	१५	किट्भागो	कीट्भागो
५७०	८	स्वादम्	स्वादम्ल
"	६	श्लेष्मनाशना	श्लेष्मनाशनाः
"	६	पित्तविवर्धना	पित्तविवर्धनाः
५७२	५	ध्यानञ्च	ध्यानञ्च
"	१२	परिकीर्तितः	परिकीर्तिताः
"	२१	विपाकिन	विपाकिनः
५७३	३	पिवेद्	पिवेद्
"	७	द्रव्य	द्रव्यं
"	८	सुश्रुत	सुश्रुत
"	१७	निन्द्रा	निद्रा
"	२४	आलोरिताद्	आलोडिताद्
५७५	१	द्वयाशीत्य	द्वयशीत्य
"	४	वृक्षायुर्वेद	वृक्षायुर्वेद
५७६	११	पिवेत्	पिवेत्
"	१४	"	"
"	२१	क्रमूक	क्रमुक

५७८	६	सिन्धु	सिन्धु
५७९	२	समधुः	समधु
"	५	किञ्चिच्चूर्णं	किञ्चिच्चूर्णं
"	१८	नमा	नमो
५८०	२१	पारला	पाटला
५८३	६	संशयेः	संशयः
५८४	१	शततमा	शततमो
"	४	लिद्वा	लाद्वा
५८६	११	पिवन्	पिबन्
५८७	६	वृंहित	वृंहितं
५८८	६	मूत्रभङ्गो	मूत्रभङ्गे
"	७	भूत्रं	मूत्रं
"	१६	द्रव्यैः	द्रव्यैः
"	१७	काकोलूक	काकोलूक
५८९	८	अश्विणी	अश्विनी
"	२२	वीरसि	वीरसि
५९०	६	सूशृणु	शृणु
"	१६	वरोद्भवः	वरोद्भवाः
५९१	५	गुर्या	कुर्या
५९३	११	वक्ष्ये	वक्ष्ये
५९४	१२	कथमेषां पिवेद्	काथमेषां पिवेद्
"	१७	पिवेद्	पिवेद्
"	१६	तुरङ्गणां	तुरङ्गाणां
५९५	२०	लोघ्र	लोघ्र

५६६	२	पिवेयु	पिवेयु
"	"	"	"
"	८	क्रूष्ठ	कुष्ठ
"	११	निस्तूषाणां	निस्तूषाणां
"	१७	कर्त्तव्यौ	कर्त्तव्यो
५६६	७	मुस्मिन्	मुष्मिन्
६००	७	गामूत्रं	गोमूत्रं
"	१८	पिवेन्	पिवेन्
"	"	पिवेत्	पिवेत्
६०१	५	गावौ	गावो
"	११	ब्रह्मसुतभ्यश्च	ब्रह्मसुताभ्यश्च
"	१५	पिवन्ति	पिबन्ति
"	१६	महात्म्य	माहात्म्य
"	२०	द्रव्यै	द्रव्ये
"	२३	श्वाशे	श्वासे
६०२	५	धूपिता	धूपिता
"	६	यजेद्धरिन्	यजेद्धरिम्
६०३	२०	वर्णादीन्	वर्णादीन्
६०६	१०	द्वौ	द्वौ
"	२०	सिद्धयन्ति	सिद्धयन्ति
६०७	१०	दवीकराः	दवीकराः
"	१८	अण्डकाना	अण्डकानां
६०८	६	वारी	वारौ
"	११	चतुष्टयं	चतुष्टयं

६०८	१५	कौटरे	कोटरे
६०९	१८	गृध्रो	गृध्रो
६१०	१६	पार्थिवं	पार्थिवं
"	१८	मध्ये	मध्ये
६१२	१	षणवत्य	षणवत्य
"	१७	"	"
"	१९	अमिरुवाच	अमिरुवाच
६१३	६	नुष्टु	नुष्टु
६१४	१५	मच्छ	गच्छ
६१५	१८	चूर्णितै	चूर्णितै
"	"	विषापह	विषापहः
"	१९	पिवेत्	पिवेत्
"	२१	मूशीर	मुशीर
६१६	७	गर्धभा	गर्धभा
"	८	"	"
"	१४	वीजं	बीजं
"	१५	प्रणम्यौषधीं	प्रणम्यौषधि
"	१८	सिद्धयतु	सिद्धयतु
"	२०	मातङ्गिनी	मातङ्गिनि
१७	६	मातृणाञ्च	मातृणाञ्च
१८	१५	पिङ्गलात्तिहत्	पिङ्गलात्तिहत्
"	२२	वैश्वके	वैश्वके
१९	६	राश्वफलत्वाच	राजफलत्वचा
"	१२	धूपनम्	धूपनम्

६१६	१६	दध्यन्तैः	दध्यन्तैः
६२०	१७	हर्षे	हर्षे
"	२१	गर्भिणीम्	गर्भिणीम्
६२१	६	खट्वाङ्गा	खट्वाङ्गा
"	६	कट्वाङ्ग	खट्वाङ्ग
"	१२	रक्तवस्त्रः	रक्तवस्त्रः
६२२	१६	पिवरश्चेति	पीवरश्चेति
"	२०	पिवेत्	पिवेत्
६२३	१४	चतुर्थ्याञ्च	चतुर्थ्याञ्च
६२५	१७	पक्का	पक्का
"	१६	पिवेत्	पिवेत्
६२६	६	अटरूपक	अटरूपक
"	१५	जगत्पति	जगत्पतिः
"	२२	ग्रास	ग्रासं
६२८	१३	प्रक्षयेद्	प्रोक्षयेद्
६२९	२	शिष्य	शिष्यः
"	१३	मन्त्राक्षर	मन्त्राक्षरं
"	१३	मूर्ध्वसु	मूर्ध्वसु
"	१६	सर्वभूतदमनी	सर्वभूतदमनी
"	२०	पिता	पीता
६३०	७	खङ्ग	खङ्ग
"	२३	विष्णादे	विष्णवादे
६३२	१	पञ्च	षड्
"	१७	वित्रासय	वित्रासय २

६३३	५	शाङ्गं	साङ्गं
"	८	पिङ्गकेशाक्ष	पिङ्गकेशाक्षं
"	८	त्रिपिष्टपम्	त्रिपिष्टपम्
"	१७	विष्णादि	विष्ण्वादि
६३४	८	पुरुषात्तम	पुरुषोत्तम
६३६	५	शारङ्गाय	शाङ्गाय
"	१६	त्रिलक्ष	त्रिलक्षं
६३७	७	श्रीये	श्रिये
"	१५	धारिणीम्	धारिणीम्
६३८	१३	हीं	हीं
"	१४	महिषा	महिष
"	१७	दुर्गायै	दुर्गायै
६३९	६	अष्टा	ष्टा
"	१६	काट्यै	काट्यै
"	१८	विद्यै	विद्यैव
६४०	१८	मधुक	मधूक
६४२	६	ओष्ठ	ओष्ठ
६४३	७	ऊर्ध्व	ऊर्ध्व
६४५	१७	गुह्यङ्गानि	गुह्याङ्गानि
"	१६	स्तिले	स्तिलै
६४६	१२	ब्रीहि	ब्रीहि
६४७	५	गुरु	गुरुः
"	२२	साम्राहान	साम्राहान्
६४८	६	तुरुत्वं	गुरुत्वं

६५१	१०	विजया	विजयां
६५३	६	पृष्ठतो	पृष्ठतो
"	२०	गर्द्ववस्य	गर्द्वभस्य
६५४	१३	शततमा	शततमो
६५५	३	भगवती	भगवति
"	१४	श्चांशुभां	श्चांशुमां
६५६	१२	शिखाविजं	शिखावीजं
"	२१	विष्णु	विष्णु
"	२४	कृतान्तन्तु	कृतान्तन्तु
६५७	१६	मान्त्राहतं	मन्त्राहतं
६५८	१२	गवगं	गनग
"	२१	भुगो	भूगो
६५९	१	तमोऽध्यायः	तमोऽध्यायः
"	९	क्षरान्तां	क्षकारान्तां
६६२	३	कण्ठौपकण्ठ	कण्ठौपकण्ठ
"	३	द्वारान्य	द्वाराण्य
६६३	१८	भृत	भूत
६६५	२१	आसाध्यानपि	असाध्यानपि
६६७	४	कुष्ठ	कुष्ठं
६७४	१०	आरोग्यै	आरोग्यै
६७७	१३	गायत्री	गायत्री
६७९	१०	अतिशर्करी	अतिशर्करी
"	१५	चतुर्भागा	चतुर्भागे
"	१५	सर्वगा	सर्वगाः

६८०	१६	वास्तूयून	वान्यून
६८२	६	विन्द्रावज्जा	विन्द्रवज्जा
"	१६	भवा	भरा
६८३	३	वसनागाः	वसनगाः
६८४	१५	शिक्षान्	शिक्षाम्
६८५	३	आत्माबुद्ध्या	आत्मबुद्ध्या
६८६	१	शततमा	शततमो
"	४	"	"
६८७	१६	सुक्लुमाथो	सुक्लुमाथो
"	२१	सर्ववन्धो	सर्ववन्धो
६८८	२	अतिशर्करि	अतिशर्करि
६९५	१५	भ्रुकुटीमुखम्	भ्रुकुटीमुखम्
६९६	१०	रङ्गकर्म	रङ्गकर्म
६९७	२०	काविदः	कोविदः
७००	११	पृष्ठ	पृष्ठ
७०१	२१	दिक्ष	दिक्षु
७०३	१४	त्रधा	त्रिधा
७०४	१४	सादृश्येनो	सादृश्येनो
"	२१	विरोध	विरोध
७०६	११	अपह्नतिरपह्नत्या	अपह्नतिरपह्नत्या
७०७	४	यागिकी	यौगिकी
"	६	प्राय	प्रायः
"	१३	गम्भीर्या	गाम्भीर्या
७०८	६	विवेक	विवेकः

७०६	८	सः	सा
"	१५	मर्थाथ्यं	मर्थाथ्यं
७११	७	लृ	लृ
"	११	ङश्च	ङश्च
"	१६	घृन्द	घृन्दे
७१२	६	विद्यहे	विद्यहे
७१३	१०	ए ङ	ए ओङ
"	१०	ट ण न	ट ल ण
"	११	(ट)	(ढ)
"	"	च ट त	च ठ त व
"	१७	अय	अय्
७१४	६	खट्टौघो	खट्टौघो
"	१२	वग्भागादि	वाग्भागादि
"	१६	पठेत्	पठेत्क
७१५	१६	भ्राता	भ्राता
"	१६	पिवन्	पिवन्
७१६	४	गोधूङ्	गोधूङ्
७१७	२४	स्यः	स्युः
७१८	२२	पितृन्	पितृन्
"	२५	पितृवच्च	पितृवच्च
७१९	८	विश्वद्राङ्	विश्वद्रचङ्
७२०	७	उपनन्	उशनन्
"	१२	रमुष्मै	रमुष्मै
"	"	वामुष्मादमुष्य	वामुष्मादमुष्य

"	"	षड्भि	षड्भि
३२०	४	परपूर्वासू	परपूर्वासु
"	१८	सम्प्राते	सम्प्राते
"	२५	नरके	नरकेऽ
३२१	७	घृत	घृतं
"	१३	त्राहाद्	त्र्यहाद्
"	१७	यथान्न्यायं	यथान्न्यायं
३२२	२	प्रविशेषु	प्रविशेत्तु
"	१३	तद्गुरु	तद्गुरुः
३२३	५	गङ्गे	गङ्गे
"	१२	एका ब्रजत्येत	एको ब्रजत्येनं
"	१५	कचिद्	कश्चिद्
३२४	५	निवृत्तिश्च	निवृत्तिश्च
"	१५	यदिहि	यदहि
"	"	निरूपेष्टि	निरूपेष्टि
३२५	२	प्रतिक्षेत	प्रतीक्षेत
"	८	गति	गतिं
"	१६	समाविष्टं	समाविष्टं
"	१६	कुटीरक	कुटीचक
"	२४	सोपि	सोऽपि
३२६	७	सुषुप्त्यादि	सुषुप्त्यादि
"	११	मासाञ्च	मास्याञ्च
"	१६	गौतम	गौतम

३२७	४	आत्मयाज	आत्मजाया
"	१०	दुत्सर्ग	दुत्सर्ग
"	१५	तथोच्छये	तथोच्छये
३२८	६	पैत्रे	पैत्रे
"	११	पितृणा	पितृणा
"	१६	त्यघः	त्वघः
"	१८	मीति	मिति
"	२१	जप्त्वा	जप्त्वा
३२९	५	मातामहाना	मातामहानाम
"	१०	बहु	बहु
"	२१	करण	करणं
"	२३	मृतहानि	मृतेऽहनि
"	"	कार्यं	कार्यं
३३०	३	वाद्धीन	वाद्धीण
"	११	प्रवृत्त	प्रवृत्त
३३१	२	ग्रहा	ग्रहाः
"	४	सीसात्	शीशात्
"	६	गुग्गुलुः	गुग्गुलुः
"	"	दैवतन्	दैवतम्
"	६	वाल्यात्	बाल्मात्
"	१२	सर्पिभ्यां	सर्पिभ्यां
"	१६	च्छयाः	च्छयाः
"	"	ग्रहा	ग्रहाः
३३२	२१	निर्मुक्तं	विनिर्मुक्तं

"	"	ब्रह्मणि	ब्रह्मणि
३३६	२	दूर्वा	दूर्वा
"	५	सूरा	सूरा
"	१८	सिद्धय	सिद्धये
"	१६	पूजनियासि	पूजनीयासि
"	२०	शान्ति	शान्ति
"	२५	पीतवस्त्र	पीतवस्त्र
"	२५	शान्ति	शान्ति
३३७	१२	भूमि	भूमि
३३८	१३	प्रायश्चित्तं	प्रायश्चित्तं
"	१८	तन्त्रवायान्नं	तन्तुवायान्नं
३३९	१७	निर्देशम्	निर्देशम्
"	२५	ब्रह्मोज्झ्यं	ब्रह्मोज्झ्यं
"	१८	वाणिज्यं	वाणिज्यं
३४१	६	पिवेत्	पिवेत्
"	१२	तिष्ठन्नुद्धं	तिष्ठन्नुद्धं
"	२१	चेद्बहुभि	चेद्बहुभि
३४२	६	पिवेत्	पिवेत्
"	१०	"	"
"	१३	गुरुतल्लो	गुरुतल्लो
"	१६	कृच्छ्रं	कृच्छ्रं
"	१८	चासं	चापं
"	२१	वधे	वधे
"	२३	भक्ष	भक्ष्य

३४३	७	सिक्त्वा	सिक्त्वा
"	१५	प्रायश्चित्त	प्रायश्चित्त
३४४	६	प्रायश्चित्ते	प्रायश्चित्ते
"	६	यथाविध्युपनाययेत्	यथाविध्युपनाययेत्
"	१०	मप्यत	मप्युत
"	१३	कृच्छ्रे	कृच्छ्रै
"	२३	कुसुम्भ	कुसुम्भं
३४५	७	व्रत	व्रतं
"	८	पिवते	पिवते
"	६	"	"
"	२३	पिवेत्	पिवेत्
३४६	४	जातकर्म	जातकर्मा
"	१२	कर्त्ता	कर्त्ता च
"	१५	प्रायश्चित्त	प्रायश्चित्त
"	२०	द्यहा	द्यहा
३४७	४	पिवेदापस्त्यह	पिवेदापस्त्यह
"	"	पिवेत्	पिवेत्
"	८	शान्तपनं	शान्तपनं
"	"	"	"
"	६	"	"
"	१०	एकभक्तं	एकभुक्तं
"	२१	प्रायश्चित्त	प्रायश्चित्त
३४८	७	विष्णुमीद्य	विष्णुमीड्य
"	१६	जगध्यातः	जगद्ध्यातः

३४६	३	वाक्कृतं	वाक्कृतं
"	११	पठेछ	पठेछ
"	१५	प्रायश्चित्त	प्रायश्चित्त
"	२०	प्रायश्चित्तं	प्रायश्चित्तं
३५०	११	"	"
"	१४	वैश्य	वैश्ये
"	१५	व्रतं	व्रतं
"	"	पञ्चगव्यं पिबे	पञ्चगव्यं पिबे
"	१७	कृच्छ्र	कृच्छ्रं
"	२२	शान्तपनं	शान्तपनं
"	२५	पिबेत्	पिबेत्
३५१	१	वर्णनम्	वर्णनम्
"	६	पानीय	पानीयं
"	१०	शान्तपनं	शान्तपनं
"	१४	स्तापेन	स्तापेन
"	१६	सस्पृष्टं	संसृष्टं
"	१६	रबलीढं	रबलीढं
३५२	३	पिबेत्	पिबेत्
"	७	कृच्छ्राब्दं	कृच्छ्राब्दश्च
"	११	चैल	चैल
३५३	४	लापतः	लोपतः
"	१२	चापवासः	चोपवासः
३५४	३	व्रतादि	व्रतादि
३५५	१४	क्षोद्रश्च	क्षोद्रश्च

”	१७	षष्टिक	षष्टिक
”	२३	ज्यहन्परश्व	ज्यहम्परश्व
”	२४	ज्यहाणि	ज्यहानि
३५६	२	शान्तपणं	सान्तपनं
”	३	”	”
”	”	महाशाप्त	महासान्त
३५७	२	तिथ्यार्युगमं	तिथ्योर्युगमं
”	६	कारयेत्	कारयेत
”	”	व्रतभङ्गा	व्रतभङ्गो
”	१५	जलै	जलैः
३५८	६	चतुर्विंशा	चतुर्विंश
”	१६	शुच	शुचि
”	१८	व्रतं	व्रतं
३५९	२२	र्यक्तं	र्युक्तं
३६०	११	इन्द्रवे	इन्द्रवे
”	२१	भवान्यै	भवान्यै
३६१	४	नन्तात्रै	नन्तायै
”	६	चौष्ठकौ	चौष्ठकौ
”	६	स्थाणने	स्थाणवे
”	११	वाण	वाणम
३६२	७	चैत्रैदमन	चैत्रैदमन
”	१६	आं	ओं
”	२०	मास	मासि
३६३	२	चैत्रै	चैत्रैः

३६४	१	द्वधा	द्वध
३६५	३	प्रयाणि	प्रियाणि
३६७	३	नरकात्	नरकात्
"	६	पिबन्ति	पिबन्ति
"	७	ममुद्भव	समुद्भव
"	८	पिबामि	पिबामि
३६८	२	अङ्गुष्ठादि	अङ्गुष्ठादि
"	५	चक्रं	चक्रं
"	२१	वर्णनं	वर्णनं
३७०	४	द्वादशी	द्वादशीक
"	६	गोवीन्द	गोविन्द
"	१०	स	सा
३७१	११	अर्घ्यार्हाद्यै	अर्घ्यार्हाद्यैः
३७२	१	शततमा	शततमो
"	५	नामैकान	नामैकोन
३७३	२	व्रतानि	व्रतानि
"	६	योगेश्वरं	योगेश्वरं
"	१४	व्रती	व्रती
३७४	४	चतुर्दश्यां	चतुर्दश्यां
"	१२	अराधिते	आराधिते
"	१५	कर्तव्यं	कर्तव्यं
"	१८	वद्धा	बद्ध्वा
३७४	१८	वा	वा
३७५	६	शम्भु	शम्भुं

"	११	लुब्धकः	लुब्धकः
३७६	२	उपोश्याब्दं	उपोष्याब्दं
३७७	१	षण्वत्य	षण्णवत्य
"	५	आषाढासूरु	आषाढामूरु
"	७	पृष्ठकम्	पृष्ठकम्
"	१८	मासाढा	माषाढा
३७८	८	मनन्ता	मनन्तो
"	१३	डणवत्य	षण्णवत्य
३७९	१०	कर्त्तिक	कार्तिक
"	११	भ्यर्च्य	भ्यर्च्यं
"	१३	कृच्छा	कृच्छ्रो
३८०	५	मार्गशिर्षादि	मार्गशीर्षादि
"	११	गृहीते	गृहीते
"	"	देव	देव
"	१८	दीप	दीपं
३८१	१४	ध्रुवं	ध्रुवं
"	१६	सर्वभा	सर्वभाक्
३८२	६	विष्णोः	विष्णोः
"	२२	विमूढात्म	विमूढात्मा
३८४	४	मात्मन	मात्मान
"	७	तनुमवेत्	तनुर्भवेत्
३८५	२	विल्वपत्रैः	विल्वपत्रैः
"	११	विशीर्णै	विशीर्णै
"	१२	स्तथान्मत्तै	स्तथोन्मत्तै

(२१)

३८६	६	विष	विष
"	१५	यावद्गौरवे	यावद्गौरवे
३८७	११	ज्वलन्ती	ज्वलन्ती
"	२१	बुद्धा	बुद्ध्वा
३८८	२	अश्विनस्यामले	अश्विनस्यामले
"	१३	शत्रयोदश	शत्रयोदश
३८९	६	द्धरिन्	द्धरिम्
"	७	देव	देवं
३९०	६	मूर्ति	मूर्ति
"	१५	अर्चयिष्याम्यहं	अर्चयिष्याम्यहं
"	१८	इप्सितं	इप्सितं
"	"	प्रदम्	प्रद
३९१	४	यशस्विनी	यशस्विनी
"	१७	मुपाषित	मुपोषितः
"	२२	आं	ओं
३९३	५	दाना	दान
३९४	२	विजानीयान्	विजानीयान्
"	३	अश्वयुक्	अश्वयुक्
"	३	कार्तिके	कार्तिके
"	७	"	"
"	८	ऊर्ध्वे	ऊर्ध्वे
"	९	स्यादासु	स्यादाशु
"	११	गृह्णीया	गृह्णीया
"	"	ततः	ततः

"	१२	समुच्चार्य	समुच्चार्य
३६५	३	ज्ञेय	ज्ञेय
"	४	वर्णशङ्करे	वर्णसङ्करे
"	१६	क्रीड	क्रोड
"	१७	वारुणं	वारुणं
"	२०	सर्वे	सर्वे
"	२१	द्रुमादीनां	द्रुमादीनां
"	२३	उपनाहौ	उपानहौ
३६६	६	पितृन्	पितृन्
"	६	प्रतिगृह्णीया	प्रतिगृह्णीया
"	१७	पौत्र	पौत्र
"	"	सद्गुणा	सद्गुणाः
३६७	१८	चतुर्थी	चतुर्थी
"	२१	ईस्तुं	ईस्तं
३६८	३	कुर्वीत	कुर्वीत
"	१०	युगावेतो	युगावेतौ
"	१३	द्विजोत्तम	द्विजोत्तम
"	१८	धेनु	धेनु
"	१६	छान्ति	छान्ति
"	१६	ब्राह्मणाय	ब्राह्मणाय
"	२५	स्वर्णशृङ्गी	स्वर्णशृङ्गी
३६९	१८	सन्नधान्	सन्नद्धान्
४००	२	धर्मस्त्वं	धर्मस्त्वं
"	२१	पुनाम्	पुमान्

४०१	४	कामन	कामान
"	५	दानानं	दानानां
"	६	धग्न्य	धान्य
"	६	पितृंश्च	पितृंश्च
"	१३	दत्वीर्वी	दत्वोर्वी
"	२४	मवाप्नुयात्	मवाप्नुयात्
४०२	२५	कामदुधा	कामदुधाः
"	"	गन्धर्व	गन्धर्वैः
४०३	८	पितृणां	पितृणां
"	११	कार्य्यग्रे	कार्य्यग्रे
"	१२	गन्धं	गन्धं
"	१४	मगरु	मगरु
४०४	५	पूजम्	पूजनम्
"	६	मार्गशिर्षे	मार्गशीर्षे
"	११	बलिमण्डलकञ्चानैः	बलिमण्डलकञ्चान्तैः
"	१६	वक्ष्यऽहं	वक्ष्येऽहं
"	२०	विष्णीशतैवतम्	विष्ण्वीशदैवतम्
४०५	२	मेरु	मेरु
"	१२	रौप्य	रौप्य
"	१४	परिकल्प	परिकल्प्या
"	१८	शैलैर्द्वादश	शैलैर्द्वादश
"	१६	पर्वतः	पर्वतः
"	२१	मेरुश्च	मेरुश्च
"	२२	धान्यमेरु	धान्यमेरुः

४०६	३	सार्द्ध	सार्द्ध
"	१०	सप्तद्विषा	सप्तद्वीषा
"	१६	पश्च	पश्च
"	"	सुधी	सुधीः
"	२०	विष्वग्ने	विष्वग्ने
४०७	३	कार्त्तिक्यादौ	कार्त्तिक्यादौ
"	६	कदन	कदन्य
"	१०	तिर्यग्ध्व	तिर्यग्ध्व
"	१२	सुसुम्णा	सुषुम्णा
"	१८	निःवासो	निःश्वासो
४०८	६	स्मृतम्	स्मृतम्
"	११	सुसुम्णा	सुषुम्णा
"	२१	ब्रह्म	ब्रह्म
"	२०	शततन्तु	सततन्तु
"	२३	षण्माषात्	षण्मासात्
४०९	८	कुण्डलीनी	कुण्डलिनी
"	६	शून्यं	शून्यं
"	२२	तथोङ्कारश्च	तथोङ्कारश्च
४१०	४	आंकारं	ओंकारं
"	६	या	यो
४११	४	गन्धर्वः	गन्धर्वः
"	१२	पालाशाभा	पलाशाभा
"	१५	दध्नाः	दध्ना
"	१६	ग्रहपिण्डो	ग्रहपीण्डो

४११	१८	दूर्वाभिर्गुरुत्पाते	दूर्वाभिर्गुरुत्पाते
"	२४	ऋषी	ऋषि
"	२५	देवाऽग्निः	देवोऽग्निः
४१२	२	गात्रजा	गोत्रजा
"	११	गायत्र्युष्टि	गायत्र्युष्टि
"	१६	ह्यवभृथके	ह्यवभृथके
"	२२	छन्दोहीनं	छन्दोहीनं
४१३	७	सन्ध्याविधिः	सन्ध्याविधि
४१४	१५	सूर्यमण्डले	सूर्यमण्डले
४१५	१२	मनो	नमो
"	१७	अक्षयन्त्वञ्च	अक्षयत्वञ्च
४१६	१३	द्राज्यपालके	द्राज्यपालके
"	१६	वैष्णवा	वैष्णवा
"	२०	प्रसन्नाचि	प्रसन्नार्चि
४१७	१३	तद्यान्	दद्यान्
"	१८	सर्वौषधिमय	सर्वौषधिमयं
४१८	२०	अश्विनाद्याश्च	अश्विन्याद्याश्च
४१९	४	धूमोर्ना	धूमोर्णा
"	१०	स्वरोचिष	स्वारोचिष
"	११	रेवत	रैवत
"	"	सावर्णिर्ब्रह्मपुत्रश्च	सावर्णिर्ब्रह्मपुत्रश्च
"	१४	मनोजव	मनोजव
"	१६	वीरभद्रश्च	वीरभद्रश्च
४२०	१३	धारणा	धारणो

"	१५	निताशनः	मिताशनः
"	१६	सह	सहः
"	२३	तिलोत्तमा	तिलोत्तमा
४२१	१४	शङ्कराजश्च	शङ्कराजश्च
"	१८	ककुत्स्थ	ककुत्स्थ
४२२	२	सह्य	सह्यः
"	३	पारिपात्रश्च	पारियात्रश्च
४२३	१६	स्थपि	स्थपति
"	१८	स्त्रियाः	स्त्रियः
४२४	२	विदिता	विदितो
"	"	शुचित्वेन	शुचित्वेन
४२५	४	ब्रजेद्	ब्रजेद्
"	२०	वृत्त	वृत्त
४२६	१०	हृदाद्य	हृदाद्यं
४२७	५	सुवर्णकं	सुवर्णकम्
"	७	कुर्यदैव	कुर्यदैव
४२८	६	समुत्पन्नात्	समुत्पन्नान्
"	११	विशेषा	विशेषो
४२९	५	त्र्यब्दा	त्र्यब्दा
"	२२	पशुहिरण्ययो	पशुहिरण्ययोः
४३०	१३	अन्योऽन्यं	अन्योन्यं
"	१४	फलभाग	फलभाग्
"	२२	पराङ्मुखी	पराङ्मुखी
४३१	७	तच्चाप्यु	तच्चाप्यु

४३१	११	मुलभ	मुलभ
४३२	१	शततमा	शततमो
"	१३	च्छभम्	च्छुभम्
४३३	१३	सङ्गा	सङ्गो
"	१६	प्रवत्तनम्	प्रवर्त्तनम्
४३५	२	विश्वशेच	विश्वसेच
"	३	वक	बक
"	६	भ्रस्यते	भ्रश्यते
४३६	१३	दान	दानं
"	१५	त्रयासाध्यं	त्रय्यासाध्यं
"	२१	दण्ड	दण्डं
४३७	१७	दण्ड्य	दण्ड्य
"	२२	दण्ड्यो	दण्ड्यो
४३८	४	दण्ड्यौ	दण्ड्यौ
"	६	निर्दाष	निर्दोष
"	१५	दधा	दधाद्
४३९	६	पराधुयात्	पराधुयात्
"	१५	दशभ्यः	दशभ्यः
"	१६	प्येकादश	प्येकादश
"	१६	बधोधतन्	बधोद्यतम्
४४०	१०	स्वकार्येषु	स्वकार्येषु
"	११	स्तानि	स्तान्
"	१६	महापातकीनां	महापातकिनां
"	२१	छ्तिवा	छ्तिवा

४४२	३	शिवरे	शिविरे
"	८	सेना	सेनां
"	१०	पदारि	पदाति
"	२१	प्रपतञ्चैव	प्रपतनञ्चैव
४४३	८	मशी	मषी
"	१२	नरे	नरै
"	१५	स्नेह	स्नेह
४४४	१२	दैव	देव
"	१४	भ्रष्टेन्	भ्रष्टेन
४४५	१४	हरिमभ्यर्च्य	हरिमभ्यर्च्य
४४६	२२	कुक्कुटो	कुक्कुटौ
४४७	३	शतघ्न	शतघ्न
"	२४	प्रतिपं	प्रतीपं
"	२५	वाच्चं	वाच्यं
४४६	६	भृगुनन्दनः	भृगुनन्दन
"	१३	प्रतिमुखागताः	प्रतिमुखागतः
४५०	१०	यात्राविधात	यात्राविघात
"	१४	परिमाष्टि	परिमाष्टि
४५१	६	बुधे	बुधे
"	६	प्राचा	प्राची
"	१२	माघा	मघा
"	२१	महीक्षिताः	महीक्षिता
४५२	१०	दुश्चिकित्स्य	दुश्चिकित्स्य
४५३	७	नृपति	नृपती

४५३	"	विग्रह	विग्रहः
४५४	११	राक्षा	रक्षा
"	१७	सश्रय	संश्रय
"	२०	षाड्गुण्यं	षाड्गुण्य
"	२२	कालेन	जालेन
४५५	५	वद्य	वाद्य
"	८	कृत्वा	कृत्वा
"	११	धेनु	धेनु
"	१३	दत्ता	दत्ता
४५६	१६	तद्ग्रे	तद्ग्रे
४५७		राहु	राहुः
"	१०	पृष्ठतो	पृष्ठतो
४५८	१०	पञ्चम्	पञ्चमम्
"	२०	चाश्व	चाश्व
४५९	१	ऽध्यायः	ऽध्यायः
"	७	कीर्त्तितम्	कीर्त्तितम्
"	११	सकर्म	सकर्म
"	२४	अर्द्धोत्तीर्णं	अर्द्धोत्तीर्णं
४६०	१९	मन्त्रि	मन्त्रि
"	२२	सन्ध्याः	सन्ध्या
"	"	मेघा	मेघा
४६१	२	देवी	देवि
"	३	स्त्वमेव	स्त्वमेव
"	६	देव ! देवस्य	देवदेवस्य

४६१	७	देवी	देवि
"	"	"	"
"	२१	यस्त्वादेवी	यस्त्वयादेवि
"	२५	देवी	देवि
४६२	१७	दाक्ष्यं	दाक्ष्यं
४६३	२	वार्त्ता	वार्त्ता
"	२१	परिष्वङ्गः	परिष्वङ्गः
४६४	६	सङ्ग्राहिण	सङ्ग्राहिणं
"	१६	न्नुत्साह	न्नुत्साही
"	२०	क्लेशसह	क्लेशसहः
४६५	४	पौष्टिकम्	पौष्टिकम्
"	१६	ईदृक्	ईदृक्
४६६	२०	पृथ्वी	पृथिवी
४६७	१२	परदूषणम्	परदूषणम्
"	१४	भीभरुको	भीरुको
"	१५	विषजे	विषये
४६८	३	विधातो	विधातो
"	८	स्तोमितो	स्तोमितो
"	६	सहः	सह
"	१२	इतिमं	इतीमं
"	१५	विधाता	विधाता
४६९	१६	मिक्षेत	मीक्षेत
"	२०	त्रिक्षुक	त्रिक्षुका
४७०	३	दुर्भिक्षं	दुर्भिक्षं

४७०	१५	धनाद्ये	धानाद्यै
४७१	१०	सृगया	सृगया
"	१६	सुहृद	सुहृद्
"	२२	सृदू	सृदु
"	२५	पञ्चविधं	पञ्चविधं
४७२	६	वशे	वशे
"	७	पिवन्निव	पिवन्निव
"	१७	लब्धं	लब्धं
"	२१	पूजयां	पूजया
४७३	२	निवारणम्	निवारणम्
"	"	भ्रातोपेक्षितश्चहिडम्बिया	भ्रातोपेक्षितश्चहिडम्बिया
"	१०	श्रेणि	श्रेणि
"	१४	फला	फल्गु
४७४	६	पार्श्वाभितातौ	पार्श्वाभितापौ
"	२०	मित्रसन्धान	मित्रसन्धानं
"	२५	क्षिप्र	क्षिप्रं
४७५	११	पत्यश्व	पत्यश्च
"	१४	श्वाश्वा	श्वाश्वा
"	१८	मध्यं	मध्यं
४७६	१४	पारिप्लवङ्गकः	पारिप्लवङ्गकः
४७७	५	सऽह्यः	सह्यः
"	१७	पुरुष	पुरुष
४७८	१	त्रिचत्वारिंशत्य	त्रिचत्वारिंशद्
"	२	त्रीगम्भीर	त्रीगम्भीर

४७८	१८	च्छत्रा	च्छत्रा
"	१६	षणवत्य	षणवत्य
"	२०	स्तथैव	स्तथैव
४७९	३	रुवो	रुवो
"	११	च्छस्तं	च्छस्तं
"	२०	निमूढौ	निगूढौ
"	२०	नाभिं	नाभि
४८०	८	रुक्मा	रुक्म
"	१०	अष्ट	अष्ट
"	२०	धनुर्वशौ	धनुर्वशौ
"	२०	खड्ग	खड्गं
४८२	५	स्फटिक	स्फटिकं
४८४	१३	लङ्कृते	लङ्कृते
४८६	४	द्विजः	द्विज
"	१६	अङ्गुष्ठ	अङ्गुष्ठ
"	२२	प्रत्यालोढ	प्रत्यालीढ
४८७	१६	ग्राह्यस्तनाग्रे	ग्राह्यस्तनाग्रे
"	२५	त्र्यङ्गुलं	त्र्यङ्गुलं
४८८	२	व्यङ्गुलं	व्यङ्गुलं
"	२	ङ्गुल	ङ्गुल
"	४	मुपूरिताः	मुपूरितः
"	६	लक्ष्यं	लक्ष्यं
"	७	पृष्ठतः	पृष्ठतः
४८९	४	वामकर्णौ	वामकर्णौ

४८६	१५	यत्	यत्
"	२२	दृष्ट्या	दृष्ट्या
४८७	१२	कट्यां	कट्यां
४८८	७	द्वात्रिंशतो	द्वात्रिंशतो
"	६	मध	मधः
"	२१	लगुण्डस्य	लगुण्डस्य
"	२२	मध्यं	मध्यं
४८९	१७	भाव्यं	भाव्यं
"	२०	तुगरस्य	तुगरस्य
४९०	६	साधनः	साधन
४९१	५	दत्त्वा	दत्ता
"	१०	पुण्यं	पुण्यं
"	११	"	"
"	१८	सयसा	सहसा
"	२०	माक्रोशत्य	माक्रोशत्य
४९२	२५	विवादः	विवादः
४९३	२	व्यहारान्	व्यवहारान्
"	८	सर्वेष्वेव	सर्वेष्वेव
"	१२	शक्त्ये	शक्त्यो
"	२४	अशीति	अशीति
४९४	६	नृप	नृपो
"	८	शततमा	शततमो
४९५	५	ऋण	ऋणं
"	६	सुता	सुता

४६६	५	विधिः	विधिः
५००	८	सक्षये	साक्षये
"	१६	पितृनामक	पितृनामक
"	२५	अधि	आधि
५०१	१६	ब्रह्मण	ब्राह्मण
५०२	११	नाभिदघ्नो	नाभिदघ्नो
५०३	६	समांशिका	समांशिकाः
५०४		अन्योऽन्या	अन्योन्या
"	२३	जड़	जड़ः
५०५	२	ग्रहैर्त्तव्या	ग्रहर्त्तव्या
"	५	परिकीर्त्तितम्	परिकीर्त्तितम्
"	१०	मर्हति	मर्हति
५०६	५	मध्यमा	मध्यमाः
"	८	निवेद्यैव	निवेद्यैव
५०७	८	सानुषे	मानुषे
५०८	६	प्रथम	प्रथमं
"	१७	साध्ये	साध्ये
५०९	१०	पर्णा	पर्णा
५१०	१६	शुक्रा	शुक्रा
५११	३	शूद्रः	शूद्रः
"	४	पूंस्त्वस्य	पूंस्त्वस्य
"	२२	अथो	अथो
५१२	१६	निह्वै	निह्वैः
५१४	१	ऊनषष्ठ्य	ऊनषष्ठ्य

५१४	१२	पञ्चाशदधि	पञ्चाशदधिक
"	१३	ऊनषष्ठ्य	ऊनषष्ठ्य
५१५	२	पिवेत्	पिवेत्
"	१३	ऋग्भिः	ऋग्भिः
"	१५	क्षेमि	क्षेमी
"	२०	जपेन्	जपेत्
५१६	१	ऊनषष्ठ्य	ऊनषष्ठ्य
५१७	१४	विश्वतो	विश्वतो
५१८	१	ऊनषष्ठ्य	ऊनषष्ठ्य
५१९	२०	आपोहिष्ठेति	आपोहिष्ठेति
"	२२	प्रावेयामित्यृच	प्रावेयामित्यृच
"	२३	व्युष्टाया	व्युष्टाया
५२०	१	ऊनषष्ठ्य	ऊनषष्ठ्य
५२१	५	षष्ठ्य	षष्ठ्य
"	६	"	"
"	१६	अपामाग	अपामार्ग
५२२	१	षष्ठ्य	षष्ठ्य
५२३	८	क्रान्वेति	क्रान्वेति
"	११	तण्डुलम्	तण्डुलम्
"	१६	कृष्ण	कृष्ण
५२४	१	षष्ठ्य	षष्ठ्य
५२५	१०	आयूंसि	आयूंषि
५२६	१	षष्ठ्य	षष्ठ्य
"	१५	त्रिष्टये	त्रिष्टये

५२६	२०	षष्ठ्य	षष्ठ्य
५२७	१	"	"
"	१०	सब	सर्व
५२८	१	षष्ठ्य	षष्ठ्य
५२९	१	द्विषष्ठ्य	द्विषष्ठ्य
"	४	चाथर्वणामय	चाथर्वणामयम्
"	८	कचि	कति
"	१७	प्रजापात्या	प्राजापत्या
५३०	१	द्विषष्ठ्य	द्विषष्ठ्य
"	१०	सोभाग्य	सौभाग्य
"	२२	द्विषष्ठ्य	द्विषष्ठ्य
५३१	१	त्रिषष्ठ्य	त्रिषष्ठ्य
"	१६	सौभ्या	सौम्या
५३२	१	त्रिषष्ठ्य	त्रिषष्ठ्य
"	६	आरठन्ति	आरटन्ति
"	६	भार्गवः	भार्गव
"	१३	शलिलाशय	सलिलाशय
"	१५	स्त्रीविप्रादि	स्त्रीविप्रादीन्
"	२०	अरण्यं	अरण्यं
५३३	१	बलिः	बलि
"	३	केतु	केतू
"	६	त्रिषष्ठ्य	त्रिषष्ठ्य
"	७	चतुःषष्ठ्य	चतुःषष्ठ्य
"	११	आपोहिष्टेति	आपोहिष्टेति

५३४	१	चतुःषष्ट्य	चतुःषष्ट्य
५३५	१०	स्वः	स्वः
"	१६	बलिः	बलि
"	१७	चतुःषष्ट्य	चतुःषष्ट्य
१८ पञ्चषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः पञ्चषष्ट्यधिकद्विशततमोऽध्यायः			
"	२२	सर्वार्थसाधनं ज्ञानं	सर्वार्थसाधनं ज्ञानं
५३६	१	पञ्चषष्ट्य	पञ्चषष्ट्य
"	२	हृदे	हृदे
५३७	६	पञ्चषष्ट्य	पञ्चषष्ट्य
"	७	षट्षष्ट्य	षट्षष्ट्य
"	१०	विनायकः	विनायकः
५३८	१	षट्षष्ट्य	षट्षष्ट्य
"	२	मृषभिः	मृषभिः
"	४	मिन्द्रश्च	मिन्द्रश्च
"	७	जुहायान्	जुहुयान्
"	२०	षष्ट्य	षष्ट्य
५३९	१	"	"
"	८	रोद्र	रौद्र
"	२१	सोभाग्य	सौभाग्य
५४०	१	षष्ट्य	षष्ट्य
"	२	विधिवश्च	विधिवश्च
"	४	भगवान्	भगवान्
"	७	बर्लि	बर्लि
"	२०	प्राचर्च	प्राचर्च

”	२४	षष्ठ्य	षष्ठ्य
५४१	१	अष्टषष्ठ्य	अष्टषष्ठ्य
५४२	१	”	”
”	८	विधं	विधि
”	११	प्रभृति	प्रभृति
५४३	१	छात्रादिमन्त्रादय	छत्रमन्त्रादि
”	४	उल्मुका	उल्मुका
”	८	षष्ठ्य	षष्ठ्य
”	१०	छात्रादि	छत्रादि
”	१२	चैस्तत्	थैस्तत्
५४५	१	छत्रादिमन्त्रादय	छत्रमन्त्रादि
”	१०	तव	तव
”	११	महेश्वरः	महेश्वरः
”	२१	छत्रादिमन्त्रादय	छत्रमन्त्रादि
५४६	१२	विशस्फूर्जित	विस्फूर्जित
५४७	११	सर्वा	सर्वा
५४८	१२	मुक्ति	मुक्ति
”	१८	विद्यार्थिनाश्च	विद्यार्थिनाश्च
५४९	५	लक्षाद्वाद्दन्तु	लक्षाद्वाद्दन्तु
”	१५	पश्च	पश्च
५५१	१६	सुद्युम्नो	सुद्युम्नो
”	१८	शर्यातेर्वैरोहानर्त्ततो	शर्यातेर्वैरोहानर्त्ततो
५५२	४	रेवती	रेवती
”	७	पृषध्रोऽगा	पृषध्रोऽगाद्

उनविंशत्यधिकत्रिशततमोध्यायः

वागीश्वरीपूजा ।

ईश्वर उवाच ।

वागीश्वरीपूजनञ्च प्रवदामि समण्डलम् । ऊहकं कालसंयुक्तं मनं वर्णसमायुतम् ॥ १ ॥

निषाद ईश्वरं कार्यं मनुमाचन्द्रसूर्यवत् ।

अक्षरन्न हि देयं स्यात् ध्यायेत् कुन्देन्दुसन्निभाम् ॥ २ ॥

पञ्चाशद् वर्णमालान्तु मुक्तास्त्रयदामभूषिताम् । वरदाभयाक्षसूत्र पुस्तकाढ्यां त्रिलोचनाम्

लक्षं जपेन् मस्तकान्तं स्कन्धान्तं वर्णमालिकाम् ।

अकारादिक्षरान्तां विशन्तीं मानवत् स्मरैत् ॥ ४ ॥

कुर्याद् गुरुश्च दीक्षार्थं मन्त्रग्राहे तु मण्डलम् ।

सूर्याग्रमिन्दुभक्तन्तु भागाभ्यां कमलं हितम् ॥ ५ ॥

वीथिका पदिका कार्या पद्मान्यष्टौ चतुष्पदे ।

वीथिका पदिका बाह्ये द्वाराणि द्विपदानि तु ॥ ६ ॥

उपद्वाराणि तद्वच्च कोणवन्धं द्विपट्टिकम् । सितानि नव पद्मानि कर्णिका कनकप्रभा

केशराणि विचित्राणि कोणान् रक्तेन पूरयेत् ।

व्योमरेखान्तरं कृष्णं द्वाराणीन्द्रेभमानतः ॥ ८ ॥

मध्ये सरस्वती पद्मे वागीशी पूर्वपद्मे । हल्लेखा चित्रवागीशी गायत्री विश्वरूपया ॥

शाङ्करी रतिधृतिश्च पूर्वाद्य हीं स्ववीजिकाः ।

ध्येया सरस्वतीवच्च कपिलाज्येन होमकः ।

संस्कृतप्राकृतकविः काव्यशास्त्रादिचिद् भवेत् ॥ १० ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये वागीश्वरीपूजाकथनं नामोऽनविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

त्रिंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः

मण्डलानि ।

ईश्वर उवाच ।

सर्वतो भद्रकान्यष्टमण्डलानि वदे गुह ! । शक्तिमासाधयेत् प्राचीमिष्टां विषुवे सुधीः
चित्रास्वात्यन्तरेणाऽथ दृष्टसूत्रेण वा पुनः । पूर्वापरायतं सूत्रमास्फाल्य मध्यतोऽङ्कयेत्
कोटिद्वयन्तु तन्मध्यादङ्कयेद् दक्षिणोत्तरम् ।

मध्ये द्वयं प्रकर्त्तव्यं स्फालयेद् दक्षिणोत्तरम् ॥ ३ ॥

शतक्षेत्रार्द्धमानेन कोणसम्पातमादिशेत् । एवं सूत्रचतुष्कस्य फालनाच्चतुरस्रकम् ॥
जायते तत्र कर्त्तव्यं भद्रस्वेदकरं शुभम् । वसुभक्तेन्दु द्विपदे क्षेत्रवीथौ च भागिका ॥
द्वारं द्विपदिकं पद्ममानाद् वै सकपोलकम् । कोणबन्धविचित्रन्तु द्विपदं तत्र वर्त्तयेत्
शुक्लं पद्मं कर्णिका तु पीता चित्रन्तु केशरम् ।

रक्ता वीथी तत्र कल्प्या द्वारं लोकेशरूपकम् ॥ ७ ॥

रक्तकोणं विधौ नित्ये नैमित्तिकेऽब्जकं शृणु ।

असंसक्तन्तु संसक्तं द्विधाब्जं भुक्तिमुक्तिद्वत् ॥ ८ ॥

असंसक्तं मुमुक्षूणां संसक्तं तत् त्रिधा पृथक् ।

बालो युवा च वृद्धश्च नामतः फलसिद्धिदाः ॥ ९ ॥

पद्मक्षेत्रे तु सूत्राणि दिग्विदिक्षु विनिक्षिपेत् । वृत्तानि पञ्चकल्पानि पद्मक्षेत्रसमानितु
प्रथमे कर्णिका तत्र पुष्करैर्नवभिर्युता । केशराणि चतुर्विंश द्वितीयेऽथ तृतीयके ॥ ११ ॥
दलसन्धिर्गजकुम्भ निभान्तर्यद् दलाग्रकम् । पञ्चमे व्योमरूपन्तु संसक्तं कमलं स्मृतम्
असंसक्ते दलाग्रे तु दिग्भागैर्विस्तराद् भजेत् । भागद्वयपरित्यागाद् वस्वशैर्वर्त्तयेद्दलम्
सन्धिविस्तरसूत्रेण तन्मूलादङ्कयेद् दलम् । सव्यासव्यक्रमेणैव वृद्धमेतद् भवेत् तथा ॥
अथ वा सन्धिमध्यात् तु भ्रामयेद्दर्दचन्द्रघत् । सन्धिद्वयाग्रसूत्रं वा बालपद्मं तथा भवेत्

सन्धिसूत्रार्द्धमानेन पृष्ठतः परिवर्त्तयेत् । तीक्ष्णाग्रन्तु सुवातेन कमलं भुक्तिमुक्तिदम् ॥
 मुक्तवृद्धौ च वश्यादौ बालं पद्मं समानकम् । नवनभं नवहस्तं भागैर्मन्त्रात्मकैश्च तत्
 मध्येऽब्जं पट्टिकाबीजं द्वारेणाब्जस्य मानतः ।
 कण्ठोपकण्ठमुक्तानि तद् बाह्ये वीथिका मता ॥ १८ ॥
 पञ्चभागान्विता सा तु समन्ताद् दशभागिका ।
 दिग्विदिक्ष्वष्ट पद्मानि द्वारपद्मं सवीथिकम् ॥ १९ ॥
 तद् बाह्ये पञ्च पदिका वीथिका यत्र भूषिता । पद्मवद् द्वारकण्ठन्तु पदिकञ्चौष्ठकण्ठकम्
 कपोलं पदिकं कार्यं दिक्षु द्वारत्रयं स्फुटम् ।
 कोणबन्धं त्रिपटन्तु द्विपट्टं वज्रवद् भवेत् ॥ २१ ॥
 मध्यन्तु कमलं शुक्लं पीतं रक्तञ्च नीलकम् । पीतशुक्लञ्च धूम्रञ्च रक्तं पीतञ्च मुक्तिदम्
 पूर्वादौ कमलान्यष्ट शिवविष्णवादिकं जपेत् ।
 प्रासादमध्यतोऽभ्यर्च्य शक्रादीनब्जकादिषु ॥ २३ ॥
 अस्त्राणि बाह्यवीथ्यान्तु विष्णवादीनश्वमेधभाक् ।
 पवित्रारोहणादौ च महामण्डलमालिखेत् ॥ २४ ॥
 अष्टहस्तं पुरा क्षेत्रं रसपक्षैर्विवर्त्तयेत् । द्विपदं कमलं मध्ये वीथिका पदिका ततः ॥
 दिग्विदिक्षु ततोऽष्टौ च नीलाब्जानि विवर्त्तयेत् ।
 मध्यपद्मप्रमाणेन त्रिंशत् पद्मानि तानि तु ॥ २६ ॥
 दलसन्धिविहीनानि नीलेन्दीवरकाणि च ।
 तत् पृष्ठे पदिका वीथी स्वस्तिकानि तदूर्ध्वतः ॥ २७ ॥
 द्विपदानि तथा चाष्टौ कृतिभागकृतानि तु ।
 वर्त्तयेत् स्वस्तिकांस्तत्र वीथिका पूर्ववद् बहिः ॥ २८ ॥
 द्वाराणि कमलं यद्वचदुपकण्ठयुतानि तु । रक्तं कोणं पीतवीथी नलं पद्मञ्च मण्डले
 स्वस्तिकादि विचित्रञ्च सर्वकामप्रदं गुह ! ।
 पञ्चाब्जं पञ्चहस्तं स्यात् समन्ताद् दशभाजितम् ॥ ३० ॥

द्विपदं कमलं वीथी पट्टिका दिक्षु पङ्कजम् । चतुष्कं पृष्ठतो वीथी पट्टिका द्विपदान्यथा

कण्ठौपकण्ठयुक्तानि द्वारान्यब्जन्तु मध्यतः ।

पञ्चाब्जमण्डले ह्यस्मिन् सितं पीतञ्च पूर्वकम् ॥ ३२ ॥

वैदूर्याभं दक्षिणाब्जं कुन्दाभं वारुणं कजम् ।

उत्तराब्जन्तु शङ्खाभमन्यत् सर्वं विचित्रकम् ॥ ३३ ॥

सर्वकामप्रदं वक्ष्ये दशहस्तन्तु मण्डलम् । विकारभक्तन्तुर्य्याश्च द्वारन्तु द्विपदं भवेत्

मध्ये पद्मं पूर्ववच्च विघ्नध्वंसं वदाम्यथ । चतुर्दंस्तं पुरं कृत्वा वृत्रञ्चैव करद्वयम् ॥

वीथिका हस्तमात्रन्तु स्वस्तिकैर्बहुभिर्वृता ।

हस्तमात्राणि द्वाराणि दिक्षु वृत्तं सपद्मकम् ॥ ३६ ॥

पद्मानि पञ्च शुक्लानि मध्ये पूज्यश्च निष्कलः ।

हृदयादीनि पूर्वार्धौ विदिक्ष्वस्त्राणि वै यजेत् ॥ ३७ ॥

प्राग्वच्च ब्रह्माणि बुध्याधारमतो वदे । शतभागे तिथिभागे पद्मं लिङ्गाष्टकं दिशि ।

मेखलाभागसंयुक्तं कण्ठं द्विपदिकं भवेत् ।

आचार्य्यो बुद्धिमाश्रित्य कल्पयेच्च लतादिकम् ॥ ३९ ॥

चतुःषट्पञ्चमाष्टादि खालिखाद्यादि मण्डलम् ।

खाक्षीन्दुसूर्य्यगं सर्वं खाक्षि क्षैवेन्दुवर्णनात् ॥ ४० ॥

चत्वारिंशदधिकानि चतुर्दशशतानि हि ।

मण्डलानि हरेः शम्भोर्देव्याः सूर्य्यस्य सन्ति च ॥ ४१ ॥

दशसप्तविभक्ते तु लतालङ्गोद्भवं शृणु । दिक्षु पञ्चत्रयञ्चैकं त्रयं पञ्च च लोमयेत् ॥ ४२ ॥

ऊर्ध्वगे द्विपदे लिङ्गमन्दिरं पार्श्वकोष्ठयोः । मध्येन द्विपदं पद्ममथ चैकञ्च पङ्कजम् ॥

लिङ्गस्य पार्श्वयोर्मध्ये पदद्वारमलोपनात् ।

तत्पार्श्वशोभाः षड् लोप्यलताः शेषास्तथा हरेः ॥ ४४ ॥

ऊर्ध्वं द्विपदिकं लोप्य हरेर्भद्राष्टकं स्मृतम् । रश्मिमानसमायुक्तं वेदलोपाच्च शोभिकम्

पञ्चविंशतिकं पद्मं ततः पीठमपीठकम् । द्वयं द्वयं रक्षयित्वा उपशोभास्तथाष्ट च ॥

देव्यादित्यापकं भद्रं बृहन्मध्ये परं लघु । मध्ये नवपदं पद्मं कोणे भद्रचतुष्टयम् ॥
त्रयोदशपदं शेषं बुद्ध्याधारन्तु मण्डलम् । शतपत्रं षष्ठ्यधिकं बुद्ध्याधारं हरादिषु
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये मण्डलकथनं नाम विंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

एकविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः

अघोरास्त्रादिशान्तिकल्पः ।

ईश्वर उवाच ।

अस्त्रयागः पुरा कार्यः सर्वकर्मसु सिद्धिदः ।

मध्ये पूज्यं शिवाद्यस्त्रं वज्रादीन् पूर्वतः क्रमात् ॥ १ ॥

पञ्चचक्रं दशकरं रणादौ पूजितं जये । ग्रहपूजा रविर्मध्ये पूर्वाद्याः सोमकादयः ॥ २ ॥

सर्वं एकादशस्थास्तु ग्रहाः स्युः ग्रहपूजनात् ।

अस्त्रशान्तिं प्रवक्ष्यामि सर्वोत्पातविनाशिनीम् ॥ ३ ॥

ग्रहरोगादिशमनीं मारीशत्रुविमर्दनीम् । विनायकोपतस्मिन्नघोरास्त्रं जपेन्नरः ॥ ४ ॥

लक्षं ग्रहादिनाशः स्यादुत्पाते तिलहोमनम् । दिव्ये लक्षं तदर्धेन व्योमजोत्पातनाशनम्

घृतेन लक्षपातेन उत्पाते भूमिजे हितम् । घृतगुग्गुलुहोमे च सर्वोत्पातादि मर्दनम् ॥

दूर्वाक्षताज्यहोमेन व्याधयोऽथ घृतेन च । सहस्रेण तु दुःस्वप्ना विनश्यन्ति न संशयः

अयुताद् ग्रहदोषघ्नो जवाघृतविमिश्रितात् । विनायकार्त्तिशमनमयुतेन घृतस्य च ॥ ८ ॥

भूतचेतालशान्तिस्तु गुग्गुलोऽयुतेन च । महावृक्षस्य भङ्गे तु व्यालकङ्के गृहे स्थिते ॥

आरण्यानां प्रवेशे च दूर्वाज्याक्षतहावनात् ।

उल्कापते भूमिकम्पे तिलाज्येनाहुताच्छिवम् ॥ १० ॥

रक्तस्त्रावे तु वृक्षाणामयुताद् गुग्गुलोः शिवम् ।

अकाले फलपुष्पाणां राष्ट्रभङ्गे च मारणे ॥ ११ ॥

द्विपदादेर्यदा मारी लक्षाद्धाच्च तिलाज्यतः । हस्तिमारी प्रशान्त्यर्थं करिणीदन्तवर्धने
हस्तिन्यां मदद्वष्टौ च अयुताच्छान्तिरिष्यते । अकाले गर्भपाते तु जातं यत्र चिनश्यति
विकृता यत्र जायन्ते यात्राकालेऽयुतं हुनेत् । तिलाज्यलक्षहोमन्तु उत्तमासिद्विसाधने
मध्यमायांतदर्थेन तत्पादादधमासु च । यथा जपस्तथा होमः संग्रामे विजयो भवेत्

अघोरास्त्रं जपेन् न्यस्य ध्यात्वा पञ्चास्यमूर्जितम् ॥ १५ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये अघोरास्त्रादिशान्तिकल्पकथनं नामै-
कविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

द्वाविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः

पाशुपतशान्तिः ।

ईश्वर उवाच ।

वक्ष्ये पाशुपतास्त्रेण शान्तिजापादि पूर्वतः ।

पादतः पूर्वनाशो हि फडन्तं चापदादिनुत् ॥ १ ॥

ओं नमो भगवते ! महापाशुपताय अनुलबलवीर्यपराक्रमाय त्रिपञ्चनयनाय नाना-
रूपाय नानाप्रहरणोद्यताय सर्वाङ्गरक्ताय भिन्नाङ्गनचयप्रख्याय श्मशानवेतालप्रियाय
सर्वविघ्ननिवृत्तनाय सर्वसिद्धिप्रदाय भक्तानुकम्पिने असंख्यवक्त्रभुजपादाय तस्मिन्
सिद्धाय वेतालवित्रासिने शाकिनीक्षोभजनकाय व्याधिनिग्रहकारिणे पापभञ्जनाय
सूर्यसोमाग्निनेत्राय विष्णुकवचाय खड्गवज्रहस्ताय यमदण्डवरुणपाशाय रुद्रशूलाय
ज्वलज्जिह्वाय सर्वरोगविद्रावणाय ग्रहनिग्रहकारिणे दुष्टनागक्षयकारिणे ओं कृष्णपिङ्ग-
लाय फट् । हंकारास्त्राय फट् । वज्रहस्ताय फट् । शक्तये फट् । दण्डाय फट् । यमाय
फट् । खड्गाय फट् । नैऋत्याय फट् । वरुणाय फट् । पाशाय फट् । ध्वजाय फट् ।
अङ्कुशाय फट् । गदायै फट् । कुबेराय फट् । त्रिशूलाय फट् । मुद्गराय फट् । चक्राय फट् ।

पद्माय फट् । नागास्त्राय फट् । ईशानाय फट् । खेटकास्त्राय फट् । मुण्डास्त्राय
 फट् । कङ्कालास्त्राय फट् । पिच्छिकास्त्राय फट् । क्षुरिकास्त्राय फट् । ब्रह्मास्त्राय
 फट् । शक्त्यस्त्राय फट् । गणास्त्राय फट् । पिलिपिच्छास्त्राय फट् । गन्धर्वास्त्राय
 फट् । मूर्वास्त्राय फट् । दक्षिणास्त्राय फट् । वामास्त्राय फट् । पश्चिमास्त्राय फट् ।
 मन्त्रास्त्राय फट् । शाकिन्यस्त्राय फट् । योगिन्यस्त्राय फट् । दण्डास्त्राय फट् ।
 महादण्डास्त्राय फट् । नागास्त्राय फट् । शिवास्त्राय फट् । ईशानास्त्राय फट् ।
 पुरुषास्त्राय फट् । अघोरास्त्राय फट् । सद्योजातास्त्राय फट् । हृदयास्त्राय फट् ।
 महास्त्राय फट् । गरुडास्त्राय फट् । राक्षसास्त्राय फट् । दानवास्त्राय
 फट् । क्षौं नरसिंहास्त्राय फट् । त्वष्ट्रस्त्राय फट् । सर्वास्त्राय फट् । नः फट् ।
 वः फट् । पः फट् । फः फट् । मः फट् । श्रीः फट् । फेः फट् । भूः फट् । भुवः फट् ।
 स्वः फट् । महः फट् । जनः फट् । तपः फट् । सर्वलोक फट् । सर्वपाताल फट् ।
 सर्वतत्त्व फट् । सर्वप्राण फट् । सर्वनाडी फट् । सर्वकारण फट् । सर्वदेव फट् । ह्रीं फट्
 श्रीं फट् । हुं फट् । छुं फट् । स्वां फट् । लां फट् । वैराग्याय फट् । मायास्त्राय फट् ।
 कामास्त्राय फट् । क्षेत्रपालास्त्राय फट् । हुंकारास्त्राय फट् । भास्करास्त्राय फट् ।
 चन्द्रास्त्राय फट् । विघ्नेश्वरास्त्राय फट् । ख्रौं ख्रीं फट् । ह्रौं ह्रीं फट् । भ्रामय भ्रामय
 फट् । छादय छादय फट् । उन्मूलय उन्मूलय फट् । त्रासय त्रासय फट् । सञ्जीवय
 सञ्जीवय फट् । विद्रावय विद्रावय फट् । सर्वदुरितं नाशय २ फट् ।

सकृदावर्त्तनादेव सर्वविघ्नान् विनाशयेत् ।

शतावर्त्तेन चोत्पातान् रणादौ विजयो भवेत् ॥ २ ॥

घृतगुग्गुलुहोमाच्च आसाध्यानपि साधयेत् !

पठनात् सर्वशान्तिः स्याच्छस्त्रपाशुपतस्य च ॥ ३ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये पाशुपतशान्तिकथनं नाम द्वाविंशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

त्रयोविंशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

पड़ङ्गान्यधोरात्राणि ।

ईश्वर उवाच ।

ओं हूं हंस इति मन्त्रेण मृत्युरोगादि शाम्यति ।

लक्षाहुतिभिर्दूर्वाभिः शान्तिं पुष्टिं प्रसाधयेत् ॥ १ ॥

अथवा प्रणवेनैव मायया वा पड़ानन ! । दिव्यान्तरीक्षभौमानां शान्तिस्तपात्तृक्षके
ओं नमो भगवति ! गङ्गे ! कालि कालि ! कहाकालि कहाकालि ! मांसशोणितभो-
जने ! रक्तकृष्णमुखि ! वशमानय मानुषान् स्वाहा ।

ओं लक्षं जप्त्वा दशांशेन हुत्वा स्यात् सर्वकर्मकृत् ।

वशं नयति शक्रादीन् मानुषेष्वेषु का कथा ॥ ३ ॥

अन्तर्धानकरी विद्या मोहनी जृम्भणी तथा । वशं नयति शत्रूणां शत्रुबुद्धिप्रमोहिनी ॥
कामधेनुरियं विद्या सप्तधा परिकीर्तिता । मन्त्रराजं प्रवक्ष्यामि शत्रुचौरादिमोहनम् ॥
महाभयेषु सर्वेषु स्मर्तव्यं हरपूजितम् । लक्षं जप्त्वा तिलैर्होमः सिद्धयेदुद्धारकं शृणु
ओं हले शूले पहि ब्रह्मसत्येन विष्णुसत्येन रुद्रसत्येन रक्ष मां वाचेश्वराय स्वाहा ।

दुर्गात् तारयते यस्मात् तेन दुर्गा शिवा मता ।

ओं चण्डकपालिनि ! दन्तान् किटि किटि क्षिटि क्षिटि गुह्ये फट् ह्रीं ।

अनेन मन्त्रराजेन क्षालयित्वा तु तण्डुलान् ॥ ७ ॥

त्रिंशद्द्वाराणि जप्तानि तच्चौरेषु प्रदापयेत् ।

दन्तैश्चूर्णानि शुक्लानि पतितानि हि शुद्ध्ये ॥ ८ ॥

ओं ज्वललोचन ! कपिलजटाभारभास्वर ! विद्रावण ! त्रैलोक्यडामरर दूर दूर भ्रम
भ्रम आकट्ट आकट्ट तोटय तोटय मोटय मोटय दह दह पच पच एवं सिद्धिरुद्रो ज्ञाप-
यति यदि ग्रहोपगतः स्वर्गलोकं देवलोकं वा आरामविहाराचलं तथापि तमावर्त्तयि-

प्यामि बलिं गृह्ण गृह्ण ददामि ते स्वाहेति ।

क्षेत्रपालबलिं दत्त्वा ग्रहो न्यासाद् वशं व्रजेत् । शत्रयो नाशमायान्ति रणे वैरगणक्षयः
हंसवीजन्तु विन्यस्य विषन्तु त्रिविधं हरेत् । अगुरुश्चन्दनं कुष्ठं कुङ्कुमं नागकेशरम् ॥
नखं वै देवदारुञ्च समं कृत्वाऽथ धूपकः । माक्षिकेण समायुक्तो देववस्त्रादिधूपनात् ॥

विवादे मोहने स्त्रीणां मण्डने कलहे शुभः ।

कन्याया वरणे भाग्ये मायामन्त्रेण मन्त्रितः ॥ १२ ॥

हीं रोचना नागपुष्पाणि कुङ्कुमञ्च मनःशिला ।

ललाटे तिलकं कृत्वा यं पश्येत् स वशी भवेत् ॥ १३ ॥

शतावर्यास्तु चूर्णन्तु दुग्धपीतञ्च पुत्रकृत् । नागकेशरचूर्णन्तु घृतपक्वन्तु पुत्रकृत् ॥
पालाशवीजपानेन लभेत् पुत्रकं तथा ।

ओं उत्तिष्ठ चामुण्डे ! जम्भय २ मोहय मोहय अमुकं वशमानय वशमानय स्वाहा ।

षड्विंशा सिद्धविद्या सा नदीतीरमृदा स्त्रियम् ॥ १५ ॥

कृत्वोन्मत्तरसेनैव नामालिख्यार्कपत्रके ।

मूत्रोत्सर्गं ततः कृत्वा जपेत् तामानयेत् स्त्रियम् ॥ १६ ॥

ओं क्षुं सः वषट् । महामृत्युञ्जयो मन्त्रो जप्याद्धोमाच्च पुष्टिकृत् ।

ओं हंसः हूं हं स हः सौं । मृतसञ्जीवनीविद्या अष्टार्णां जयकृद्गणे ॥ १७ ॥

मन्त्रा ईशानमुख्याश्च धर्मकामादिदायकाः । ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानाम्
ब्रह्मणश्चाधिपतिर्ब्रह्म शिवो मेऽस्तु सदाशिवः ।

ओं तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ।

ओं अघोरेभ्योऽथ घोरेभ्यो घोराघोरेभ्यस्तु सर्वतः ॥ १८ ॥

सर्वेभ्यो नमस्ते रुद्ररूपेभ्यः । ओं वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमः रुद्राय नमः । कालाय
नमः कलविकरणाय नमो बलविकरणाय नमो बलप्रमथनाय नमः । सर्वभूतदमनाय
नमो मनोन्मनाय नमः ।

ओं सद्योजातं प्रवक्ष्यामि सद्योजाताय वै नमः ।

भवे भवेऽनादिभवे भजस्व मां भजस्व मां भवोद्भव ! ॥ २० ॥

पञ्चब्रह्माङ्ग षट्कञ्च वक्ष्येऽहं भुक्तिमुक्तिदम् ।

ओं नमः परमात्मने पराय कामदाय परमेश्वराय योगाय योगसम्भवाय सर्वकराय
कुरु सत्यं भव भवोद्भव ! वामदेव ! सर्वकार्यकर ! पापप्रशमन ! सदाशिव !
प्रसन्न ! नमोऽस्तु ते स्वाहा ।

हृदयं सर्वार्थदन्तु सप्तत्यक्षरसंयुतम् ।

ओं शिवः शिवाय नमः शिवः । ओं हृदये ज्वालिनि स्वाहा शिखा । ओं शिवात्मक !
महातेजः ! सर्वज्ञ ! प्रभुरावर्तय महाघोर ! कवचपिङ्गल ! नमः । महाकवच ! शिवा-
ज्ञया हृदयं बन्धं घूर्णय चूर्णय सूक्ष्मवज्रधर ! वज्रपाश ! धनुर्वज्राशनिवज्र-
शरीर ! मम शरीरमनुप्रविश्य सर्वदुष्टान् स्तम्भय हं ।

अक्षराणान्तु कवचं शतं पञ्चाक्षराधिकम् ॥ २१ ॥

ओं ओजसे नेत्रं ओं प्रस्फुरत तनुरुपर चट चट प्रचट प्रचट कट वम वम घातय
हूँ फट् अघोरास्त्रम् ।

इत्यादिमहापुराणे आग्नेयेषडङ्गान्यघोरास्त्रकथनं नाम त्रयोविंशत्यधिकत्रिंशततमोऽध्यायः

चतुर्विंशत्यधिकत्रिंशततमोऽध्यायः

रुद्रशान्तिः ।

ईश्वर उवाच ।

शिवशान्तिं प्रवक्ष्यामि कल्पाघोरप्रपूर्वकम् ।

सप्तकोट्यधिपो घोरो ब्रह्महत्याद्यघादनः ॥ १ ॥

उत्तमाधमसिद्धीनामालयोऽखिलरोगनुत् । दिव्यान्तरीक्षमौमानामुत्पातानां विमर्दनः
विषग्रहपिशाचानां प्रसनः सर्वकामकृत् । प्रायश्चित्तमघौघार्त्तौ दौर्भाग्यास्ति विनाशनम्

एकवीरन्तु चिन्त्यस्य ध्येयः पञ्चमुखः सदा ।

शान्तिके पौष्टिके शुल्को रक्तो वश्येऽथ पीतकः ॥ ४ ॥

स्तम्भे धूम्र उच्चाटमारणे कृष्णवर्णकः । कर्षणः कपिलो मोहे द्वात्रिंशद्वर्णमर्चयेत्
त्रिंशल्लक्षं जपेन् मन्त्रं होमं कुर्याद् दशांशतः ।

गुग्गुलामृतयुक्तेन सिद्धोऽसिद्धोऽथ सर्वकृत् ॥ ६ ॥

अघोराण्णापरो मन्त्रो विद्यते भुक्तिमुक्तिकृत् ।

अब्रह्मचारी ब्रह्मचारी अस्नातः स्नातको भवेत् ॥ ७ ॥

अघोरास्त्रमघोरन्तु द्वाविमौ मन्त्रराजकौ । जपहोमार्चनाद् युद्धे शत्रुसैन्यं विमर्दयेत् ॥
रुद्रशान्तिं प्रवक्ष्यामि शिवां सर्वार्थसाधनीम् । पुत्रार्थं ग्रहनाशार्थं विषव्याधिविनाशये
दुर्भिक्षमारीशान्त्यर्थं दुःस्वप्नहरणाय च । बलादिराज्यप्राप्त्यर्थं रिपूणां नाशनाय च
अकालफलिते वृक्षे सर्वग्रहविमर्दने । पूजने तु नमस्कारः स्वाहान्तो हवने तथा ॥११॥
आप्यायने वषट्कारं पुष्टौ वौषट् नियोजयेत् । चकारद्वितयस्थाने जातियोगन्तु कारयेत्
ओं रुद्राय च ते ओं वृषभाय नमः अविमुक्ताय असम्भवाय पुरुषाय च पूज्याय
ईशानाय पौरुषाय पञ्च चोत्तरे विश्वरूपाय करालाय विकृतरूपाय आवेकृतरूपाय ।
निकृतौ चापरे काले अप्सुमाया च नैर्ऋते ।

एकपिङ्गलाय श्वेतपिङ्गलाय कृष्णपिङ्गलाय नमः । मधुपिङ्गलाय नमः मधु-
पिङ्गलाय नियतौ अनन्ताय आर्द्राय शुष्काय पयोगणाय । कालतत्त्वे । करालाय वि-
करालाय । द्वौ मायातत्त्वे । सहस्रशीर्षाय सहस्रवक्त्राय सहस्रकरचरणाय सहस्र-
लिङ्गाय । विद्यातत्त्वे । सहस्राक्षाद्विन्ध्यसेद् दक्षिणे दले । एकजटाय द्विजटाय त्रि-
जटाय स्वाहा । काराय स्वधाकाराय वषट्काराय षड् रुद्राय । ईशतत्त्वे तु बह्विपत्रे
स्थिता गुह । भूतपतये पशुपतये उमापतये कालाधिपतये । सदाशिवाध्यक्ष्यतत्त्वे षट्
पूज्याः पूर्वदले स्थिताः । उमायैकुरूपधारिणि ओं कुरु २ रुहिणि २ रुद्रोऽसि देवानां
देवदेवविशाख ! हन हन दह दह पच पच मथ मथ तुरु तुरु अरु अरु सुरु सुरु रुद्र-
शान्तिमनुस्मर कृष्णपिङ्गल ! अकालपिशाचाधिपतिविश्वेश्वराय नमः । शिवतत्त्वे

कर्णिकायां पूज्यौ ह्युमामहेश्वरौ । ओं व्योमव्यापिने व्योमरूपाय सर्वव्यापिने शिवाय
 अनन्ताय अनाथाय अनाश्रिताय शिवाय । शिवतत्त्वे नव पदानि व्योमव्याप्यमिधा-
 स्यहि । शाश्वताय योगपीठसंस्थिताय नित्यं योगिने ध्यानाहाराय नमः । ओं नमः
 शिवाय सर्वप्रभवे शिवाय ईशानमूर्धाय तत्पुरुषादिपञ्चवक्त्राय नवपदं पूर्वदले सदाख्ये
 पूजयेद् गुह । अघोरहृदयाय वामदेवगुह्याय सद्योजातमूर्त्तये । ओं नमो नमः । गुह्याति-
 गुह्याय गोप्त्रे अनिधनाय सर्वरोगाधिकृताय ज्योतीरूपाय अग्निपत्रे होमतत्त्वे विद्यातत्त्वे
 द्वेयाम्यगे परमेश्वराय चेतनाचेतन व्योमन व्यापिने प्रथम तेजस्तेजः मायातत्त्वे नैऋते
 कालतत्त्वेऽथ वारुणे । ओं धृ धृ नाना चां चां अनिधान ! निधनोद्भव ! शिव ! सर्व-
 परमात्मन् ! महादेव ! सद्भावेश्वर ! महातेज ! योगाधिपते ! मुञ्च मुञ्च प्रमथ
 प्रमथ ओं सर्व ! सर्व ! ओं भव ! भव ! ओं भवोद्भव ! । सर्वभूतसुखप्रदवायुपत्रेऽथ
 नियतौ पुरुषे चोत्तरेण च । सर्वसान्निध्यकर ! ब्रह्मविष्णुरुद्रपर ! अनर्चित ! अस्तुतस्तु
 च साक्षिण ! साक्षिण ! २ तुरु तुरु पतङ्ग ! पिङ्ग ! २ ! ज्ञान ! २ शब्द ! शब्द ! सूक्ष्म !
 सूक्ष्म ! शिव ! शिव ! सर्वप्रद ! सर्वप्रद ! ओं नमः शिवाय ओं नमो नमः शिवाय
 ओं नमो नमः ।

ईशाने प्राकृते तत्त्वे पूजयेज्जुहुयाज्जपेत् । ग्रहरोगादिमायार्त्ति शमनी सर्वसिद्धिदत्
 इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रुद्रशान्तिकथनं नामचतुर्विंशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

पञ्चविंशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

अंशुकादिः

ईश्वर उवाच ।

रुद्राक्षकटकं धार्यं विषमं सुसमं दृढम् । एकत्रिपञ्चवदनं यथालाभन्तु धारयेत् ॥१॥
 द्विचतुःषण्मुखं शस्तमव्रणं तीव्रकण्ठकम् । दक्षबाहौ शिखादौ च धारयेच्चतुराननम्

स्कन्दो नमः शिवायेति मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥ ७ ॥

गीतः पञ्चाक्षरो वेदे लोके गीतः षडक्षरः । ओमित्यन्ते स्थितः शम्भुमुद्रार्थं षट्बीजवत्
क्रमान्नमः शिवायेति ईशान्याद्यानि वै चिदुः ।

षडक्षरस्य सूत्रस्य भाष्याद् विद्याकदम्बकम् ॥ ८ ॥

यदौ नमः शिवायेति पतावत् परमं पदम् ।

अनेन पूजयेल्लिङ्गं लिङ्गे यस्मात् स्थितः शिवः ॥ १० ॥

अनुग्रहाय लोकानां धर्मकामार्थमुक्तिदः । यो न पूजयते लिङ्गं न स धर्मादिभाजनम् ॥

लिङ्गार्चनाद् भुक्तिमुक्तिर्वावज्जीवमतो यजेत् । वरं प्राणपरित्यागो भुञ्जीतापूज्य नैव तम्

रुद्रस्य पूजनाद्रुद्रो विष्णुः स्याद् विष्णुपूजनात् ।

सूर्यः स्यात् सूर्यपूजातः शक्त्यादिः शक्तिपूजनात् ॥ १३ ॥

सर्वयज्ञतपोदाने तीर्थे वेदेषु यत् फलम् । तत् फलं कोटिगुणितं स्थाप्य लिङ्गं लभेन्नरः

त्रिसन्ध्यं योऽर्चयेल्लिङ्गं कृत्वा बिल्वेन पार्थिवम् ॥

शतैकादशिकं यावत् कुलमुद्धृत्य नाकभाक् ॥ १५ ॥

भक्त्या वित्तानुसारेण कुर्यात् प्रासादसञ्चयम् ।

अल्पे महति वा तुल्यफलमाढ्यदरिद्रयोः ॥ १६ ॥

भागद्वयञ्च धर्मार्थं कल्पयेज्जीवनाय च । धनस्य भागमेकन्तु अनित्यं जीवितं यतः ॥

त्रिसप्तकुलमुद्धृत्य देवागारकृद्दर्थभाक् ।

मृत्काष्ठेष्टकशैलाद्यैः क्रमात् कोटिगुणं फलम् ॥ १८ ॥

अष्टेष्टकसुरागारकारी स्वर्गमवाप्नुयात् । पांशुना क्रीडमानोऽपि देवागारकृद्दर्थभाक् ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये देवालयमाहात्म्यकथनं नाम सप्तविंशत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

अष्टाविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्ययः

छन्दःसारः ।

अग्निरुवाच ।

छन्दो वक्ष्ये मूलजैस्तैः पिङ्गलोक्तं यथाक्रमम् ।

सर्वादिमध्यान्तगणौ ग्लौ द्वौ जौ स्तौ त्रिकौ गणाः ॥ १ ॥

ह्रस्वो गुरुर्वा पादान्ते पूर्वो योगाद् विसर्गतः ।

अनुस्वाराद् व्यञ्जनात् स्यात् जिह्वामूलीयतस्तथा ॥ २ ॥

उपध्मानीयतो दीर्घो गुरुर्ग्लौ नौ गणाविह ।

वसवोऽष्टौ च चत्वारो वेदादित्यादिलोपतः ॥ ३ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये छन्दःसारकथनं नामाष्टाविंशत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

ऊनत्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः

छन्दःसारः ।

अग्निरुवाच ।

छन्दोऽधिकारे गायत्री देवी चैकाक्षरी भवेत् ।

पञ्चदशाक्षरी सा स्यात् प्राजापत्याष्टवर्णिका ॥ १ ॥

यजुषां षड्वर्णा गायत्री साम्नां स्याद् द्वादशाक्षरा ।

ऋचामष्टादशर्णा स्यात् साम्नां वर्धेत च द्वयम् ॥ २ ॥

ऋचां तुर्य्यञ्च वर्धेत प्रजापत्या चतुष्टयम् । वर्धेदेकैकं शेषे आतुर्य्यादेकमुत्सृजेत् ॥

उष्णिगनुष्टुब् वृहती पङ्क्तिस्त्रिष्टुब्जगत्यपि ।

तानि ज्ञेयानि क्रमशो गायत्र्यो ब्रह्म एव ताः ॥ ४ ॥

तिस्रस्तिस्रः समान्यः स्युरेकैका आर्य्य एव च ।

ऋग्यजुषां संज्ञा स्युःश्चतुःषष्टिपदे लिखेत् ॥ ५ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये छन्दःसारकथनं नामोनत्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

त्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः

छन्दःसारः ।

अग्निरुवाच ।

पाद आपादपूरणे गायत्र्यो वसवः स्मृताः ।

जगत्या आदित्याः पादो विराजो दिश ईरिताः ॥ १ ॥

विष्णतो रुद्राः पादः स्याच्छन्द एकादिपादकम् ।

आद्यं चतुष्पाच्चतुर्भिस्त्रिपात् सप्ताक्षरैः क्वचित् ॥ २ ॥

सा गायत्री पदे नीवृत् तत्प्रतिष्ठादि षट् त्रिपात् ।

वर्धमाना षडष्टाष्टा त्रिपात् षड्वसुभूधरैः ॥ ३ ॥

गायत्री त्रिपदा नीवृत् नागी नवनवर्त्तुभिः । चाराही रसद्विरसा छन्दश्चाथ तृतीयकम्

द्विपाद् द्वादशवस्वन्तैः त्रिपात् तु त्रैष्टुभैः स्मृतम् ।

उष्णिक् छन्दोऽष्टवसुकैः पादैर्वेदे प्रकीर्तितः ॥ ५ ॥

ककुबुष्णिगाष्टसूर्य्यवस्वर्णा त्रिभिरेव सः । पुनरुष्णिक् सूर्य्यवसुवस्वर्णेश्च त्रिपाद् भवेत्

परोष्णिक् परतस्तस्माच्चतुष्पादात् त्रिभिर्भवेत् ।

साष्टाक्षरैरनुष्टुप् स्यात् चतुष्पाच्च त्रिपात् क्वचित् ॥ ७ ॥

अष्टार्कसूर्य्यवर्णैः स्यात् मध्येऽन्ते च क्वचिद् भवेत् ।

बृहती जगत्यस्त्रयो गायत्र्याः पूर्वको यदि ॥ ८ ॥

तृतीयः पथ्या भवति द्वितीयान्यंकुसारिणी ।

स्कन्धौ ग्रीवा क्रौष्टुके स्याद् यश्चे स्याद् वौ बृहत्यपि ॥ ६ ॥

उपरिष्ठाद् बृहत्यन्ते पुरस्ताद् बृहती पुनः । कचिन्नवकाश्चत्वारो दिग्विदिश्वष्टवर्णिकाः

महाबृहती जागतैः स्यात् त्रिभिः सतो बृहत्यपि ।

भण्डिलः षड्क्तिश्छन्दः स्यात् सूर्यार्काष्टाष्टवर्णकैः ॥ ११ ॥

पूर्वौ वेद्युजौ सतः षड्क्तिश्च विपरीतकी ।

प्रस्तारषड्क्तिः पुरतः पवादास्तारषड्क्तिका ॥ १२ ॥

अक्षरषड्क्तिः पञ्चकाश्चत्वारश्चाल्पशो द्वयम् ।

पदषड्क्तिः पञ्च भवेच्चतुष्कं षट्ककत्रयम् ॥ १३ ॥

षट्कपञ्चमिर्गायत्रैः षड्क्तिश्च जगती भवेत् ।

एकेन त्रिष्टुब्ज्योतिष्मती तथैव जगतीरिता ॥ १४ ॥

पुरस्ताज्ज्योतिः प्रथमे मध्ये ज्योतिश्च मध्यतः ।

उपरिष्ठाज्ज्योतिरन्त्यादेकस्मिन् पञ्चके तथा ॥ १५ ॥

भवेच्छन्दः शङ्कुमती षट्के छन्दः ककुद्मती ।

त्रिपादशिशुमध्या स्यात् सा पिपीलिकमध्यमा ॥ १६ ॥

विपरीता यवमध्या त्रिवृदेकेन वर्जिता । भूमिजैकेनाधिकेन द्विहीना च चिराद् भवेत्

स्वराद् स्याद् द्वाभ्यामधिकं सन्दिग्धो दैवतादितः ।

आदिपादान्निश्चयः स्याच्छन्दसां देवता क्रमात् ॥ १८ ॥

अग्निः सूर्यः शशी जीवो वरुणश्चन्द्र एव च ।

विश्वेदेवाश्च षड्जाद्याः स्वरा षड्जो वृषः क्रमात् ॥ १९ ॥

गान्धारो मध्यमश्चैव पञ्चमो धैवतस्तथा । निषादवर्णाः श्वेतश्च सारङ्गश्च पिसङ्गकः

कृष्णो नीलो लोहितश्च गौरो गायत्रिमुख्यके ।

गोरोचनाभाः कृतयो ज्योतिश्छन्दो हि श्यामलम् ॥ २१ ॥

अग्निर्वैश्यः काश्यपश्चगौतमाङ्गिरसौ क्रमात् ।

भार्गवः कौशिकश्चैव वाशिष्ठो गोत्रमीरितम् ॥ २२ ॥

इत्यादिमहापुराणेऽआग्नेये छन्दःसारकथनं नाम त्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

एकत्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः

छन्दोजातिनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच ।

चतुःशतमुत्कृतिः स्यादुत्कृतेश्चतुरस्त्यजेत् ।

अभिसंख्या प्रत्यकृतिस्तानि छन्दांसि वै पृथक् ॥ १ ॥

कृतिश्चाति धृतिवृत्ती अत्यष्टिश्चाष्टिरित्यतः ।

अतिशर्करी शर्करीति अतिजगती जगत्यपि ॥ २ ॥

छन्दोऽत्र लौकिकं स्याच्च आर्षमात्रैष्टुभात् स्मृतम् ।

त्रिष्टुप्पङ्क्तिवृहती अनुष्टुबुष्णिगीरितम् ॥ ३ ॥

गायत्री स्यात् सुप्रतिष्ठा प्रतिष्ठा मध्यया सह ।

अत्युक्तात्युक्त आदिश्च एकैकाक्षरवर्जितम् ॥ ४ ॥

चतुर्भागा भवेत् पादो गणच्छन्दः प्रदर्श्यते । तावन्तःसमुद्रा गणाह्यादिमध्यान्त सर्वगा
चतुर्णः पञ्च च गणा आर्यालक्षणमुच्यते । स्वरार्द्धश्चार्यार्द्धस्यादार्यायांघिषमेणजः

पष्ठो जो नल पूर्वा स्याद् द्वितीयादिपदं नले ।

सप्तमेऽन्ते प्रथमा च द्वितीये पञ्चमे नले ॥ ७ ॥

अर्द्धं पदं प्रथमादिषष्ठ एको लघुर्भवेत् । त्रिषु गणेषु पादः स्यादार्या पञ्चार्द्धके स्मृता
चिपुलान्यथ चपला गुरुमध्यगतौ च जौ । द्वितीयचतुर्थौ पूर्वे च चपला मुखपूर्विका
द्वितीये जघनपूर्वा चपलार्या प्रकीर्तिता । उभयोर्महाचपला गौतवाद्यार्द्धतुल्यका ॥

अन्त्येनार्द्धेनोपगीतिरुद्गीतिश्चोत्क्रमात् स्मृता ।

अर्द्धं रक्षगणा आर्या गीतच्छन्दोऽथ मात्रया ॥ ११ ॥

वैतालीयं द्विस्वरा स्यादयुग्पादे समे नलः । वसवोऽन्ते वनगाश्च गोपुच्छं दशकं भवेत्
भगणान्ता पाठलिका शेषे परे च पूर्ववत् ।

साकं षड् वा मिश्रायुक् प्राच्यवृत्तिः प्रदर्श्यते ॥ १३ ॥

पञ्चमेन पूर्वसाकं तृतीयेन सहस्रयुक् । उदीच्यवृत्तिर्वाच्यां स्यादयुगपच्च प्रवर्त्तकम् ॥

अयुक् चारुहासिनीस्याद् युगपच्चान्तिका भवेत् ॥ १५ ॥

सप्तार्चिर्वसवश्चैव मात्रासमकमीरितम् । भवेन्नलवमौ लश्च द्वादशो वा नवासिका ॥

विश्वोकः पञ्चमाष्टौ मो चित्रा लवमकश्चलः । परयुक्तेनोपचित्रा पादाकुलकमित्यतः
गीतार्या लोपश्चेत् सौम्यालः पूर्वं ज्योतिरीरिता ।

स्याच्छिखा विपर्यास्तार्द्धा तूलिका समुदाहृता ॥ १८ ॥

एकोनत्रिंशदन्ते गः स्याज्जेनसमाबला । गु इत्येकगुरुं संख्यावर्णाद् दशविपर्ययात्
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये छन्दोजातिनिरूपणकथनंनामैक-
त्रिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ।

द्वात्रिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः

विषमकथनम् ।

अग्निरुवाच ।

वृत्तं समञ्चार्द्धसमं विषमञ्च त्रिधा वदे । समन्तावत् कृत्वकृतमर्द्धसमञ्च कारयेत् ॥ १ ॥
विषमञ्चैव वास्यूनमतिवृत्तं समान्यपि । ग्लौचतुःप्रमाणी स्यादाभ्यामन्यद्वितानकम्
पादस्यादन्तु वक्रं स्यात् शनौ न प्रथमास्मृतौ ।

वाल्गमुश्चतुर्थाद् वर्णात् पथ्यावर्णं युज्येततः ॥ ३ ॥

विपरीतपथ्यान्यासाच्चपला वा युजस्वनः । । विपुलायुग्नसप्तमः सर्वं तस्यैव तस्य च

तौन्तौ वा विपुलानेका चक्रजातिः समीरिता ।

भवेत् पदचतुर्ध्वं चतुर्वृद्ध्या पदेषु च ॥ ५ ॥

गुरुद्वयान्तआपीडः प्रत्यापीडो गणादिकः । प्रथमस्य विपर्यासे मञ्जरी लवणीक्रमात्

भवेदमृतधाराख्या उद्धताद्युच्यतेऽधुना ।

एकतः ससजसानः स्युर्न सौ जो गोऽथ भौ नजौ ॥ ७ ॥

नोगोऽथ सजसा गोगस्तृतीयचरणस्य च । सौरभे केचन भगा ललितश्च नमौ जसौ

उपस्थितं प्रचुपितं प्रथमाद्यं समौ जसौ । गोगथो मलजा रोगः समो नगरजयाः पदे

वर्धमानं मलौ स्वौ नसौ अथोभोजोवईरिता । शुद्ध विराडार्षभाख्यं वक्ष्ये चाद्धं समन्ततः

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये विषमकथनं नाम द्वात्रिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ।

त्रयस्त्रिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः

अर्द्धसमनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच ।

उपचित्रकं ससमनामथभोजभगामथ । द्रुतमध्या ततभगागथोननजयाः स्मृताः ॥ १ ॥

वेगवती सुसमगा भभभगोगथो स्मृता । रुद्रविस्तारस्तोसभगासमजागोगथा स्मृता

रजसागोगथोद्रौणौगोगौ वै केतुमत्यपि । आख्यानकी ततजगागथोततजगागथ ॥

विपरीताख्यानकी तौ जयागातौ जगोगथ । सौमलौ गथलभभावौ भवेद्धरिणवल्लभा

लौवनौगाथनजजा यः स्यादपराक्रमम् । पुष्पिता ननवयानजजावोगथो रजौ ॥ ५ ॥

चोजथो जवजवागो मूले पनप्रती शिखा । अष्टाविंशतिनाभागा त्रिंशन्नागन्ततो युजि

खञ्जा तद्विपरीता स्यात् समवृत्तं प्रदर्श्यते ॥ ६ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये अर्द्धसमनिरूपणकथनं नाम त्रयस्त्रिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः

चतुस्त्रिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः

समवृत्तिरूपणम् ।

अग्निरुवाच ।

यतिर्विच्छेद इत्युक्तस्तत् तन्मध्यान्तयौ गणौ ।

यौसः कुमारलालिता तौ गौ चित्रपदा स्मृता ॥ १ ॥

विद्युन्माला मममागणैर्मूतगणैर्भवेत् । माणवका क्रीडितकं वनौ हलमुखी वसः ॥ २ ॥
स्याद् भुजङ्गशिशुसूतानौ मेहनं मेरुतं ननौ । भवेच्छुद्धविराड्वृत्तं प्रतिपादं समौद्वजगौ
पणवोमलयोमः स्याज्जौ गौ मयूरसारिणी । सत्तामभसगा वृत्तं भजताद्युपरिस्थिता
रुक्मवती भससगाविन्द्रावज्रा तजौ जगौ । जतौ जगौ गूपपूर्वावाद्यन्ताद्युपजातयः ॥

दोधकं भगभागौ स्यात् शालिनी मभतागणौ ।

यतिः समुद्राः ऋषयः वातोर्मौ मभतागणौ ॥ ६ ॥

चतुःस्वरा स्याद् भ्रमरी विलासिता मभौनलौ ।

समुद्रा अथ ऋषयो वनौ लौगौ रथोद्धता ॥ ७ ॥

सामताधनभागोगोवृत्ताननसमाश्च सः । श्येनी वज्रवनागः स्याद्रम्या नपरगागगः ॥
जगती वंशस्था वृत्तं जतौ जावथ तौ जवौ । इन्द्रवंशा तोटकं सैश्चतुर्भिः प्रतिपादतः
भवेद् द्रुतविलम्बिता नभौ भवावथौ नलौ । स्यौ श्रोपुटो वसुदेवा जलोगतिजलौजमौ

जसौ वसवर्वचश्चाथ ततं ननमराः स्मृतम् ।

कुसुमविचित्रा न्यौ द्यौ नौ नौ रौ स्याच्चलाम्बिका ॥ ११ ॥

भुजङ्गप्रयातं यैः स्याच्चतुर्भिः स्रग्विनीभवैः ।

प्रमिताक्षरा गजौ सौ कान्तोत्पीडा मतौ समौ ॥ १२ ॥

वैश्वदेवो ममयायाः पञ्चाङ्गा नवमालिनी । नजौ भयौ प्रतिपादं गणा यदि जगत्यपि
प्रहर्षणी मर्वजवा गोपतिर्वह्निदिक्षु च । रुचिरा जभसजगा छिन्ना वेदैर्ग्रहैः स्मृता ॥ १४ ॥

मत्तमथूरं मतया सगौ वेदग्रहे यतिः । गौरीनलनसागः स्यादसम्बाधा नतौ नगौ ॥

गोग इन्द्रियनवकौ ननौ वसनागाः स्वराः ।

स्वराश्चापराजिता स्यान्ननभाननगाः स्वराः ॥ १६ ॥

द्विःप्रहरणकलिता वसन्ततिलका नभौ ।

जौ गौ सिंहोन्नता सा स्यान्मुनेरुद्धर्षणी च सा ॥ १७ ॥

चन्द्रावर्त्ता ननौ सोमावर्त्तर्तुनवकः स्मृतः । मणिगुणनिकरा सौ मालिनी नौ मयौययः

यतिर्वसुस्वरा भौ वौ नतलमित्रसग्रहाः । ऋषभगजविलासितं ज्ञेया शिखरिणी जगौ

रसभालभृगुरुद्राः पृथ्वीजसजसा जनौ । गावसुग्रहविच्छिन्ना पिङ्गलेनेरिता पुरा ॥

वंशपत्रपतितं स्याद् भवनाभौ नगौ सदिक् । हरिणी नसमारः सो नगौ रसचतुःस्वराः

मन्दाक्रान्ता नभनतं तगौगच्छिरस्वराः । कुसुमितलता वेष्टिता मतना यययाः शराः

रथाः स्वराः प्रतिरथससजाः सतताश्च गः । शार्दूलविक्रीडितं स्यादादित्यमुनयोयतिः

कृतिः सुवदना मोरो भनया भनगाः सुराः ।

यतिर्मुनिरसाश्चाथ इति वृत्तं क्रमात् स्मृतम् ॥ २४ ॥

स्नग्धरा मरतानोमोयपौ त्रिःसप्तका यतिः । समुद्रकं भरजानोवनगा दशभास्कराः ॥

अश्वललितं नजभा जभजा भनमीशतः । मत्ताक्रीडा ममनना नौनगनौ गोष्टमातिथिः ॥

तन्वी भनतसाभोभो लयो वाणसुरार्ककाः ।

क्रौञ्चपदा भमतता नौ नौ वाणेशराष्टतः ॥ २७ ॥

भुजङ्गविजृम्भितं ममतता ननवासनौ । गष्टेशमुनिभिश्छेदो ह्युपहाराख्यमीदृशम् ॥ २८ ॥

मननानतानः सो गगौ ग्रहरसो रसात् । नौ सप्तरोदण्डदः स्याच्चण्डवृष्टिप्रधातकम् ॥

रेफवृद्धया ननवा स्युर्व्यालजीमूतमुख्यकाः । शेषे वै प्रचिता ज्ञेया गाथाप्रस्तारउच्यते

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये समवृत्तिनिरूपणकथनं नाम चतुस्त्रिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः

पञ्चत्रिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः

प्रस्तारनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच ।

छन्दोऽत्र सिद्धं गाथा स्यात् पादे सर्वगुरौ तथा ।

प्रस्तार आत्यगाथोनः परतुल्योऽथ पूर्वगः ॥ १ ॥

नष्टमध्ये समेऽङ्के नः समेऽर्धे विषमे गुरुः । प्रतिलोमगुणं नाद्यं द्विरुद्दिष्टग एकनुत् ॥

सङ्ख्याद्विरर्धे रूपे तु शून्यं शून्ये द्विरीरितम् ।

तावदर्धे तद्गुणितं द्विद्वयूनञ्च तदन्ततः ॥ ३ ॥

परे पूर्णं परे पूर्णं मेरुप्रस्तारतो भवेत् । नगसंख्या वृत्तसंख्या चाध्वाङ्गुलमधोऽर्ध्वतः

संख्यैव द्विगुणैकोना छन्दःसारोऽयमीरितः ॥ ४ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये प्रस्तारनिरूपणकथनं नाम पञ्चत्रिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ।

षट्त्रिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः

शिक्षानिरूपणम् ।

अग्निरुवाच ।

वक्ष्ये शिक्षान् त्रिषष्टिः स्युर्वर्णा वा चतुराधिका ।

स्वरा विंशतिरेकश्च स्पर्शानां पञ्चविंशतिः ॥ १ ॥

यादयश्च स्मृता ह्यष्टौ चत्वारश्च यमाः स्मृताः ।

अनुस्वारो विसर्गश्च पौख्यौ चापि परान्वितौ ॥ २ ॥

दुस्पृष्टश्चेति विज्ञेया लृकारः प्लुत एव च । रङ्गश्च खे अरं प्रोक्तं हकारः पञ्चमैर्युतः

अन्तस्थाभिः समायुक्त औरस्यः कण्ठ्य एव सः ।

आत्माबुद्ध्या समस्यार्थं मनो युङ्क्ते विवक्षया ॥ ४ ॥

मनः कायानिमाहन्ति स प्रेरयति मारुतम् । मारुतस्तूरसि चरन् मन्त्रं जनयति स्वरम्
प्रातःसवनयोगस्तु छन्दो गायत्रमाश्रितम् । कण्ठे माध्यन्दिनयुगं मध्यमन्त्रेषु भानुगम्
तारं तार्त्तीयसवनं शीर्षण्यं जागतानुगम् । सोदीर्णो मूर्धन्यभिहतो वक्रमापद्य मारुतः

वर्णान् जनयते तेषां विभागः पञ्चधा स्मृतः ।

स्वरतः कालतः स्थानात् प्रयत्नार्थप्रदानतः ॥ ८ ॥

अष्टौ स्थानानि वर्णानामुरः कण्ठः शिरस्तथा ।

जिह्वामूलश्च दन्ताश्च नासिकौष्ठौ च तालु च ॥ ६ ॥

स्वभावश्च विवृत्तिश्च शपसा रैफ एव च । जिह्वामूलमुपध्मा च गतिरष्टविधोष्मणः ॥
पद्यो भावप्रसन्धानमुकारादि परस्पदम् । स्वरान्तं तादृशं विद्याद् यदन्यद् व्यक्तमूष्मणः
(कु) ऊतीर्थादागतं दग्धमपवर्णञ्च भक्षितम् । एवमुच्चारणं पापमेवमुच्चारणं शुभम् ॥
अतीर्थादागतं द्रव्यं साम्नायं सुव्यवस्थितम् । सुस्वरेण सुवक्त्रेण प्रयुक्तं ब्रह्मराजनि ॥
न करालो न लम्बोष्ठो नाव्यक्तो नानुनासिकः । गद्गदो बहुजिह्वश्च न वर्णान् वक्तुमर्हति
एवं वर्णाः प्रयोक्तव्या नाव्यक्ता न च पीडिताः । सम्यग्वर्णप्रयोगेण ब्रह्मलोके महीयते
उदात्तश्चानुदात्तश्च स्वरितश्च स्वरास्त्रयः । ह्रस्वो दीर्घः प्लुत इति कालतो नियमावधि

कण्ठ्यावहाविच्युयशास्तालव्या ओष्ठजा वुषु ।

स्युमूर्द्धन्या ऋदुरषाः दन्त्याः लृओलसाः स्मृताः ॥ १७ ॥

जिह्वामूले तु हः प्रोक्तो दन्त्योष्ठो वः स्मृतो बुधैः ।

पदैतौ कण्ठतालव्यौ ओ औ कण्ठ्यौष्ठौ स्मृतौ ॥ १८ ॥

अर्द्धमात्रा तु कण्ठस्य एकारैकारयोर्भवेत् । अयोगवाहा विज्ञेया आश्रयस्थानभागिनः

अचोऽस्पृष्टा यणस्त्वोपन्नेमाः स्पृष्टा हलः स्मृताः ।

शेषाः स्पृष्टा हलः प्रोक्ता नियोधात्र प्रधानतः ॥ २० ॥

अमोऽनुनासिकानक्रौ (हौ) नादिमौ हसषः स्मृताः ।

ईषन्नादोपणयशः श्वासिनश्च यथादयः । ईषच्छासं स्वरं विद्याद् दीर्घमेतत् प्रवक्षते ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये शिक्षानिरूपणकथनं नाम षट्त्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

सप्तत्रिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः

काव्यादिलक्षणम् ।

अग्निरुवाच ।

काव्यस्य नाटकादेश्च अलङ्कारान् वदाम्यथ ।

ध्वनिर्वणाः पदं वाक्यमित्येतद् वाङ्मयं मतम् ॥ १ ॥

शास्त्रेतिहासवाक्यानां त्रयं यत्र समाप्यते । शास्त्रे शब्दप्रधानत्वमितिहासेषु निष्ठता
अभिधायाः प्रधानत्वात् काव्यं ताभ्यां विभिद्यते ।

नरत्वं दुर्लभं लोके विद्या तत्र सुदुर्लभा ॥ ३ ॥

कवित्वं दुर्लभं तत्र शक्तिस्तत्र च दुर्लभा । व्युत्पत्तिर्दुर्लभा तत्र विवेकस्तत्र दुर्लभः
सर्वं शास्त्रमविद्वद्भिर्मृग्यमाणं न सिध्यति ।

आदिवर्णा द्वितीयाश्च महाप्राणास्तुरीयकः ॥ ५ ॥

वर्गेषु वर्णवृन्दं स्यात् पदं सुप्तिङ्प्रभेदतः ।

सङ्क्षेपाद् वाक्यमिष्टार्थव्यवच्छिन्ना पदावली ॥ ६ ॥

काव्यं स्फुटदलङ्कारं गुणवद् दोषवर्जितम् । योनिर्वेदश्च लोकश्च सिद्धमन्नादयोनिजम्
देवादीनां संस्कृतं स्यात् प्राकृतं त्रिविधं नृणाम् ।

गद्यं पद्यञ्च मिश्रञ्च काव्यादि त्रिविधं स्मृतम् ॥ ८ ॥

अपदः पदसन्तानो गद्यं तदपि गद्यते । चूर्णकोत्कलिकागन्धिवृत्तभेदात् त्रिरूपकम् ॥
अल्पाल्पविग्रहं नातिमृदुसन्दर्भनिर्भरम् । चूर्णकं नामतो दीर्घसमासात् कलिका भवेत्
भवेन्मध्यमसन्दर्भं नातिकुत्तिसतविग्रहम् । वृत्तच्छायाहरं वृत्तं गन्धिनैतत् किलोत्कटम्

आख्यायिका कथा खण्डकथा परिकथा तथा ।

कथानिकेति मन्यन्ते गद्यकाव्यञ्च पञ्चधा ॥ १२ ॥

कर्तृवंशप्रशंसा स्याद् यत्र गद्येन विस्तरात् । कन्याहरणसंग्रामविप्रलम्भविपत्तयः ॥
भवन्ति यत्र दीप्ताश्च रीतिवृत्तिप्रवृत्तयः । उच्छ्वासैश्च परिच्छेदो यत्र या चूर्णकोत्तरा

वक्त्रं वाऽपरवक्त्रं वा यत्र साख्यायिका स्मृता ।

श्लोकैः स्ववंशं संक्षेपात् कविर्यत्र प्रशंसति ॥ १५ ॥

मुख्यस्यार्थावताराय भवेद् यत्र कथान्तरम् ।

परिच्छेदो न यत्र स्याद् भवेद् वाल्मिकैः क्वचित् ॥ १६ ॥

सा कथा नाम तद्गर्भे निबध्नीयाच्चतुष्पदीम् ।

भवेत् खण्डकथा यासौ यासौ परिकथा तयोः ॥ १७ ॥

अमात्यं सार्थकं वापि द्विजं वा नायकं विदुः ।

स्यात् तयोः करुणं विद्धि विप्रलम्भश्चतुर्विधः ॥ १८ ॥

समाप्यते तयोर्नाद्या सा कथामनुधावति ।

कथाख्यायिकयोर्मिश्रभावात् परिकथा स्मृता ॥ १९ ॥

भयानकं सुखपरं गर्भं च करुणो रसः । अद्भुतोऽन्ते सुक्लृप्तार्थो नोदात्ता सा कथानिका
पद्यं चतुष्पदी तच्च वृत्तं जातिरिति त्रिधा । वृत्तमक्षरसंख्येयमुक्तं तत् कृतिशेषजम्
मात्राभिर्गणना यत्र सा जातिरिति काश्यपः । सममर्द्धसमं वृत्तं विषमं पैङ्गलं त्रिधा ॥

सा विद्या नौस्तितीर्षणां गभीरं काव्यसागरम् ।

महाकाव्यं कलापश्च पर्यावन्धो विशेषकम् ॥ २३ ॥

कुलकं मुक्तकं कोप इति पद्यकुटुम्बकम् । सर्गबन्धो महाकाव्यमारब्धं संस्कृतेन यत् ॥
तादात्म्यमजतत् तत्र तत्समं नाति दुःप्यति । इतिहासकथोद्भूतमितरद् वा सदाश्रयम्
मन्त्रदूतप्रयाणाजिनियतं नातिविस्तरम् । शक्यर्यातिजगत्यातिशक्यर्या त्रिष्टुभा तथा

पुष्पिताग्रादिभिर्वक्राभिजनैश्चारुभिः समैः ।

मुक्ता तु भिन्नवृत्तान्ता नातिसंक्षिप्तसर्गकम् ॥ २७ ॥

अतिशर्करिकाष्टिभ्यामेकसङ्कीर्णकैः परः । मात्रयाप्यपरः सर्गः प्राशस्त्येषु च पश्चिमः
 कल्पोऽतिनिन्दितस्तस्मिन् विशेषानादरः सताम् । नगरार्णवशैलतु चन्द्रार्काश्रमपादपैः
 उद्यानसलिलक्रीडामधुपानरतोत्सवैः । दूतीवचनविन्यासैरसतीचरिताद्भुतैः ॥ ३० ॥
 तमसा मरुताप्यन्यैर्विभावैरतिनिर्भरैः । सर्ववृत्तिप्रवृत्तञ्च सर्वभावप्रभावितम् ॥ ३१ ॥
 सर्वरीतिरसैः पुष्टं पुष्टं गुणविभूषणैः । अत एव महाकाव्यं तत् कर्त्ता च महाकविः ॥

वाग्वैदग्ध्यप्रधानेऽपि रस एवात्र जीवितम् ।

पृथक्प्रयत्ननिर्वर्त्यं वाग्वक्त्रिम्णि रसाद् वपुः ॥ ३३ ॥

चतुर्वर्गफलं विश्वव्याख्यातं नायकाख्यया ।

समानवृत्तिनिर्व्यूढः कौशिकीवृत्तिकोमलः ॥ ३४ ॥

कलापोऽत्र प्रवासः प्रागनुरागाह्वयो रसः । सविशेषकञ्च प्राप्त्यादि संस्कृतेनेतरेण च
 श्लोकैरनेकैः कुलकं स्यात् सन्दानितकानि तत् ।

मुक्तकं श्लोक एकैकश्चमत्कारक्षमः सताम् ॥ ३६ ॥

सूक्तिभिः कविसिंहानां सुन्दरीभिः समन्वितः ।

कोषो ब्रह्मापरिच्छिन्नः स विदग्धाय रोचते ॥ ३७ ॥

आभासोपमशक्तिश्च सर्गे यद्विन्नवृत्तता । मिश्रं वपुरिति ख्यातं प्रकीर्णमिति च द्विधा
 श्रव्यञ्चैवाभिनेयञ्च प्रकीर्णं सकलोक्तिभिः ॥ ३८ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये काव्यादिलक्षणकथननामसप्तत्रिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

अष्टत्रिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

नाटकनिरूपणम् ।

अग्निखाव ।

नाटकं सप्रकरणं डिम ईहामृगोऽपि वा । ज्ञेयः समवकारश्च भवेत् प्रहसनं तथा ॥१॥

व्यायोगभाणवीथ्यङ्कत्रोटकान्यथ नाटिका ।

सट्टकं शिल्पकः कर्णा एको दुर्मल्लिका तथा ॥ २ ॥

प्रस्थानं भाणिका भाणी गोप्त्री हल्लीशकानि च ।

काव्यं श्रीगदितं नाट्यरासकं रासकं तथा ॥ ३ ॥

उल्लाप्यकं प्रेङ्क्षणञ्च सप्तविंशतिरेव तत् । सामान्यञ्च विशेषञ्च लक्षणस्य द्वयी गतिः
सामान्यं सर्वविषयं शेषः कापि प्रवर्तते । पूर्वरङ्गे निवृत्ते द्वौ देशकालावुभावपि ॥
रसभावविभावानुभावा अभिनयास्तथा । अङ्कः स्थितिश्च सामान्यं सर्वत्रैवोपसर्पणात्
विशेषोऽवसरे वाच्यः सामान्यं पूर्वमुच्यते ।

त्रिर्वासाधनं नाट्यमित्याहुः करणञ्च यत् ॥ ७ ॥

इतिकर्तव्यता तस्य पूर्वरङ्गे यथाविधि । नान्दीमुखानि द्वात्रिंशदङ्गानि पूर्वरङ्गके ॥८॥
देवतानां नमस्कारो गुरुणामपि च स्तुतिः । गोब्राह्मणनृपादीनामाशीर्वादादि गीयते
नान्द्यन्ते सूत्रधारोऽसौ रूपकेषु निबध्यते । गुरुपूर्वक्रमं वंशप्रशंसा पौरुषं कवेः ॥१०॥

सम्बन्धार्थौ च काव्यस्य पञ्चैतानेप निर्दिशेत् ।

नटो विदूषको वापि पारिपार्श्विक एव वा ॥ ११ ॥

सहिताः सूत्रधारेण संलापं यत्र कुर्वते ।

चित्रैर्वाक्यैः स्वकाव्यैर्त्यैः प्रस्तुताक्षेपिभिर्मिथः ॥ १२ ॥

आमुखं तत् तु विज्ञेयं बुधैः प्रस्तावनापि सा ।

प्रवृत्तकं कथोद्घातः प्रयोगातिशयस्तथा ॥ १३ ॥

आमुखस्य त्रयो भेदा वीजांशेषूपजायते । कालं प्रवृत्तमाश्रित्य सूत्रधृग् यत्र वर्णयेत्
तदाश्रयश्च पात्रस्य प्रवेशस्तत् प्रवृत्तकम् । सूत्रधारस्य वाक्यं वा यत्र वाक्यार्थमेव वा
गृहीत्वा प्रविशेत् पात्रं कथोद्घातः स उच्यते ।

प्रयोगेषु प्रयोगन्तु सूत्रधृग् यत्र वर्णयेत् ॥ १६ ॥

ततश्च प्रविशेत् पात्रं प्रयोगातिशयो हि सः । शरीरं नाटकादीनामिति वृत्तं प्रचक्षते ॥
सिद्धमुत्प्रेक्षितञ्चेति तस्य भेदावुभौ स्मृतौ । सिद्धमागमद्वयञ्च सृष्टमुत्प्रेक्षितं कवेः ॥

वीजं चिन्दुः पताका च प्रकरी कार्यमेव च

अर्थप्रकृतयः पञ्च पञ्च चेष्टा अपि क्रमात् ॥ १६ ॥

प्रारम्भश्च प्रयत्नश्च प्राप्तिः सद्भाव एव च । नियता च फलप्राप्तिः फलयोगश्च पञ्चमः
मुखं प्रतिमुखं गर्भो विमर्षश्च तथैव च । तथा निर्वहणञ्चेति क्रमात् पञ्चैव सन्धयः ॥
अल्पमात्रं समुद्दिष्टं बहुधा यत् प्रसर्पति । फलावसानं यच्चैव वीजं तदभिधीयते ॥
यत्र वीजसमुत्पत्तिर्नार्थरससम्भवा । काव्ये शरीरानुगतं तन्मुखं परिकीर्तितम् ॥
इष्टस्यार्थस्य रचना वृत्तान्तस्यानुपक्षयः । रागप्राप्तिः प्रयोगस्य गुह्यानाञ्चैव गूहनम्
आश्चर्य्यवदभिख्यातं प्रकाशानां प्रकाशनम् । अङ्गहीनं नरो यद्वन्न श्रेष्ठं काव्यमेव च ॥
देशकालौ विना किञ्चिन्नेतिवृत्तं प्रवर्तते । अतस्तयोरुपादाननियमात् पदमुच्यते ॥
देशेषु भारतं वर्षं काले कृतयुगत्रयम् । नर्तते तस्यां प्राणभृतां सुखदुःखोदयः क्वचित् ।

सर्गं सर्गादिवाक्तां च प्रसज्जन्ती न दुष्यति ॥ २७ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये नाटकनिरूपणकथनं नामाष्टत्रिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ।

उनचत्वारिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः

शृङ्गारादिरसनिरूपणम् ।

अग्निखाच ।

अक्षरं परमं ब्रह्म सनातनमजं विभुम् । वेदान्तेषु वदन्त्येकं चैतन्यं ज्योतिरीश्वरम् ॥
आनन्दः सहजस्तस्य व्यज्यते स कदाचन । व्यक्तिः सा तस्य चैतन्यचमत्काररसाह्वया

आद्यस्तस्य विकारो यः सोऽहङ्कार इति स्मृतः ।

ततोऽभिमानस्तत्रेदं समाप्तं भुवनत्रयम् ॥ ३ ॥

अभिमानाद्रतिः सा च परिपोषमुपेयुषी ।

व्यभिचार्यादिसामान्यात् शृङ्गार इति गीयते ॥ ४ ॥

तदुभेदाः काममितरे हास्याद्या अप्यनेकशः । स्वस्वस्थादिविशेषोत्थपरिघोषस्वलक्षणाः
सत्त्वादिगुणसन्तानाज्जायन्तेपरमात्मनः । रागादुभवति शृङ्गारो रौद्रस्तैक्षण्यात्प्रजायते

वीरोऽवष्टम्भजः सङ्कोचभूर्वीभत्स इष्यते ।

शृङ्गाराज्जायते हासो रौद्रात् तु करुणो रसः ॥ ७ ॥

वीराच्चोद्भुतनिष्पत्तिः स्याद् वीभत्साद् भयानकः ।

शृङ्गारहास्यकरुणा रौद्रवीरभयानकाः ॥ ८ ॥

वीभत्साद्भुतशान्ताख्याः स्वभावाच्चतुरो रसाः ।

लक्ष्मीरिव विना त्यागान्न वाणी भाति नीरसा ॥ ९ ॥

अपारै काव्यसंसारे कविरैव प्रजापतिः । यथा वै रोचते विश्वं तथेदं परिवर्त्तते ॥ १० ॥

शृङ्गारी चेत् कविः काव्ये जातं रसमयं जगत् ।

स चेत् कविर्वीतरागो नीरसं व्यक्तमेव तत् ॥ ११ ॥

न भावहीनोऽस्ति रसो न भावो रसवर्जितः ।

भावयन्ति रसानेभिर्भाव्यन्ते च रसा इति ॥ १२ ॥

स्थायिनोऽष्टौ रतिमुखाः स्तम्भाद्या व्यभिचारिणः ।

मनोऽनुकूलेऽनुभवः सुखस्य रतिरिष्यते ॥ १३ ॥

हर्षादिमिश्र मनसो विकाशो हास उच्यते । चित्रादिदर्शनाच्चेतोवैकल्यं ब्रूयते भयम्

जुगुप्सा च पदार्थानां निन्दा दौर्भाग्यवाहिनाम् ।

विस्मयोऽतिशयेनार्थदर्शनाच्चित्तविस्तृतिः ॥ १५ ॥

अष्टौ स्तम्भादयः सत्त्वाद्रजसस्तमसः परम् । स्तम्भश्चेष्टाप्रतीघातो भयरागाद्युपाहितः

श्रमरागाद्युपेतान्तःक्षोभजन्मवपुर्जलम् । स्वेदो हर्षादिभिर्देहोच्छ्वासोऽन्तःपुलकोद्गमः*

हर्षादिजन्मवाक्सङ्गःस्वरभेदोभयादिभिः । मनोवैकल्यमिच्छन्ति साकमिष्टक्षयादिभिः*

क्रोधस्तैक्षणप्रबोधश्चप्रतिकूलानुकारिणि । पुरुषार्थसमाप्त्यर्थो यः स उत्साहउच्यते*

चित्तक्षोभभवोत्तमो वेपथुः परिकीर्तितः । वैवर्ण्यश्च विषादादिजन्माकान्तिविपर्ययः

* एतत्पाठः बङ्गाक्षरमुद्रितपुस्तके नैत्रोपलभ्यते

दुःखानन्दादिजं नेत्रजलमश्रु च विश्रुतम् । इन्द्रियाणामस्तमयः प्रलयो लङ्घनादिभिः ॥

वैराग्यादिर्मनः खेदो निर्वेद इति कथ्यते ।

मनः पीडादिजन्मा च सादो ग्लानिः शरीरगा ॥ २२ ॥

शङ्कानिष्टागमोत्प्रेक्षा स्यादसूया च मत्सरः । मदिराद्युपयोगोत्थं मनःसंमोहनं मदः
क्रियातिशयजन्मान्तःशरीरोत्थक्लमः श्रमः । शृङ्गारादिक्रियाद्वेषश्चित्तस्यालस्यमुच्यते
दैत्यं सत्त्वादपभ्रंशश्चिन्तार्थपरिभावनम् । इतिकर्तव्यतोपायादर्शनं मोह उच्यते ॥
स्मृतिः स्यादनुभूतस्य वस्तुनः प्रतिविम्बनम् । मतिरर्थपरिच्छेदस्तत्त्वज्ञानोपनायितः
व्रीडानुरागादिभयः सङ्कोचः कोऽपि चेतसः । भवेच्चपलताऽस्यैर्यं हर्षश्चित्तप्रसन्नता
आवेशश्च प्रतीकारः शयो वैधुर्यमात्मनः । । कर्तव्ये प्रतिभाभ्रंशो जड़तेत्यभिधीयते
इष्टप्राप्तेरुपचितिः सम्पदाभ्युदयो धृतिः । गर्वः परेष्ववज्ञानमात्मन्युत्कर्षभावना ॥

भवेद्विषादो दैवादेर्विघातोऽभीष्टवस्तुनि ।

औत्सुक्यमीप्सिताप्राप्तेर्वाञ्छया तरला स्थितिः ॥ ३० ॥

चित्तेन्द्रियाणां स्तैमित्यमपस्मारोऽचला स्थितिः ।

युद्धे बाधादिभीस्त्रासो धीप्सा चित्तचमत्कृतिः ॥ ३१ ॥

क्रोधस्याप्रशमोऽमर्षः प्रबोधश्चेतनोदयः । अवहित्यं भवेद् गुप्तिरिङ्किताकारगोचरा ॥
रोषतो गुरुबादण्डपारुष्यं विदुरुग्रताम् । ऊहो वितर्कः स्याद्व्याधिर्मनोवपुरवग्रहः ॥
अनिबद्धप्रलापादिरूमादो मदनादिभिः । तत्त्वज्ञानादिना चेतः कषायो परमः शमः ॥

कविभिर्योजनीया वै भावाः काव्यादिके रसाः ।

विभाव्यते हि रत्यादिर्यत्र येन विभाव्यते ॥ ३५ ॥

विभावो नाम स द्वेधालम्बनोद्दीपनात्मकः । रत्यादिभाववर्गोऽयं यमाजीव्योपजायते
आलम्बनविभावोऽसौ नायकादिभवस्तथा ।

धीरोदात्तो धीरोदुधतः स्यादुधीरललितस्तथा ॥ ३७ ॥

धीरप्रशान्त इत्येयं चतुर्धा नायकः स्मृतः । अनुकूलो दक्षिणश्च शठो धृष्टः प्रवर्तितः
पीठमर्दो विटश्चैव विदूषक इति त्रयः । शृङ्गारे नर्मसचिवा नायकस्यानुनायकाः ॥ ३६ ॥

पीठमर्दः सम्यलकः श्रीमांस्तद् वेशजो विटः । विदूषको वै हसिकस्त्वष्टनायकनामिकाः
स्वकीया परकीया च पुनर्भूरिति कौशिकः । सामान्या न पुनर्भूरित्याद्या बहुभेदतः
उद्दीपनविभावास्ते संस्कारैर्विविधैः स्थितैः । आलम्बनविभावेषु भावानुद्दीपयन्ति ये
चतुः षष्टिकला द्वेधा कर्माद्यैर्गीतकादिभिः ।

कुहकं स्मृतिरप्येषां प्रायो हासोपहासकः ॥ ४३ ॥

आलम्बनविभावस्य भावैरुद्वुद्धसंस्कृतैः । मनोवाग्बुद्धिबपुषां स्मृतीच्छाद्वेषयत्नतः ॥
आरम्भ एव विदुषामनुभाव इति स्मृतः । स चानुभूतये चात्र भवत्युत निरुच्यते ॥
मनोव्यापारभूयिष्ठो मन आरम्भ उच्यते । द्विविधः पौरुषस्त्रैण ईदृशोऽपि प्रसिध्यति

शोभा विलासो माधुर्यं स्थैर्यं गाम्भीर्यमेव च ।

ललितञ्च तथौदार्यं तेजोऽष्टाविति पौरुषाः ॥ ४७ ॥

नीचनिन्दोत्तमस्पर्द्धा शौर्यं दाक्षादिकारणम् ।

मनोधर्मं भवेच्छोभा शोभते भवनं यया ॥ ४८ ॥

भावो हावश्च हेला च शोभा कान्तिस्तथैव च ।

दीप्तिर्माधुर्यशौर्यं च प्रागल्भ्यं स्यादुदारता ॥ ४९ ॥

स्थैर्यं गम्भीरता स्त्रीणां विभावा द्वादशेरिताः ।

भावो विलासो हावः स्याद् भावः किञ्चिच्च हर्षजः ॥ ५० ॥

वाचोयुक्तिर्मवेद् वागारम्भो द्वादश एव सः । तत्राभाषणमालापः प्रलापो वचनं बहुः
विलापो दुःखवचनमनुलापोऽसकृद्वचः । संलाप उक्तप्रत्युक्तमपलापोऽन्यथा वचः ॥
वार्त्ताप्रयाणं सन्देशो निर्देशः प्रतिपादनम् । तत्त्वदेशोऽतिदेशोऽयमपदेशोऽन्यवर्णनम्
उपदेशश्च शिक्षावाक् व्याजोक्तिर्व्यपदेशकः ।

बोधाय एव व्यापारः सुबुद्ध्यारम्भ इष्यते । तस्य भेदास्त्रयस्ते च रीतिवृत्तिप्रवृत्तयः ॥

इत्यादिमहापुराणेआग्नेयेशृङ्गारादिरसनिरूपणकथनं नामोन-

चत्वारिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ।

चत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः

रीतिनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच ।

वाग्विद्यासम्प्रतिज्ञाने रीतिः सापि चतुर्विधा ।

पाञ्चाली गौडदेशीया वैदर्भी लाटजा तथा ॥ १ ॥

उपचारयुता मृद्वी पाञ्चाली ह्रस्वविग्रहा । अनवस्थितसन्दर्भा गौडीया दीर्घविग्रहाः ॥

उपचारैर्न बहुभिरुपचारैर्विवर्जिता । नातिकोमलसन्दर्भा वैदर्भी मुक्तविग्रहा ॥ ३ ॥

लाटीया स्फुटसन्दर्भा नातिविस्फुरविग्रहा । परित्यक्ताऽपि भूयोभिरुपचारैरुदाहृता ॥

क्रियास्वविषमा वृत्तिभारत्यारभटी तथा ।

कौशिकी सात्वती चेति सा चतुर्धा प्रतिष्ठिता ॥ ५ ॥

वाक्प्रधाना नरप्राया स्त्रीयुक्ता प्राकृतोक्ता । भरतेन प्रणीतत्वाद् भारतीरीतिरुच्यते
चत्वार्यङ्गानि भारत्या वीथी प्रहसनं तथा । प्रस्तावना नाटकादेर्वीथ्यङ्गाश्च त्रयोदश

उद्घातकं तथैव स्याल्लपितं स्याद् द्वितीयकम् ।

असत्प्रलापो वाक्श्रेणी नालिका विषणं तथा ॥ ८ ॥

व्याहारस्त्रिमतश्चैव छलावस्कन्दिते तथा । गण्डोऽथ मृदवश्चैव त्रयोदशमथाचितम् ॥

नापसादेः प्रहसनं परिहासपरं वचः । मायेन्द्रजालयुद्धादिवहुलारभटी स्मृता ॥

सङ्क्षिप्तकावपातौ च वस्तूत्थापनमेव च ॥ १० ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये रीतिनिरूपणं नाम

चत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

* बङ्गाक्षर मुद्रिते प्रहसनामुखे

एकचत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

नृत्यादिरङ्गकर्मनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच ।

चेष्टाविशेषमप्यङ्गप्रत्यङ्गे कर्म चानयोः । शरीरारम्भमिच्छन्ति प्रायः पूर्वोऽवलाश्रयः ॥

लीला विलासो विच्छित्तिर्विभ्रमः किलकिञ्चितम् ।

मोहयितं कुट्टमितं विव्वोको ललितन्तथा ॥ २ ॥

विकृतं क्रीडितं केलिरिति द्वादशधैव सः । लीलेष्टजनचेष्टानुकरणं संवृतक्षये ॥ ३ ॥

विशेषान् दर्शयन् किञ्चिद् विलासः सद्भिरिष्यते ।

हसितक्रन्दितादीनां सङ्करः किलकिञ्चितम् ॥ ४ ॥

विकारः कोऽपि विव्वोको ललितं सौकुमार्यतः ।

शिरः पाणिरुरः पार्श्वं कटिरङ्घ्रिरिति क्रमात् ॥ ५ ॥

अङ्गानि भ्रूलतादीनि प्रत्यङ्गान्यभिजानते । अङ्गप्रत्यङ्गयोः कर्म प्रयत्नजनितं विना ॥

न प्रयोगः क्वचिन्मुख्यन्तिरश्चीनञ्च तत् क्वचित् । आकर्षितं कम्पितञ्च धृतं विधूतमेव च

परिवाहितमाधूतमवधूतमथाचितम् । निकुञ्चितं परावृत्तमुत्क्षिप्तञ्चाप्यधोगतम् ॥ ८ ॥

ललितञ्चेति विज्ञेयं त्रयोदशविधं शिरः । भ्रूकर्म सप्तधा ज्ञेयं पातनं भ्रूकुटीमुखम् ॥

दृष्टिस्त्रिधा रसस्थायिसञ्चारिप्रतिबन्धना । षट्त्रिंशद्भेदविधुरा रसजा तत्र चाष्टधा

नवधा तारकाकर्म भ्रमणञ्चलनादिकम् ।

षोढा च नासिका ज्ञेया निश्वासो नवधा मतः ॥ ११ ॥

षोढौष्ठकर्मकं पापं सप्तधा चिबुकक्रिया । कलुषादिमुखं षोढो ग्रीवा नवविधा स्मृता

असंयुतः संयुतश्च भ्रूना हस्तः प्रमुच्यते । पताकस्त्रिपताकश्च तथा वै कर्त्तरीमुखः ॥

अर्द्धचन्द्रोत्करालश्च शुकतुण्डस्तथैव च । मुष्टिश्च शिखरश्चैव कपित्थः खेटकामुखः ॥

सूच्यास्यः पद्मकोषो हि शिराः समृगशीर्षकाः ।

कं-मूलकालपद्मौ च चतुरध्रमरौ तथा ॥ १५ ॥

हंसास्यहंसपक्षौ च सन्दंशमुकुलौ तथा । उर्णनाभस्ताम्रचूडश्चतुर्विंशतिरित्यमी ॥
असंयुतकराः प्रोक्ताः संयुतास्तु त्रयोदश । अञ्जलिश्च कपोतश्च कर्कटः स्वस्तिकस्तथा
कटको वर्धमानश्चाप्यसङ्गो निषधस्तथा । दोलः पुष्पपुटश्चैव तथा मकर एव च ॥ १८ ॥

गजदन्तो वहिस्तम्भो वर्धमानोऽपरैः कराः ।

उरः पञ्चविधं स्यात् तु आभुग्ननर्तनादिकम् ॥ १९ ॥

उदरं दुरतिक्षामं खण्डं पूर्णमिति त्रिधा । पार्श्वयोः पञ्चकर्माणि जङ्घाकर्म च पञ्चधा
अनेकधा पादकर्म नृत्यादौ नाटके स्मृतम् ॥ २० ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेयेनृत्यादिरङ्गकर्मनिरूपणं नाम

एकचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः

द्विचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः

अभिनयादिनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच ।

आभिमुख्यं नयन्नर्थान् विज्ञेयोऽभिनयो बुधैः । चतुर्धा सम्भवः सत्त्ववागङ्गाहरणाश्रयः

स्तम्भादिः सात्त्विको वागारम्भो वाचिक आङ्गिकः ।

शरीरारम्भ आहार्यो बुद्ध्यारम्भप्रवृत्तयः ॥ २ ॥

रसादिविनियोगोऽथ कथ्यते ह्यभिमानतः । तमन्तरेण सर्वेषामपार्थैव स्वतन्त्रता ॥

सम्भोगो विप्रलम्भश्च शृङ्गारो द्विविधः स्मृतः ।

प्रच्छन्नश्च प्रकाशश्च तावपि द्विविधौ पुनः ॥ ४ ॥

विप्रलम्भाभिधानो यः शृङ्गारः स चतुर्विधः । पूर्वानुरागमानाख्यः प्रवासकरुणात्मकः
एतेभ्योऽन्यतरं जायमानसम्भोगलक्षणम् । विचर्तते चतुर्धैव न च प्रागतिवर्तते ॥

स्त्रीपुंसयोस्तदुदयस्तस्य निर्वर्त्तिका रतिः ।

निखिलाः सास्विकास्तत्र वैवर्ण्यप्रलयौ विना ॥ ७ ॥

धर्मार्थकाममोक्षैश्च शृङ्गार उपचीयते । आलम्बनविशेषैश्च तद्विशेषैर्निरन्तरः ॥ ८ ॥

शृङ्गारं द्विविधं विद्याद् वाङ्मेपथ्यक्रियात्मकम् ।

हासश्चतुर्विधोऽलक्ष्यदन्तः स्मित इतीरितः ॥ ९ ॥

किञ्चिल्लक्षितदन्ताग्रं हसितं फुल्लोचनम् । विहसितं सस्वनं स्याज्जिह्वोपहसितन्तुतत्
सशब्दं पापहसितमशब्दमतिहासितम् । यश्चासौ करुणो नाम स रसस्त्रिविधो भवेत्
धर्मोपघातजश्चित्तविलासजनितस्तथा ।

शोकः शोकाद् भवेत् स्थायी कः स्थायी पूर्वजो मतः ॥ १२ ॥

अङ्गमेपथ्यवाक्यैश्च रौद्रोऽपि त्रिविधो रसः ।

तस्य निर्वर्त्तकः क्रोधः स्वेदो रोमाञ्चवेपथू ॥ १३ ॥

दानवीरो धर्मवीरो युद्धवीर इति त्रयम् । वीरस्तस्य च निष्पत्तिहेतुरुत्साह इष्यते ॥

आरम्भेषु भवेद् यत्र वीरमेवानुवर्त्तते । भयानको नाम रसस्तस्य निर्वर्त्तकं भयम् ॥

उद्वेजनः क्षोभणश्च वीभत्सो द्विविधः स्मृतः ।

उद्वेजनः स्यात् प्लुत्याद्यैः क्षोभणो रुधिरादिभिः ॥ १६ ॥

जुगुप्सारम्भिका तस्य सारिषकांशो निवर्त्तते ।

काव्यशोभाकरान् धर्मानलङ्कारान् प्रचक्षते ॥ १७ ॥

अलङ्कारिणवस्ते च शब्दमर्थमुभौ त्रिधा । ये व्युत्पत्त्यादिना शब्दमलङ्कृतुमिह क्षमाः

शब्दालङ्कारमाहुस्तान् काव्यमीमांसकाविदः ।

छाया मुद्रा तथोक्तिश्च युक्तिर्गुम्फनया सह ॥ १८ ॥

चाकोवाक्यमनुप्रासश्चित्तं दुष्करमेव च । ज्ञेया नवालङ्कृतयः शब्दानामित्यसङ्करात्
तत्रान्योक्तेरनुकृतिश्छाया सापि चतुर्विधा । लोकच्छेकार्मकोक्तीनामेकोक्तेरनुकारतः

आभाणकोक्तिर्लोकोक्तिः सर्वसामान्य एव ताः ।

यानुधावति लोकोक्तिश्छायामिच्छन्ति तां बुधाः ॥ २२ ॥

छेका विदग्धा वैदग्ध्यं कलासु कुशला मतिः ।

तामुल्लिखन्तौ छेकोक्तिश्छाया कविभिरिष्यते ॥ २३ ॥

अव्युत्पन्नोक्तिरखिलैर्भक्त्योपलक्ष्यते । तेनार्भकोक्तिश्छाया तन्मात्रोक्तिमनुकुर्वती

विप्लुताक्षरमश्लीषं वचो मत्तस्य तादृशी ।

या सा भवति मत्तोक्तिश्छायोक्ताप्यतिशोभते ॥ २५ ॥

अभिप्रायविशेषेण कविशक्तिं विवृण्वती ।

मुत्प्रदायिनीति सा मुद्रा सैव शय्यापि नो मते ॥ २६ ॥

उक्तिः सा कथ्यते यस्यामर्थकोऽप्युपपत्तिमान् ।

लोकयात्रार्थविधिना धिनोति हृदयं सताम् ॥ २७ ॥

उभौ विधिनिषेधौ च नियमानियमावपि । विकल्परिसङ्ख्ये च तदीयाः षड्थोक्तयः

अयुक्तयोरिव मिथो वाच्यवाचकयोर्द्वयोः ।

योजनायै कल्प्यमाना युक्तिरुक्ता मनीषिभिः ॥ २८ ॥

पदञ्चैव पदार्थश्च वाक्यं वाक्यार्थमेव च । विषयोऽस्याः प्रकरणं प्रपञ्चश्चेति षड्विधः

गुम्फना रचनाचर्या शब्दार्थक्रमगोचरा । शब्दानुकारादर्थानुपूर्वाश्चेयं क्रमात् त्रिधा ॥

उक्तिप्रत्युक्तिमद् वाक्यं वाकोवाक्यं द्विधैव तत् । ऋजुवक्रोक्तिभेदेन तत्राद्यं सहजं वचः

सा पूर्वप्रश्निका प्रश्नपूर्विकेति द्विधा भवेत् ।

वक्रोक्तिस्तु भवेद् भङ्ग्या काकुस्तेन कृता द्विधा ॥ ३३ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेयेऽलङ्कारेऽमिनयादिकथननाम

द्विचत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

त्रिचत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

शब्दालङ्काराः ।

अग्निरुवाच ।

स्यादावृत्तिरनुप्रासो वर्णानां पदवाक्ययोः । एकवर्णाऽनेकवर्णावृत्तेर्वर्णगुणो द्विधा
एकवर्णगतावृत्तेर्जायन्ते पञ्च वृत्तयः । मधुरा ललिता प्रौढा भद्रा परुषया सह ॥ २ ॥
मधुरायाश्च वर्णान्तादधो वर्गा रणौ स्वनौ । ह्रस्वस्वरेणान्तरितौ संयुक्तत्वं नकारयोः
न कार्या वर्गवर्णानामावृत्तिः पञ्चमाधिका । महाप्राणोष्मसंयोगप्रविमुक्तलघूत्तरौ ॥
ललिता बलभूयिष्ठा प्रौढा या पणवर्गजा । ऊर्ध्वं रैफेण युज्यन्ते नटवर्गोनपञ्चमाः ॥

भद्रायां परिशिष्टाः स्युः परुषा साऽभिधीयते ।

भवन्ति यस्यामूष्माणः संयुक्तास्तत्तदक्षरैः ॥ ६ ॥

अकारवर्जमावृत्तिः स्वराणामतिभूयसी । अनुस्वारविसर्गौ च पारुष्याय निरन्तरौ ॥
शषसा रैफसंयुक्ताश्चाकारश्चापि भूयसा । अन्तस्थाभिन्नमाभ्याश्च हः पारुष्याय संयुतः
अन्यथाऽपि गुरुवर्णः संयुक्ते परिपन्थिनि । पारुष्यायादिमांस्तत्र पूजिता न तु पञ्चमी
क्षेपे शब्दानुकारे च परुषापि प्रयुज्यते ।

कर्णाटी कौन्तली कौन्ती कोङ्कणी वामनासिका ॥ १० ॥

द्रावणी माधवी पञ्चवर्णान्तस्थोष्मभिः क्रमात् ।

अनेकवर्णावृत्तिर्या भिन्नार्थप्रतिपादिका ॥ ११ ॥

यमकं साव्यपेतञ्च व्यपेतञ्चेति तद् द्विधा । आनन्तर्यादव्यपेतं व्यपेतं तं व्यवधानतः
द्वैविध्ये नानयोः स्थानपादमेदाच्चतुर्विधम् । आदिपादादिमध्यान्तेष्वेकद्वित्रिनिर्णयगतः
सप्तधा सप्तपूर्वेण चेत् पादेनोत्तरोत्तरः । एकद्वित्रिपदारम्भस्तुल्यः षोढा तदापरम् ॥
तृतीयं त्रिविधं पादस्यादिमध्यान्तगोचरम् । पादान्तयमकञ्चैव काञ्चीयमकमेव च ॥
संसर्गयमकञ्चैव विक्रान्तयमकं तथा । पादादियमकञ्चैव तथाम्रेडितमेव च ॥ १६ ॥

चतुर्व्यवसितञ्चैव मालायमकमेव च । दशधा यमकं श्रेष्ठं तद्भेदा बहवोऽपरे ॥ १७ ॥
स्वतन्त्रस्यान्यतन्त्रस्य पदस्यावर्तना द्विधा । भिन्नप्रयोजनपदस्यावृत्तिं मनुजा विदुः

द्वयोरावृत्तपदयोः समस्ता स्यात् समासतः ।

असमासात् तयोर्व्यस्ता पादे त्वेकत्र विग्रहात् ॥ १६ ॥

वाक्यस्यावृत्तिरप्येव यथासम्भवमिष्यते । अलङ्काराद्यनुप्रासो लघुमध्ये घमर्हणात् ॥
यया कयाचिद् वृत्त्या यत् समानमनुभूयते । तद्वपादिपदासत्तिः सानुप्रासा रसावहा
गोष्ठ्यां कुतूहलाध्यायी चावन्धश्चित्रमुच्यते ।

प्रश्नः प्रहेलिका गुप्तं च्युतदत्ते तथोभयम् ॥ २२ ॥

समस्या सप्त तद्भेदा नानार्थस्यानुयोगतः । यत्र प्रदीयते तुल्यवर्णविन्यासमुत्तरम् ॥
स प्रश्नः स्यादेकपृष्ठद्विपृष्ठोत्तरभेदतः । द्विधैकपृष्ठो द्विविधः समस्तो व्यस्त एव च ॥
द्वयोरप्यर्थयोर्युग्यमानशब्दा प्रहेलिका ।

सा द्विधार्थी च शाब्दी च तत्रार्थी चार्थबोधतः ॥ २५ ॥

शब्दावबोधतः शाब्दी प्राहुः षोढा प्रहेलिकाम् ।

यस्मिन् गुप्तेऽपि वाक्याङ्गे भाव्यर्थोऽपारमार्थिकः ॥ २६ ॥

तदङ्गविहिताकाङ्क्षस्तद्गुप्तं गूढमप्यदः । यत्रार्थान्तरनिर्भासोवाक्याङ्गव्यवनादिभिः

तदङ्गविहिताकाङ्क्षस्तच्च्युतं स्याच्चतुर्विधम् ।

स्वरव्यञ्जनविन्दूनां विसर्गस्य च विच्युते ॥ २८ ॥

दत्तेऽपि यत्र वाक्याङ्गे द्वितीयोऽर्थः प्रतीयते ।

दत्तं तदाहुस्तद्भेदाः स्वराद्यैः पूर्ववन्मताः ॥ २९ ॥

अपनीताक्षरस्थाने न्यस्ते वर्णान्तरैऽपि च । भासतेऽर्थान्तरं यत्र च्युतदत्तं तदुच्यते
सुश्लिष्टपद्यमेकं यन्नानाश्लोकांशनिर्मितम् । सा समस्यापरस्यात्मपरयोः कृतिसङ्करात्
दुःखेन कृतमत्यर्थं कविसामर्थ्यसूचकम् । दुष्करं नीरसत्वेऽपि विदग्धानां महोत्सवः

नियमाच्च विदर्भाच्च वन्धाच्च भवति त्रिधा ।

कवेः प्रतिज्ञा निर्माणरम्यस्य नियमः स्मृतः ॥ ३३ ॥

स्थानेनापि खरेणापि व्यञ्जनेनापि स त्रिधा ।

विकल्पः प्रातिलोम्यानुलोम्यादेवामिधीयते ॥ ३४ ॥

प्रातिलोम्यानुलोम्यञ्च शब्देनार्थेन जायते ।

अनेकधावृत्तवर्णविन्यासैः शिल्पकल्पना ॥ ३५ ॥

तत्तत्प्रसिद्धवस्तूनां बन्ध इत्यभिधीयते । गोमूत्रिकाद्धर्ममणे सर्वतोभद्रमम्बुजम् ॥

चक्रञ्चक्राब्जकं दण्डो मुरजश्चेति चाष्टधा । प्रत्यर्थं प्रतिपादं स्यादेकान्तरसमाक्षरा

द्विधा गोमूत्रिकां पूर्वामाहुरश्वपदां परे ।

अन्त्याङ्गोमूत्रिकां धेनुं जालबन्धं वदन्ति हि ॥ ३८ ॥

अर्द्धाभ्यामर्द्धपादैश्च कुर्याद् विन्यासमेतयोः ।

न्यस्तानामिह वर्णानामधोऽधः क्रमभागिनाम् ॥ ४६ ॥

अधोऽधः स्थितवर्णानां यावत् तुर्य्यपदं नयेत् ।

तुर्य्यपादान्तयेदूर्ध्वं पादार्द्धं प्रतिलोमतः ॥ ४० ॥

तदेव सर्वतोभद्रं त्रिविधं सरसीरुहम् । चतुष्पत्रं ततो विज्ञं चतुष्पत्रे उमे अपि ॥

अथ प्रथमपादस्य मूर्द्धन्यस्तिपदाक्षरम् । सर्वेषामेव पादानामन्ते तदुपजायते ॥ ४२ ॥

प्राक्पदस्यान्तिमं प्रत्यक् पादादौ प्रातिलोम्यतः ।

अन्त्यपादान्तिमञ्चाद्यपादादावक्षरद्वयम् ॥ ४३ ॥

चतुश्छदे भवेदष्टच्छदे वर्णत्रयं पुनः । स्यात् षोडशच्छदे त्वेकान्तरञ्छदेकमक्षरम् ॥ ४४ ॥

कर्णिकां तोलयेदूर्ध्वं पत्राकाराक्षरावलिम् । प्रवेशयेत् कर्णिकायाञ्चतुष्पत्रसरोरुहे ॥

कर्णिकायां लिखेदेकं द्वे द्वे दिक्षु विदिक्षु च

प्रवेशनिर्गमौ दिक्षु कुर्यादष्टच्छदेऽम्बुजे ॥ ४६ ॥

विश्वग्विषमवर्णानां तावत् पत्रावलीजुषाम् । मध्ये समाक्षरन्यासः सरोजे षोडशच्छदे

द्विधा चक्रं चतुररं पङ्कजं तत्र चादिमम् । पूर्वार्द्धे सदृशा वर्णाः पादप्रथमपञ्चमाः ॥

अयुजोऽश्वयुजश्चैव तुर्यावप्यष्टमावपि । तस्योपपादप्राक्प्रत्यगारेषु च यथाक्रमम् ॥

स्यात् पादार्द्धचतुष्कन्तु नाभौ तस्याद्यमक्षरम् ।

पश्चिमारावधि नयेन्नेमौ शेषे पदद्वयी ॥ ५० ॥

तृतीयं तुर्य्यपादान्ते प्रथमौ सदृशाबुभौ । वर्णौ पादत्रयस्यापि दशमः सदृशो यदि ॥
प्रथमे चरमे तस्य षड्वर्णाः पश्चिमे यदि । भवन्ति द्वयन्तरं तर्हि बृहच्चक्रमुदाहृतम् ॥
सम्मुखारद्वये पादमेकैकं क्रमशो लिखेत् । नामौ तु वर्णं दशमं नेमौ तुर्य्यपदं नयेत् ॥

श्लोकस्याद्यन्तदशमाः समा आद्यन्तिमौ युजोः ।

आदौ वर्णः समौ तुर्य्यपञ्चमावाद्यतुर्य्ययोः ॥ ५४ ॥

द्वितीयप्रातिलोम्येन तृतीयं जायते यदि । पदं विदध्यात् पत्रस्य दण्डश्चक्राब्जकं कृतेः
द्वितीयौ प्रादले तुल्यौ सप्तमौ च तथापरौ । सदृशाबुत्तरदलौ द्वितीयाभ्यामथार्द्धयोः
द्वितीयषष्ठाः सदृशाश्चतुर्थपञ्चमावपि । आद्यन्तपादयोस्तुल्यौ परार्द्धसप्तमावपि ॥ ५७ ॥

समौ तुर्य्यं पञ्चमन्तु क्रमेण विनियोजयेत् ।

तुर्य्यौ योज्यौ तु तद्वच्च दलान्ताः क्रमपादयोः ॥ ५८ ॥

अर्द्धयोरन्तिमाद्यौ तु मुरजे सदृशाबुभौ ।

पादार्द्धपतितो वर्णः प्रातिलोम्यानुलोमतः ॥ ५९ ॥

अन्तिमं परिवर्त्नीयाद् यावत् तुर्य्यमिहादिमत् ।

पादात् तुर्य्याद्यदेवाद्यं नवमात् षोडशादपि ॥ ६० ॥

अक्षरात् पुटके मध्ये मध्येऽक्षरचतुष्टयम् । कृत्वा कुर्त्याद् तथैतस्य मुरजाकारता भवेत्
द्वितीयं चक्रशार्दूलचिक्रीडितकसम्पदम् । गोमूत्रिका सर्ववृत्तरन्ये बन्धास्त्वनुष्ठुभा ॥
नामधेयं यदि न चेदमीषु कविकाव्ययोः । मित्रधेयामितुष्यन्ति नामित्रः खिद्यते तथा
घाणवाणासनव्योमखड्गमुद्रशक्तयः । द्विचतुर्थत्रिभृङ्गाटा दम्भोलिमुषलाङ्कुशाः ॥ ६३ ॥

पदं रथस्य नागस्य पुष्करिण्यसिपुत्रिका ।

एते बन्धास्तथा चान्ये एवं ज्ञेयाः स्वयं बुधैः ॥ ६५ ॥

इत्यादिमहापुराणेआग्नेयेशब्दालङ्कारकथनं नामत्रिचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

चतुश्चत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

अर्थालङ्काराः ।

अग्निरुवाच ।

अलङ्करणमर्थानामर्थालङ्कार इष्यते । तं विना शब्दसौन्दर्यमपि नास्ति मनोहरम् ॥
अर्थालङ्काररहिता विधवेव सरस्वती । स्वरूपमथ सादृश्यमुत्प्रेक्षातिशयावपि ॥ २ ॥
विभावना विरोधश्च हेतुश्च सममष्टधा । स्वभाव एव भावानां स्वरूपमभिधीयते ॥
निजमागन्तुकञ्चेति द्विविधं तदुदाहृतम् । सांसिद्धिकं निजं नैमित्तिकमागन्तुकं तथा
सादृश्यं धर्मसामान्यमुपमा रूपकं तथा ।

सहोक्त्यर्थान्तरन्यासाविति स्यात् तु चतुर्विधः ॥ ५ ॥

उपमा नाम सा यस्यामुपमानोपमेययोः ।

सत्ता चान्तरसामान्ययोगित्वेऽपि विवक्षितम् ॥ ६ ॥

किञ्चिदादाय सारूप्यं लोकयात्रा प्रवर्तते । समासेनासमासेन सा द्विधा प्रतियोगिनः
विग्रहादभिधानस्य ससमासाऽन्यथोत्तरा । उपमाद्योतकपदेनोपमेयपदेन च ॥ ८ ॥

ताभ्याञ्च विग्रहात् त्रधा ससमासान्तिमात् त्रिधा ।

विशिष्यमाणा उपमा भवन्त्यष्टादश स्फुटाः ॥ ९ ॥

यत्र साधारणो धर्मः कथ्यते गम्यतेऽपि वा । ते धर्मवस्तुप्राधान्याद् धर्मवस्तूपमे उभे
तुल्यमेवोपमीयेते यत्रान्योन्येन धर्मिणौ । परस्परौपमा सा स्यात् प्रसिद्धेरन्यथा तयोः
विपरीतौपमा सा स्याद् व्यावृत्तेर्नियमोपमा । अन्यत्राप्यनुवृत्तेस्तु भवेद्नियमोपमा
समुच्चयोपमातोऽन्यधर्मबाहुल्यकीर्तनात् ।

बहोर्धर्मस्य साम्येऽपि वैलक्षण्यं विवक्षितम् ॥ १३ ॥

यदुच्यतेऽतिरिक्तत्वं व्यतिरेकोपमा तु सा ।

यत्रोपमा स्याद् बहुभिः सदृशैः सा बहूपमा ॥ १४ ॥

धर्माः प्रत्युपमानञ्चेदन्ये मालोपमैव सा । उपमानविकारेण तुलना विक्रियोपमा ॥

त्रैलोक्यासम्भवि किमप्यारोप्य प्रतियोगिनि ।

कविनोपमीयते या प्रथते साद्विभुतोपमा ॥ १६ ॥

प्रतिरोगिनमारोप्य तदभेदेन कीर्त्तनम् । उपमेयस्य सा मोहोपमाऽसौ भ्रान्तिमद्वचः ॥

उभयोर्धर्मिणोस्तथ्यानिश्चयात् संशयोपमा । उपमेयस्य संशय्य निश्चयान्निश्चयोपमा

वाक्यार्थेनैव वाक्यार्थोपमा स्यादुपमानतः ।

आत्मानोपमानादुपमा साधारण्यतिशायिनी ॥ १६ ॥

उपमेयं यदन्यस्य तदन्यस्योपमा मता । यद्युत्तरोत्तरं याति तदाऽसौ गगनोपमा ॥

प्रशंसा चैव निन्दा च कल्पिता सदृशी तथा ।

किञ्चिच्च सदृशी ज्ञेया उपमा पञ्चधा पुनः ॥ २१ ॥

उपमानेन यत्तत्त्वमुपमेयस्य रूप्यते । गुणानां समतां दृष्ट्वा रूपकं नाम तद् विदुः :

उपमैव तिरोभूतभेदा रूपकमेव वा । सहोक्तिः सहभावेन कथनं तुल्यधर्मिणाम् ॥ २३ ॥

भवेदर्थान्तरन्यासः सादृश्येनोत्तरेण सः । अन्यथोपस्थिता वृत्तिश्चेतनस्येतरस्य च ॥

अन्यथा मन्यते यत्र तामुत्प्रेक्षां प्रचक्षते । लोकसीमानिवृत्तस्य वस्तुधर्मस्य कीर्त्तनम्

भवेदतिशयो नाम सम्भवासम्भावाद् द्विधा । गुणजातिक्रियादीनां यत्र वैकल्यदर्शनम्

विशेषदर्शनायैव सा विशेषोक्तिरुच्यते ।

प्रसिद्धहेतुव्यावृत्त्या यत् किञ्चित् कारणान्तरम् ॥ २७ ॥

यत्र स्वाभाविकत्वं वा विभाव्यं सा विभावना ।

सङ्गतीकरणं युक्त्या यदसंगच्छमानयोः ॥ २८ ॥

विरोधपूर्वकत्वेन तद्विरोध इति स्मृतम् । सिसाधयिषितार्थस्य हेतुर्भवति साधकः ॥

कारको ज्ञापक इति द्विधा सोऽप्युपजायते ।

प्रवर्त्तते कारकाख्यः प्राक् पश्चात् कार्य्यजन्मनः ॥ ३० ॥

पूर्वशेष इति ख्यातस्तथोरेव विशेषयोः ।

कार्य्यकारणभावाद् वा स्वभावाद् वा नियामकात् ॥ ३१ ॥

ज्ञापकाख्यस्य भेदोऽस्ति नदीपूरादिदर्शनात् । अविनाभावानियमो ह्यविनाभावदर्शनात्
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये अर्थालङ्कारकथनं नाम चतुश्चत्वारिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः ।

पञ्चचत्वारिंशदधिकत्रिंशततमोऽध्यायः

शब्दार्थालङ्काराः ।

अग्निरुवाच ।

शब्दार्थयोरलङ्कारो द्वावलङ्कृते समम् । एकत्र निहितो हारः स्तनं ग्रीवामिव स्त्रियाः॥

प्रशस्तिः कान्तिरौचित्यं संक्षेपो यावदर्थता ।

अभिव्यक्तिरिति व्यक्तं षड् भेदास्तस्य जायते ॥ २ ॥

प्रशस्तिः परवन्मर्मद्रवीकरणकर्मणः । वाचो युक्तिर्द्विधा सा च प्रेमोक्तिस्तुतिभेदतः ॥

प्रेमोक्तिस्तुतिपर्यायो प्रियोक्तिगुणकीर्त्तने । कान्तिः सर्वमनोरुच्यवाच्यवाचकसङ्गतिः

यथा वस्तु तथा रीतिर्यथा वृत्तिस्तथा रसः । ऊर्जस्विमृदुसन्दर्भादौचित्यमुपजायते

संक्षेपो वाचकैरल्पैर्वहोरर्थस्य संग्रहः । अन्यूनाधिकता शब्दवस्तुनोर्यावदर्थता ॥ ६ ॥

प्रकटत्वमभिव्यक्तिः श्रुतिराक्षेप इत्यपि । तस्या भेदो श्रुतिस्तत्र शब्दं स्वार्थसमर्पणम्

भवेन्नैमित्तिकी पारिभाषिकी द्विविधैव सा ।

सङ्केतः परिभाषेति ततः स्यात् पारिभाषिकी ॥ ८ ॥

मुख्यौपचारिकी चेति सा च सा च द्विधा द्विधा ।

स्वामिधेयस्खलद्वृत्तिरमुख्यार्थस्य वाचकः ॥ ९ ॥

यथा शब्दो निमित्तेन केनचित् सौपचारिकी ।

सा च लाक्षणिकी गौणी लक्षणागुणयोगतः ॥ १० ॥

अभिधेयाविनाभूता प्रतीतिर्लक्षणोच्यते ।

अभिधेयेन सम्बन्धात् सामीप्यात् समवायतः ॥ ११ ॥

वैपरीत्यात् क्रियायोगाल्लक्षणा पञ्चधा मता ।

गौणीगुणानामानन्त्यादनन्ता तद्विचक्षया ॥ १२ ॥

अन्यधर्मस्ततोऽन्यत्र लोकसीमानुरोधिना । सम्यगाधीयते यत्र स समाधिर्हि स्मृतः

श्रुतेरलभ्यमानोऽर्थो यस्माद् भाति सचेतनः ।

स आक्षेपो ध्वनिः स्याच्च ध्वनिना व्यज्यते यतः ॥ १४ ॥

शब्देनार्थेन यत्रार्थः कृत्वा स्वयमुपाज्जनम् । प्रतिषेध इवेष्टस्य यो विशेषोऽभिधित्सया

तमाक्षेपं ब्रुवन्त्यत्र स्तुतं स्तोत्रमिदं पुनः ।

अधिकारादपेतस्य वस्तुनोऽन्यस्य या स्तुतिः ॥ १६ ॥

यत्रोक्तं गम्यते नार्थस्तत्समानविशेषणम् । सा समासोक्तिरदिता सङ्क्षेपार्थतया बुधैः

अपह्नुतिरपह्नुत्य किञ्चिदन्यथं सूचनम् । पर्यायोक्तं यदन्येन प्रकारेणाभिधीयते ।

एवामेकं तमस्येव समाख्या ध्वनिरित्यतः ॥ १८ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये शब्दार्थलङ्कारकयनं नाम पञ्चचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः

षट्चत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः

काव्यगुणविवेकः ।

अग्निरुवाच ।

अलङ्कृतमपि प्रीत्यै न काव्यं निगुणं भवेत् । वपुष्यललिते स्त्रीणां हारो भारायते परम्

न च वाच्यं गुणो दोषो भाव एव भविष्यति ।

गुणाः श्लेषादयो दोषा गूढार्थाद्याः पृथक् कृताः ॥ २ ॥

यः काव्ये महतीं छायामनुगृह्णात्यसौ गुणः ।

सम्भवत्येष सामान्यो वैशेषिक इति द्विधा ॥ ३ ॥

सर्वसाधारणीभूतः सामान्य इति मन्यते । शब्दमर्थमुभौ प्राप्तः सामान्यो भवति त्रिधा

शब्दमाश्रयते काव्यं शरीरं यः स तद्गुणः ।

श्लेषो लालित्यगाभीर्यसौकुमार्यमुदारता ॥ ५ ॥

सत्येव यागिकी चेति गुणाः शब्दस्य सप्तधा ।

सुश्लिष्टसन्निवेशत्वं शब्दानां श्लेष उच्यते ॥ ६ ॥

गुणादेशादिना पूर्वं पदसम्बद्धमक्षरम् । यत्र सन्धीयते नैव तल्लालित्यमुदाहृतम् ॥

विशिष्टलक्षणोल्लेखलेख्यमुत्तानशब्दकम् ।

गाभीर्यं कथयन्त्याख्यास्तदेवान्येषु शब्दताम् ॥ ८ ॥

अनिष्टराक्षरप्रायः शब्दता सुकुमारता । उत्तानपदतौदार्ययुतश्लाघ्यैर्विशेषणैः ॥ ९ ॥

आजः समासभूयस्त्वमेतत् पद्यादिजीवितम् । आब्रह्मस्तम्भपर्यन्तमोजसैकेन पौरुषम्

उच्यमानस्य शब्देन येन केनापि वस्तुनः । उत्कर्षमावहन्मर्थो गुण इत्यभिधीयते ॥

माधुर्यं संविधानञ्च कोमलत्वमुदारता । प्रौढिः सामयिकत्वञ्च तद्भेदाः षट् चकाशति

क्रोधेर्ष्याकारगाभीर्यान्माधुर्यं धैर्यग्राहिता । संविधानं परिकरः स्यादपेक्षितसिद्धये

यत्काठिन्यादिनिर्मुक्तसन्निवेशविशिष्टता । तिरस्कृत्यैव मृदुता भाति कोमलतेति सा

लक्ष्यते स्थूललक्षत्वप्रवृत्तेर्नत्र लक्षणम् । गुणस्य तदुदारत्वमाशयस्यातिसौष्ठवम् ॥

अभिप्रेतं प्रति यतो निर्वाहस्योपपादिकाः । युक्तयो हेतुगर्भिण्यः प्रौढाप्रौढिरुदाहृता

स्वतन्त्रस्यान्यतन्त्रस्यबाह्यान्तःसमयोगतः । तत्रव्युत्पत्तिरर्थस्य या सामयिकतेति सा

शब्दार्थावुपकुर्वाणो नागनोभयगुणः स्मृतः ।

तस्य प्रसादः सौभाग्यं यथासङ्ख्यं प्रशस्तता ॥ १८ ॥

पाको रग इति प्राज्ञैः षट् प्रपञ्चविपश्चिताः । सुप्रसिद्धार्थपदता प्रसाद इति गीयते ॥

उत्कर्षवान् गुणः कश्चिद् यस्मिन्नुक्ते प्रतीयते ।

तत्सौभाग्यमुदारत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ २० ॥

यथासङ्ख्यमनुदेशः सामान्यमतिदिश्यते । समये वर्णनीयस्य दारुणस्यापि वस्तुनः

अदारुणेन शब्देन प्राशस्त्यमुपवर्णनम् । उच्चैः परिणतिः कापि पाक इत्यभिधीयते

मृद्रीकानारिकेलाभ्युपाकमेदाव्वतुर्विधः । आदावन्तेव सौरस्यं मृद्वोकापाक एव सः

काव्येच्छया विशेषो यः स राग इति गीयते ।

अभ्यासोपहितः कान्तिं सहजामपि वर्त्तते ॥ २४ ॥

हारिद्रश्चैव कौसुम्भो नीली रागश्च स त्रिधा ।

वैशेषिकः परिज्ञेयो यः स्वलक्षणगोचरः ॥ २५ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेयेकाव्यगुणविवेककथनं नाम

षट्चत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

सप्तचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः

काव्यदोषविवेक ।

अग्निरुवाच ।

उद्वेगजनको दोषः सभ्यानां स च सप्तधा । वक्तृवाचकवाच्यानामेकद्वित्रिनियोगतः ॥
तत्रवक्ता कविर्नाम प्रथते स च भेदतः । सन्दिहानोऽघिनीतः सन्नञ्जो ज्ञाता चतुर्विधः
निमित्तपरिभाषास्यामर्थसंस्पर्शिवाचकम् । तद्भेदो पदवाक्ये द्वे कथितं लक्षणं द्वयोः
असाधुत्वाप्रत्युक्त्वे द्वावेव पदनिग्रहौ । शब्दशास्त्रविरुद्धत्वमसाधुत्वं विदुर्बुधाः ॥
व्युत्पन्नैरनिबद्धत्वमप्रयुक्तत्वमुच्यते । छान्दसत्वमविस्पष्टत्वञ्च कष्टत्वमेव च ॥ ५ ॥
तदसामयिकत्वञ्च ग्राम्यत्वञ्चेति पञ्चधा । छान्दसत्वं न भाषायामविस्पष्टमवोधतः ॥
गूढार्थता विपर्यस्तार्थता संशयितार्थता । अविस्पष्टार्थता भेदास्तत्र गूढार्थतेति सा ॥
यत्रार्थो दुःखसम्बन्धो विपर्यस्तार्थता पुनः । विवक्षितान्यशब्दार्थप्रतिपत्तिर्मलीमसा ॥
अन्यार्थत्वासमर्थत्वे एतामेवोपसर्पतः । सन्दिह्यमानवाच्यत्वमाहुः संशयितार्थताम् ॥
दोषत्वमनुबध्नाति सज्जनोद्वेजनादृते । असुखोच्चार्यमाणत्वं कष्टत्वं समयाच्चयुतिः
असामयिकता नेयामेताश्च मुनयो जगुः । ग्राम्यता तु जघन्यार्थप्रतिपत्तिः खलीकृता ॥

वक्तव्यग्राम्यवाच्यस्य वचनात् स्मरणादपि ।

तदुवाचकपदेनाभि साम्याद् भवति सा त्रिधा ॥ १२ ॥

दोषः साधारणः प्रातिस्विकोऽर्थस्य स तु द्विधा ।

अनेकभागुपालम्भः साधारण इति स्मृतः ॥ १३ ॥

क्रियाकारकयोर्भ्रंशो विसन्धिः पुनरुक्तता । व्यस्तसम्बन्धता चेति पञ्च साधारणामताः

अक्रियत्वं क्रियाभ्रंशो भ्रष्टकारकता पुनः ।

कर्त्र्यादिकारकाभावो विसन्धिः सन्धिदूषणम् ॥ १५ ॥

विगतो वा विरुद्धो वा सन्धिः सः भवति द्विधा ।

सन्धेर्विरुद्धता कष्टपादादर्थान्तरागमात् ॥ १६ ॥

पुनरुक्तत्वमाभीक्ष्ण्यादभिधानं द्विधैव तत् । अर्थावृत्तिः पदावृत्तिरर्थावृत्तिरपि द्विधा
प्रयुक्तवरशब्देन तथा शब्दान्तरैरेण च । नावर्तते पदावृत्तौ वाच्यमावर्तते पदम् ॥ १८ ॥

व्यस्तसम्बन्धता सुष्ठु सम्बन्धो व्यवधानतः ।

असम्बन्धान्तरनिर्भासात् सम्बन्धान्तरजन्मनः ॥ १९ ॥

स भावेऽपि तयोरन्तर्व्यवधानात् त्रिधैव सा । अन्तरा पदवाक्याभ्यां प्रतिभेदं पुनर्द्विधा
वाच्यमर्थार्थमानत्वात् तद्द्विधा पदवाक्ययोः ।

व्युत्पादितपूर्ववाच्यं व्युत्पाद्यञ्चेति मिद्यते ॥ २१ ॥

इष्टव्याघातकारित्वं हेतोः स्यादसमर्थता । असिद्धत्वं विरुद्धत्वमनैकान्तिकता तथा ॥
एवं सत्प्रतिपक्षत्वं कालातीतत्वसङ्करः । पक्षे सपक्षे नास्तित्वं विपक्षेऽस्तित्वमेव तत्
काव्येषु परिषद्यानां न भवेदप्यरुन्तुदम् । एकादशनिरर्थत्वं दुष्करादौ न दुष्यति ॥

दुःखीकरोति दोषज्ञानं गूढार्थत्वं न दुष्करे ।

न ग्राम्यतोद्वेगकारी प्रसिद्धेलोकशास्त्रयोः ॥ २५ ॥

क्रियाभ्रंशेन लक्ष्मास्ति क्रियाध्याहारयोगतः । भ्रष्टकारकताक्षेपबलाध्याहृतकारके ॥
प्रगृह्ये गृह्यते नैव क्षतं विगतसन्धिना । कष्टपाठाद् विसन्धित्वं दुर्वचादौ न दुर्मगम् ॥
अनुप्रासे पदावृत्तिर्व्यस्तसम्बन्धता शुभा । नार्थसंग्रहणे दोषो व्युत्क्रमाद्यैर्न लिप्यते ॥
विभक्तिसंज्ञालिङ्गानां यत्रोद्वेगो न धीमताम् ।

संख्यायास्तत्र भिन्नत्वमुपमानोपमेययोः ॥ २६ ॥

अनेकस्य तथैकेन बहूनां बहुभिः शुभा । कवीनां समुदोचारः समयो नाम गीयते ॥

सामान्यश्च विशिष्टश्च धर्मवद् भवति द्विधा ।

सिद्धसैद्धान्तिकानाञ्च कवीनाञ्चाविवादतः ॥ ३१ ॥

यः प्रसिध्यति सामान्य इत्यसौ समयो मतः ।

सर्वे सिद्धान्तिका येन सञ्चरन्ति निरत्ययम् ॥ ३२ ॥

कियन्त एव वा येन सामान्यस्तेन स द्विधा ।

छेदसिद्धान्ततोऽन्यः स्यात् केषाञ्चिद् भ्रान्तितो यथा ॥ ३३ ॥

तर्कज्ञानं मुनेः कस्य कस्यचित् क्षणभङ्गिका । भूतचैतन्यता कस्य ज्ञानस्य सुप्रकाशता
प्रज्ञातस्थूलताशब्दानेकान्तत्वं तथाहृतः । शैववैष्णवशाक्तेयसौरसिद्धान्तिनां मतिः ॥

जगतः कारणं ब्रह्म साङ्ख्यानां सप्रधानकम् ।

अस्मिन् सरस्वतीलोके सञ्चरन्तः परस्परम् ॥ ३६ ॥

बध्नन्ति व्यतिपश्यन्तो यद्विशिष्टः स उच्यते । परिग्रहादप्यसतां सतामेवापरिग्रहात्
भिद्यमानस्य तस्यायं द्वैविध्यमुपगीयते । प्रत्यक्षादिप्रमाणैर्यद् वार्धतं तदसद् विदुः
कविभिस्तत् प्रतिग्राह्यं ज्ञानस्य द्योतमानता । यदेवार्थक्रियाकारी तदेव परमार्थसत् ॥
अज्ञानाज्ज्ञानतस्त्वेकं ब्रह्मैव परमार्थसत् । विष्णुः स्वर्गादिहेतुः स शब्दालङ्काररूपवान्

अपरा च परा विद्या तां ज्ञात्वा मुच्यते भवात् ॥ ४० ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये काव्यदोषविवेककथनं नाम

सप्तचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

अष्टचत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

एकाक्षराभिधानम् ।

अग्निरुवाच ।

एकाक्षराभिधानञ्च मातृकान्तं वदामि ते । अविष्णुः प्रतिषेधः स्यादा पितामहवाक्ययोः

सीमायामथाव्ययम् आ भवेत् संक्रोधधीडयोः ।

इः कामे रतिलक्ष्ययोरी उः शिवे रक्षकाच्च ऊः ॥ २ ॥

ऋ शब्दे चादितौ ऋ स्यात् लृ लृ ते वै दितौ शुभे ।

ए देवो ऐ योगिनी स्यादो ब्रह्मा औ महेश्वरः ॥ ३ ॥

अङ्कामः अः प्रशस्तः स्यात् को ब्रह्मा दौ कु कुत्सिते ।

खं शून्येन्द्रियं खड्गो गन्धर्वे च विनायके ॥ ४ ॥

गङ्गीते गो गायने स्याद् घो घण्टा किङ्किणीमुखे । ताडने डश्च विपये स्पृहायाञ्चैव भैरवे
चो दुर्जने निर्मले छश्छेदे जिर्जयने तथा ।

जं गीते भः प्रशस्ते स्याद् बले ओ गायने च टः ॥ ६ ॥

ठश्चन्द्रमण्डले शून्ये शिवे चोदुबन्धने मतः । डश्च रुद्रे ध्वनौ त्रासे ढक्कायां ढोध्वनौ मतः

णो निष्कर्षे निश्चये च तश्चौरै क्रोडपुच्छके । भक्षणे थश्छेदने दो धारणे शोभने मतः

धो धातरि च धूस्तुरे नो घृन्द सुगते तथा ।

प उपवने विख्यातः फश्च भङ्गभानिले मतः ॥ ६ ॥

फुः फुत्कारे निष्फले च विः पक्षी भञ्ज तारके ।

मा श्रीर्मानञ्च माता स्याद् यागे यो यातृवीरणे ॥ १० ॥

रो वह्नौ च लः शक्ने च लो विधातरि ईरितः । विश्लेषणे चो वरुणे शयने शश्च शंसुखे

वः श्रेष्ठे सः परोक्षे च सा लक्ष्मीः सं कचे मतः ।

धारणे हस्तथा रुद्रे क्षः क्षत्रेऽथाक्षरे मतः ॥ १२ ॥

क्षा वृत्तिहे हरौ तद्वत् क्षेत्रपालकयोरपि । मन्त्र एकाक्षरो देवो भुक्तिमुक्तिप्रदायकः ॥
 हैहयशिरसे नमः सर्वविद्याप्रदो मनुः । आकाराद्यास्तथा मन्त्रा मातृकामन्त्र उत्तमः ॥
 एकपद्मेऽर्चयेदेतान्नव दुर्गाश्च पूजयेत् । भगवती कात्यायनी कौशिकी चाथ चण्डिका

प्रचण्डा सुरनायिका उग्रा पार्वती दुर्गया ।

ओं चण्डिकायै विद्यहे भगवत्यै धीमहि तन्नो दुर्गा प्रचोदयात् ।

क्रमादि तु षडङ्गं स्याद् गणो गुरुर्गुरुः क्रमात् ॥ १६ ॥

अजितापराजिता चाऽथ जया च विजया ततः ।

कात्यायनी भद्रकाली मङ्गला सिद्धिरेवती ॥ १७ ॥

सिद्धादिवटुकाः पूज्या हेतुकश्च कपालिकः ।

एकपादो भीमरूपो दिक्पालान्मध्यतो नव ॥ १८ ॥

हीं दुर्गे ! दुर्गे ! रक्षणि ! स्वाहा मन्त्रार्थसिद्धये ।

गौरी पूज्या च धर्माद्याः स्कन्दाद्याः शक्तयो यजेत् ॥ १९ ॥

प्रज्ञा ज्ञाना क्रिया वाचा वागीशी ज्वालिनी तथा ।

कामिनी काममाला च इन्द्राद्याः शक्तिपूजनम् ॥ २० ॥

ओं गं स्वाहा मूलमन्त्रोऽयं ग वा गणपतये नमः । षडङ्गो रक्तशुक्लश्च दन्ताक्षपरशूत्कटः

समोदकाऽथ गन्धादिगन्धोल्कायेति च क्रमात् ।

गजो महागणपतिर्महोल्कः पूज्य एव च ॥ २२ ॥

कुष्माण्डाय एकदन्तत्रिपुरान्तकाय श्यामदन्तविकटहरहासाय ।

लम्बनाशाननाय पद्मदंष्ट्राय मेघोल्काय धूमोल्काय ।

वक्रतुण्डाय विघ्नेश्वराय विकटोत्कटाय गजेन्द्रगमनाय ।

भुजगेन्द्रहाराय शशाङ्कधराय गणाधिपतये स्वाहा ।

एतैर्मनुभिः स्वाहान्तैः पूज्य तिलहोमादिनार्थभाक् ।

काद्यैर्वा वीजसंयुक्तैस्तैराद्यैश्च नमोऽन्तकैः ॥ २३ ॥

मन्त्राः पृथक् पृथक् वा स्युर्द्विरेफद्विर्मुखाक्षिणः ।

कात्यायनं स्कन्द आह यत् तद् व्याकरणं वदे ॥ २४ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये एकाक्षरामिधानकथनं नामा-
ष्टचत्वारिंशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

ऊनपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः

व्याकरणम् ।

स्कन्द उवाच ।

वक्ष्ये व्याकरणं सारं सिद्धशब्दस्वरूपकम् । कात्यायनविबोधाय बालानां बोधनाय च
प्रत्याहारादिकाः संज्ञाः शास्त्रसंव्यवहारगाः ।

अ ई उ ण ऋ लृ क ए ङ ऐ औ च ह य व र ट ण न ज म ङ ण न म भ भ ज घ
(२) ध ष ज च ग ङ द श ख फ छ ठ थ च ट त क प य श ष स र ह ल इति
प्रत्याहारः ।

उपदेश इद्वलन्तं भवेदजनुनासिकः ॥ २ ॥

आदिचणो गृह्यमाणोऽप्यन्त्येनेता सहैव तु ।

तयोर्मध्यगतानां स्याद् ग्राहकः स्वस्य तद् यथा ॥ ३ ॥

अण् एङ् अट् यङ् छव् भम् भष् अक् इक् अण् इण् यण् परेण णकारेण । अम् यम्
ङम् अच् इच् ऐच् अय ।

मय् भय् खय् जय् झय् खय् चय् शय् अस् हस् वस् भस् अल् हल् बल् रल् भल्
सल् इति प्रत्याहारः ।

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये व्याकरणकथनं नामोत्पञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

पञ्चाशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

सन्धिसिद्धरूपम् ।

स्कन्द उवाच ।

वक्ष्ये सन्धिसिद्धरूपं स्वरसन्धिमथादितः । दण्डाग्रं सागता दधीदं नदीहते मधूदकम्
पितृषभः लृकारश्च तथेदं सकलोदकम् । अर्धर्च्चोऽयं तवलकारः सैषा सैन्द्री तवौदनम्
जट्टौघोऽभवदित्येवं व्यसुधीर्वस्वलङ्कृतम् । पित्रर्थोपवनं दात्री नायको लावको नयः

त इह तयिहेत्यादि तेऽत्र योऽत्र जलेऽकजम् ।

प्रकृतिर्नो अहो एहि अ अयेहि इ इन्द्रकम् ॥ ४ ॥

उ उत्तिष्ठ कवी एतौ वायु एतौ वने इमे ! अमी एते यज्ञभूते एहि देव ! इमन्नय ॥

वक्ष्ये सन्धि व्यञ्जनानां वाग्यतोऽजेकमालृकः ।

षडेते तदिमे वादिवाङ्मनीतिः षण्मुखादिकम् ॥ ६ ॥

वाङ् मनसं वग्भागादिर्वाक् श्लक्ष्णं तच्छरीरकम् ।

तल्लुनाति तच्चरैच्च शुङ्ङास्ते च सुगणिह ॥ ७ ॥

भवांश्चरन् भवांश्छात्रो भवांष्ट्रीका भवांष्टकः ।

भवांस्त्यर्थ भवांस्थेयान् भवांल्लेखा भवांश्चयः ॥ ८ ॥

भवांश्छेते भवाश्चरोते भवश्चोते भवाण्डीनः ।

त्वम्भर्त्ता त्वङ्कुरप्यादिः सन्धिर्ज्ञेयो विसर्गतः ॥ ९ ॥

कश्छिन्त्यात् कश्चरेत् कष्टः कष्टः कस्थश्च कश्चलेत् ।

क × खनेत् क × करोति स्म क × पठेत् × फलेत् वा ॥ १० ॥

कश्चश्वशुरः कः श्वशुरः कस्सावरः कः सावरः ।

कः फलेति कः शयिता कोऽत्र योधः क उत्तमः ॥ ११ ॥

देवा एते भो इह सोदरा यान्ति भगो व्रज । सुपूः सुदूरात्रिरत्र वायुर्याति पुनर्नहि ॥

पुनरेति स यातीह एष याति क ईश्वरः । ज्योतीरूपंतवच्छत्रं म्लेच्छधीश्छिद्रमच्छिद्रत्
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये सन्धिसिद्धरूपकथनं नामपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

एकपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः

सुव्विभक्तिसिद्धरूपम् ।

स्कन्द उवाच ।

विभक्तिसिद्धरूपञ्च कात्यायन ! वदामि ते । द्वे विभक्ती सुपतिङ्श्चसुपःसप्तविभक्तयः

सुऔजसिति प्रथमा अमौद्गसो द्वितीया ।

टाम्यां मिसिति तृतीया डेभ्यांभ्यसश्चतुर्थ्यपि ॥ २ ॥

डसिभ्यांभ्यसः पञ्चमी स्यात् डसोसामिति षष्ठ्यपि ।

डिओस्सुविति सप्तमी स्यात् स्युः प्रातिपदिकात् पराः ॥ ३ ॥

द्विविधं प्रातिपदिकं ह्यजन्तश्च हलन्तकम् ।

प्रत्येकं त्रिविधं तत् स्यात् पुमांस्त्री च नपुंसकम् ॥ ४ ॥

दर्श्यन्ते नायकास्तेषामनुक्तानाञ्च वीर्यतः । वृक्षः सर्वोऽथ पूर्वश्च प्रथमश्च द्वितीयकः

तृतीयः खण्डपा वह्निः सखापतिरहर्षतिः । पटुर्नोग्रामणीन्द्रश्च खलपूर्वमत्रभूः स्वभूः ॥

सुध्रीः सुधीः पिता प्राता ना कर्त्ता क्रोष्टुनप्तृकौ ।

सुरा रा गौस्तथा द्यौर्गलौः स्वरान्ताः पुंसि नायकाः ॥ ७ ॥

सुवाक् त्वक् पृषत् सम्राट् जन्मभाक् च अवेडपि ।

आपो मरुद्भवन दीव्यन् भवांश्च मघवान् पिबन् ॥ ८ ॥

भगवानघवानवान् वह्निमत् सर्ववित्सुपृत् ।

सुसीमा कुण्डी राजा च श्वा युवा मघवा तथा ॥ ९ ॥

पूषा सुकर्मायज्वा च सुवर्मा च सुधर्मणा । अर्यमा वृत्रहा पन्थाः सुककुदादिपञ्च च

प्रशान् सुतांश्च पञ्चाद्याः सुगौः सुराः सुपूरपि ।
 चन्द्रमाः सुवचाः श्रेयान् विद्वांश्चोशनसा सह ॥ ११ ॥
 पेचिवान् गौरवान्ङ्वान् गोधूङ्मित्रद्रुहौ श्वलिद् ।
 स्त्रियां जाया जरा बाला पङ्का सह वृद्धया ॥ १२ ॥
 क्षत्रिया बहुराजा च बहुदा माऽथ बालिका ।
 माया कौमुदगन्धा च सर्वा पूर्वा सहान्यया ॥ १३ ॥
 द्वितीया च तृतीया च बुद्धिः स्त्री श्रीर्नदी सुधीः ।
 भवन्ती चैव दीव्यन्ती भाती भान्ती च यान्त्यपि ॥ १४ ॥
 शृण्वती तुदती कर्त्री तुदन्ती कुर्वती मही ।

रुधन्ती क्रीडती दान्ती पालयन्ती सुराण्यपि ॥ १५ ॥

गौरी पुत्रवती नीश्च बहुर्देवतया भुवा । तिष्ठो द्वे कति वर्षाभूः स्वसा माता वराच गौः
 नौर्वाक्त्वक्प्राच्यवाचीति तिरश्ची समुदीच्यपि ।
 शरद्विद्युत् सरिद्योषित् अग्नित् सम्पदा दृशत् ॥ १७ ॥
 यैषा सा वेदवित्संघित् बह्वीः राज्ञी त्वया मया ।
 सीमा पञ्चादयो राजी धूः पूश्चैव दिशा गिरा ॥ १८ ॥
 चतस्रो विदुषी चैव केयं दिक् दृक् च तादृशौ ।
 असौ स्त्रियां नायिकाश्च नायकाश्च नपुंसके ॥ १९ ॥

कुण्डं सर्वं सोमपञ्च दधिवारि खलप्वथ । मधु त्रपु कर्त्तृ भक्तृ अतिभक्तृ पयः पुरः
 प्राक् प्रत्यक् च तिर्यग्गुदक् जगद् जाग्रत् तथा सकृत् ।
 सुसम्पन्न सुदण्डीह अहः किञ्चेदमित्यपि ॥ २१ ॥
 षट् सर्पिः श्रेयश्चत्वारि अदोऽन्ये हीदृशाः परे ।
 एतेभ्यः प्रथमादयश्च स्युः प्रातिपदिकात् पराः ॥ २२ ॥
 धातुप्रत्ययहीनं यत् स्यात् प्रातिपदिकन्तु तत् ।
 प्रातिपदिकात् स्वलिङ्गार्थवचने प्रथमा भवेत् ॥ २३ ॥

सम्बोधने च प्रथमा उक्ते कर्मणि कर्त्तरि ।

कर्म यत् क्रियते तत् स्यात् द्वितीया कर्मणि स्मृता ॥ २४ ॥

क्रियते येन करणं कर्त्ता यश्च करोति सः । अनुक्ते तिङ्कृतद्वितैस्तृतीया करणे भवेत्
कारके कर्त्तरि च सा सम्प्रदाने चतुर्थ्यपि । यस्मै दित्सा धारयते सम्प्रदानं तदीरितम्

अपादानं यतोऽपैति आदत्ते च भयं यतः ।

अपादाने पञ्चमी स्यात् स्वस्वाम्यादौ च षष्ठ्यपि ॥ २७ ॥

आधारो योऽधिकरणं विभक्तिस्तत्र सप्तमी । एकार्थं चैकवचनं द्वयर्थं द्विवचनं भवेत्
बहुषु बहुवचनं सिद्धरूपाण्यथो वदे । वृक्षः सूर्योऽग्नौ वाहोऽर्क हे रवे ! हे द्विजातयः

विप्रौ गजान् महेन्द्रेण ममाभ्यामनलैः कृतम् ।

रामाय मुनिवर्याभ्यां केभ्यो धर्मात् हरौ रतिः ॥ ३० ॥

शराभ्यां पुस्तकेभ्यश्च अर्थस्येश्वरयोगतिः । बालानां सज्जने प्रीतिहंसयोः कमलेषु च
एवं काममहेशाद्याः शब्दा ज्ञेयाश्च वृक्षवत् ।

सर्वे विश्वे च सर्वस्मै सर्वस्मात् कतरो मतः ॥ ३२ ॥

सर्वेषां स्वञ्च विश्वस्मिन् शेषरूपञ्च वृक्षवत् । एवञ्चोभयकतरकतमान्यतरादयः ॥ ३३ ॥
पूर्वे पूर्वाश्च पूर्वस्मै पूर्वस्मात् सुसमागतः । पूर्वे बुद्धिश्च पूर्वस्मिन् शेषरूपन्तु सर्ववत्
एवं पराचराद्याश्च दक्षिणोत्तरकान्तराः । अपराश्चाधरोनेमाः प्रथमाः प्रथमेऽर्कवत् ॥

एवं चरमायतया अलपाद्धा नेमआदयः ! ।

द्वितीयस्मै द्वितीयाय द्वितीयस्मात् द्वितीयकात् ॥ ३६ ॥

द्वितीयस्मिन् द्वितीये च तृतीयश्च तथाऽर्कवत् ।

सोमपाः सोमपौ ज्ञेयौ सोमपाः सोमपां व्रज ॥ ३७ ॥

कौलालपौ सोमपश्च सोमपा सोमपे दद ।

सौमपाभ्यां सोमपाभ्यः सोमपः सोमपौ कुलम् ॥ ३८ ॥

एवं कीलालपाद्याः स्यः कविरग्निस्तथाऽरयः ।

हे.कवे ! कविमग्नी तान् हरीन् सात्यकिना हृतम् ॥ ३९ ॥

रविभ्यां रविभिर्देहि वह्नये यः समागतः ।

अग्नेरग्न्योस्तथाग्नीनां कवौ कव्योः कविष्वऽथ ॥ ४० ॥

एवं सुसृतिरभ्रान्तिः सुकीर्त्तिः सुधृतिस्तथा ।

सखा सखायौ सखायः हे सखे ! व्रज सत्पतिम् ॥ ४१ ॥

सखायञ्च सखायौ च सखीन् सख्या गतो दद ।

सख्ये सख्युश्च सख्युश्च सख्योः शेषः कवेरिव ॥ ४२ ॥

पत्या पत्ये च पत्युश्च पत्युः पत्योस्तथाऽग्निवत् ।

द्वौ द्वौ द्वाभ्यां द्वाभ्यां द्वित्वाद्यर्थे द्वयोर्द्वयोः ॥ ४३ ॥

त्रयस्त्रीश्च त्रिभिस्त्रिभ्यस्त्रयाणाञ्च त्रिषु क्रमात् ।

कविवत् कतिकतीति शेषं बहुवचनं स्मृतम् ॥ ४४ ॥

नीर्नियौ च नियो हे नीः ! नियं नियौ नियो निया ।

नीभ्यां नीभिर्निये नीभ्यः नियां नियि नियोस्तथा ॥ ४५ ॥

सुश्रीः सुश्रीः प्रभृतयो ग्रामणीः पूजयेद्धरिम् ।

ग्रामण्यौ ग्रामण्यो ग्रामण्यं ग्रामण्या ग्रामणीभिः ॥ ४६ ॥

ग्रामण्यो ग्रामण्यामेवं सेनानीप्रमुखाः सुभूः ।

सुभुवौ च स्वयम्भुवः स्वयम्भुश्च स्वयम्भुवः ॥ ४७ ॥

स्वयम्भुवा स्वयम्भुवि एवं प्रतिभुवादयः । खलपूः खलप्वौ श्रेष्ठौ खलप्वञ्च खलप्विच

एवं शरपूमुखाः स्युः क्रोष्टा क्रोष्टार ईरिताः ।

क्रोष्टूंश्च क्रोष्टुना क्रोष्ट्रा क्रोष्टूनां क्रोष्टरीद्वयम् ॥ ४८ ॥

पिता पितरौ पितरः हे पितः ! पितरौ शुभौ ।

पितृन् पितुः पितुः पित्रोः पितृणां पितरीद्वयम् ॥ ५० ॥

एवं भ्राता च जामातृमुखा नृणां नृणां तथा ।

कर्त्ता कर्त्तारौ कर्त्तृश्च कर्त्तृणां कर्त्तरीद्वयम् ॥ ५१ ॥

षितृवच्चैवमुद्राता स्वसा नत्तादयः स्मृताः । सुराः सुरायौ सुरायः सुरायाञ्च सुराय्यपि

गौः गावौ गां गा गवा च गोगोश्च गवां गवि ।
 एवं द्यौर्लौआपि तथा स्वरान्ताः पुंसि नायकाः ॥ ५३ ॥
 सुवाक् सुवाची सुवाचा सुवाभ्याश्च सुवाक्ष्वपि ।
 एवं दिक्प्रमुखाः प्राङ् च प्राञ्ची प्राञ्चञ्च भो व्रज ॥ ५४ ॥
 प्राग्भ्यां प्राग्भिः प्राचाश्च प्राचि च प्राङ्सु प्राङ्क्ष्वपि ।
 एवं ह्युदङ्मुदीची वा सम्यङ् प्रत्यक् समीच्यपि ॥ ५५ ॥
 तिर्य्यङ् तिरश्च सध्र्यङ् च विश्वद्राङ् पूर्ववत् स्मृताः ।
 अदद्र्यङ् अदमुयङ् स्यात् तथामुमुयङ्कितः ॥ ५६ ॥
 अदद्र्यञ्चो ह्यमुदीचः अदद्र्यभ्याश्च पूर्ववत् ।
 तत्त्वत् तत्त्वत्पौ च तत्त्वत्ङ्भ्यां समागतः ॥ ५७ ॥
 तत्त्वत्पि तत्त्वत्सु एवं काष्ठतडादयः ।
 मिषक् मिषग्भ्यां मिषजि जन्मभागादयस्तथा ॥ ५८ ॥

मरुत् मरुद्भ्यां मरुति एवं शत्रुजिदादयः । भवान् भवन्तौ भवतां भवंश्चैव भवत्यपि
 महान् महान्तौ महतामेवं भगवदादयः । एवंमधवान्मधवन्तौ अग्निचिच्चाग्निचित्यपि
 अग्निचित्स्वेवमेवान्यत् वेदचित् तत्त्वचित्त्वपि ।
 वेदविदामेवमन्यत् यः समस्तेन सर्वचित् ॥ ६१ ॥
 राजा राजानौ राज्ञः राज्ञि राजनि राजन् ! ।
 यज्वा यज्वानस्तद्रत् करी दण्डी च दण्डिनौ ॥ ६२ ॥
 पन्थाः पन्थानौ च पथः पथिभ्यां पथि चेद्दृशम् ।
 मन्था ऋभुक्षाः पथ्याद्याः पञ्च पञ्च च पञ्चभिः ॥ ६३ ॥
 प्रतान् प्रतानौ प्रतान्भ्यां हेप्रतांश्च सुशर्मणः ।
 आपः अपः अद्भिरप्येवं प्रशांश्चैव प्रशाग्यपि ॥ ६४ ॥
 कः केन सर्ववत् केषु अयं चेमे इमान्नयः ।
 अनेन चाभ्यमेभिश्च अस्मै चेभ्यः स्वमस्य च ॥ ६५ ॥

अनयोरेषामेषु स्याच्चत्वारश्चतुरस्तथा ।

चतुर्णाञ्च चतुर्व्यंस्ति सुगीः श्रेष्ठः सुगिर्यपि ॥ ६६ ॥

सुद्यौः सुदिवौ सुद्युभ्यां विद्विषौ विद्वसु यादृशः ।

यादृग्भाञ्चैव विद्वभ्याञ्च षट् षट् षण्णाञ्च षट्सुवपि ॥ ६७ ॥

सुवचाः सुवचसा च सुवचोभ्यामथेदृशान् ।

हे सुवचो ! हे उषनन् ! उशना वोशनस्यपि ॥ ६८ ॥

पुरदंशा अनेहा हे चिद्वन् ! चिद्वान्स उत्तमाः ।

विदुषे नमो विद्वद्भ्यां चिद्वत्सु च षभूचिवान् ॥ ६९ ॥

एवञ्च पेचिवान् श्रेयान् श्रेयांसौ श्रेयसस्तथा ।

असौ अम् अमी श्रेष्ठा अमुं अमूनिहामुमा ॥ ७० ॥

अमीभिरमुस्मै वामुस्मादमुस्य वामुयोस्तथा । अमीषाममुस्मिन्नित्येवं गोधुग्भिरागतः

गोधुक्षित्येवमन्येऽपि मित्रद्रुहो मित्रद्रुहा ।

मित्रध्रुग्भ्यां मित्रद्रुगभिरैवं चित्द्रुहादयः ॥ ७२ ॥

स्वलिट् स्वलिट्भ्यां स्वलिलि अनड्वाननडुत्सु च ।

अजन्ताश्च हलन्ताश्च पुंस्यथोऽथ स्त्रियां वदे ॥ ७३ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये सुवविभक्तिसिद्धरूपकथनं नामै-

कपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

द्विपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः

स्त्रीलिङ्गशब्दसिद्धरूपम् । "

स्कन्द उवाच ।

रमा रमे रमाः शुभा रमां रमे रमास्तथा । रमया च रमाभ्याञ्च रमाभिः कृतमव्ययम्

रमायै च रमाभ्याञ्च रमायां रमयोः शुभम् । रमाणाञ्च रमायाञ्च रमास्वेवं 'कलादयः
जरा जरसौ जर इति जरसश्च जरा जराम् । जरसञ्च जरास्वेवं सर्वा सर्वे च सर्वया

सर्वस्यै देहि सर्वस्याः सर्वस्याः सर्वयोस्तथा ।

शेषं रमावद्वृषं स्याद् द्वे द्वे तिस्रश्च तिसृणाम् ॥ ४ ॥

बुद्धिर्बुद्ध्या बुद्ध्ये च बुद्ध्ये बुद्ध्यश्च हे मते ! ।

कविवत् स्यान् मुनीनाञ्च नदी नद्यौ नदी नदीः ॥ ५ ॥

नद्या नदीभिर्नद्यै च नद्याञ्चैव नदीषु च ।

कुमारी जृम्भणीत्येवं श्रीः श्रियौ च श्रियः श्रिया ॥ ६ ॥

श्रियैश्रिये स्त्रीं स्त्रियञ्च स्त्रीश्च स्त्रियः स्त्रिया स्त्रियै ।

स्त्रियाः स्त्रीणां स्त्रियाञ्च ग्रामण्यां धेन्वै च धेनवे ॥ ७ ॥

जम्बूर्जम्ब्वौ च जम्बूश्च जम्बूनाञ्च फलं पिब ।

वर्षांभ्वौ च पुनर्भ्वौ च मानृर्घापि च गौश्च नौः ॥ ८ ॥

वाग् वाचा वाग्भिश्च वाक्शु स्रग्भ्यां स्रजि स्रजोस्तथा ।

विद्वद्भ्याञ्चैव विद्वत्सु भवती स्याद् भवन्त्यपि ॥ ९ ॥

दीव्यन्ती भाती भान्ती च तुदन्ती च तुदत्यपि । रुदती रुन्धती देवी गृह्णती चोरयन्त्यपि

दूषत् दूषद्भ्यां दूषदि विशेषविदुषी कृतिः ।

समित् समिद्भ्यां समिधि सीमा सीमि च सीमनि ॥ ११ ॥

दामनीभ्यां ककुद्भ्याञ्च केयमाभ्यां तथासु च ।

गीर्भ्याञ्चैव गिरा गीर्षु सुभूः सुपूः पुरा पुरि ॥ १२ ॥

द्यौर्द्यभ्यां दिवि द्युषु तादृभ्या तादृशी दिशः ।

यादृश्यांयादृशीतद्वत् सुवचोभ्यांसुवचःस्वपि । असौचामूममूचामूरमूमिरमुयाऽमुयो

इत्यादि महापुराणेआग्नेयेस्त्रीलीलिङ्गशब्दसिद्धरूपकथनं नाम

द्विपञ्चाशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

त्रिपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः

नपुंसकशब्दसिद्धरूपम् ।

स्कन्द उवाच ।

नपुंसके किं के कानि किं के कानि ततो जलम् ।

सर्वं सर्वे च पूर्वाद्याः सीमपं सीमपानि च ॥ १ ॥

ग्रामणि ग्रामणिनी च ग्रामणी ग्रामणीन्यपि ।

वारि वारिणी वारीणि वारिणां वारिणीद्वशम् ॥ २ ॥

शुचये शुचिने देहि मृदुने मृदवे तथा । त्रपु त्रपुणि त्रपूणाञ्च खलपूनि खलप्वि च ॥

कर्त्ता च कर्तृणे कर्त्त्रे अतिर्यतिरिणां तथा । अभिन्यभिनिनी चैव सुवचांसि सुवाक्षुच

यद् यत् त्विमे तत् कर्माणि इदञ्चैमे त्विमानि च ।

ईदृक् त्वदोऽमुनि अमूनि अमुना स्यादमीषु च ॥ ५ ॥

अहमावां वयं मां वै आवामस्मान् मया कृतम् ।

आवाभ्याञ्च तथास्माभिर्महामस्मभ्यमेव च ॥ ६ ॥

मदावाभ्यां मदस्मच्च पुत्रोऽयं मम चावयोः । अस्माकमपि चास्मासु त्वं युवांयूयमीजिरे

त्वां युवाञ्च युष्मांश्च त्वया युष्माभिरीरितम् ।

तुभ्यं युवाभ्यां युष्मभ्यं त्वत् युवाभ्याञ्च युष्मत् च ॥ ८ ॥

तव युवयोर्युष्माकं त्वयि युष्मासु भारती । उपलक्षणमत्रैव अज्झलन्ताश्च ते स्मृताः

इत्यादिमहापुराणेआनेये नपुंसकशब्दसिद्धरूपकथनं नाम

त्रिपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

चतुःपञ्चाशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

कारकम् ।

स्कन्द उवाच ।

कारकं सम्प्रवक्ष्यामि विभक्त्यर्थसमन्वितम् ।

ग्रामोऽस्ति हेमहार्कह नौमि विष्णुं श्रिया सह ॥ १ ॥

स्वतन्त्रः कर्त्ता विद्यान्तं कृतिनः समुपासते । हेतुकर्त्तालम्भयते हितं वै कर्मकर्त्तरि ॥

स्वयं भिद्येत प्राकृतधीः स्वयञ्च छिद्यते तरुः ।

कर्त्ताऽभिहितं उत्तमः कर्त्ताऽनभिहितोऽधमः ॥ ३ ॥

कर्त्ताऽनभिहितो धर्मः शिष्ये व्याख्यायते यथा ।

कर्त्ता पञ्चविधः प्रोक्तः कर्म सप्तविधं शृणु ॥ ४ ॥

ईप्सितं कर्म च यथा श्रद्धाति हरिं यतिः । अनीप्सितं कर्म यथा अहिं लङ्घयते भृशम्
नैवेप्सितं नानीप्सितं दुग्धं सम्भक्षयन् रजः । भक्षयेदप्यकथितं गोपालो दोग्धि गां पयः
कर्त्तृकर्माऽथ गमयेच्छिष्यं ग्रामं गुरुर्यथा । कर्म चाभिहितं पूजा क्रियते वै श्रिये हरेः
कर्मानभिहितं स्तोत्रं हरेः कुर्यात् तु सर्वदम् । करणं द्विविधं प्रोक्तं बाह्यमभ्यन्तरं तथा
चक्षुषा रूपं गृह्णाति बाह्यं दात्रेण तल्लुनेत् ।

सम्प्रदानं त्रिधा प्रोक्तं प्रेरकं ब्राह्मणाय गाम् ॥ ६ ॥

नरो ददाति नृपतये दासं तदनुमन्तृकम् । अनिराकर्तृकं भर्त्रे दद्यात् पुष्पाणि सज्जनः
अपादानं द्विधा प्रोक्तं चलमश्वात् तु धावतः । पतितश्चाचलं ग्रामादागच्छति स वैष्णवः
चतुर्धा चाधिकरणं व्यापकं दध्नि वै घृतम् । तिलेषु तैलं देवार्थमौपश्लेषिकमुच्यते ॥

गृहे तिष्ठेत् कपिवृक्षे स्मृतं वैषयिकं यथा ।

जले मत्स्यो वने सिंहः स्मृतं सामीप्यकं यथा ॥ १३ ॥

गङ्गायां घोषो वसति औपचारिकमीदृशम् ।

तृतीया वाऽथ वा षष्ठी स्मृताऽनभिहिते तथा ॥ १४ ॥

विष्णुः सम्पूज्यते लोकैर्गन्तव्यं तेन तस्य वा । प्रथमाऽभिहितकर्तृकर्मणोः प्रणमेद्वरिम्
हेतौ तृतीया चान्येन वसेद् वृक्षाय वै जलम् ।

चतुर्थी तादर्थ्येऽभिहिता पञ्चमी पर्युपाङ्मुखैः ॥ १६ ॥

योगे वृष्टः परि ग्रामाद् देवोऽयं बलवत् पुरा । पूर्वो ग्रामाद्गते विष्णोर्न मुक्तिरितरोहरेः
पृथग् विनाद्यैस्तृतीया पञ्चमी च तथा भवेत् ।

पृथग् ग्रामाद् विहारेण विना श्रीश्च श्रिया श्रियः ॥ १८ ॥

कर्मप्रवचनीयाख्यैर्द्वितीया योगतो भवेत् । अन्वर्जुनञ्च योद्धारो ह्यमितो ग्राममीरितम्
नमःस्वाहास्वधास्वस्तिवषडाद्यैश्चतुर्थ्यपि ।

नमो देवाय ते स्वस्ति तुमर्थाद् भाववाचिनः ॥ २० ॥

पाकाय पक्तये याति तृतीया सहयोगके । हेत्वर्थे कुत्सितेऽङ्गे सा तृतीया च विशेषणे
पिताऽगात् सह पुत्रेण काणोऽक्षणा गदया हरिः ।

अर्थेन निवसेद् भृत्यः काले भावे च सप्तमी ॥ २२ ॥

विष्णौ नते भवेन् मुक्तिर्वसन्ते स गतो हरिम् ।

नृणां स्वामी नृषु स्वामी नृणामीशः सतां पतिः ॥ २३ ॥

नृणां साक्षी नृषु साक्षी गोषु नाथो गवां पतिः ।

गोषु सूतो गवां सूतो राज्ञां दाय्यादकोऽस्त्विह ॥ २४ ॥

अन्नस्य हेतोर्वसति षष्ठी स्मृत्यर्थकर्मणि ।

मातुः स्मरति गोप्तारं नित्यं स्यात् कर्तृकर्मणोः ।

अपां भेत्ता तव कृतिर्न निष्ठादिषु षष्ठ्यपि ॥ २५ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये कारककथनं नामचतुःपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

पञ्चपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः

समासः ।

स्कन्द उवाच ।

बोद्धा समासं वक्ष्यामि अष्टाविंशतिधापुनः । नित्यानित्यविभागेन लुगलोपेन च द्विधा

कुम्भकारश्च नित्यः स्याद्धेमकारादिकस्तथा ।

राज्ञः पुमान् राजपुमान् नित्योऽयश्च समासकः ॥ २ ॥

कष्टश्चितो लुक्समासः कण्ठेकालादिकस्तच्चलुक् ।

स्यादष्टधा तत्पुरुषः प्रथमाद्यसुपा सह ॥ ३ ॥

प्रथमा तत्पुरुषोऽयं पूर्वं कायस्य विग्रहे । पूर्वकायोऽपरकायो ह्यधरोत्तरकायकः ॥ ४ ॥

अर्द्धं कणाया अर्द्धकणा भिक्षातूर्यमथेद्वशम् ।

आपन्नजीविकस्तद्वत् द्वितीया चार्धराश्रितः ॥ ५ ॥

वर्षभोग्यो वर्षभोग्यो धान्यार्थश्च तृतीयया ।

चतुर्थी स्याद् विष्णुबलिर्वृकभीतिश्च पञ्चमी ॥ ६ ॥

राज्ञः पुमान् राजपुमान् षष्ठी वृक्षफलं तथा ।

सप्तमी चाक्षशौण्डोऽय महितो नञ्समासकः ॥ ७ ॥

कर्मधारयः सप्तधा नीलोत्पलमुखाः स्मृताः । विशेषणपूर्वपदो विशेष्योत्तरस्तथा ॥

वैयाकरणखसुचिः शीतोष्णं द्विपदं शुभम् । उपमानपूर्वपदः शङ्खपाण्डर इत्यपि ॥ ८ ॥

उपमानोत्तरपदः पुरुषन्यात्र इत्यपि । सम्भावनापूर्वपदो गुणवृद्धिरितिद्वशम् ॥ १० ॥

गुण इति वृद्धिर्वाच्या सुहृदेव सुबन्धुकः । अवधारणपूर्वपदो बहुव्रीहिश्च सप्तधा ॥

द्विपदश्च बहुव्रीहिरारूढभवनो नरः । अर्चिताशेषपूर्वोऽयं बहुङ्गिः परिकीर्तितः ॥ १२ ॥

एते विप्राश्चोपदंशाः सङ्ख्योत्तरपदस्तथम् ।

सङ्ख्योभयपदो यद्वद् द्वित्रा द्व्येकत्रयो नरः ॥ १३ ॥

सहपूर्वपदोऽयं स्यात् समूलोद्धृतकस्तकः । व्यतिहारलक्षणार्थः केशाकेशि नखानखि

दिग्लक्ष्या स्याद् दक्षिणपूर्वा द्विगुराभाषितो द्विधा ।

एकवङ्गाधि द्विशृङ्गं पञ्चमूली त्वनेकधा ॥ १५ ॥

द्वन्द्वः समासो द्विविधो हीतरैतरयोगकः । रुद्रविष्णू समाहारो मेरीपट्टहमीदृशम् ॥

द्विधाख्यातोऽव्ययीभावो नामपूर्वपदो यथा ।

शाकस्य मात्रा शाकप्रति यथाऽऽययपूर्वकः ॥ १७ ॥

उपकुम्भञ्चोपरथ्यं प्राधान्येन चतुर्विधः । उत्तरपदार्थमुख्यो द्वन्द्वश्चोभयमुख्यकः ॥

पूर्वार्थेशोऽव्ययीभावो बहुव्रीहिश्च बाह्यशः ॥ १८ ॥

इत्यादिमहापुराणेआग्नेयेसमासकथनं नामपञ्चपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

षट्पञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः

तद्धितम् ।

स्कन्द उवाच ।

तद्धितं त्रिविधं वक्ष्ये सामान्यवृत्तिरीदृशी ।

ले व्यंसलो वत्सलः स्यादिलचि स्यात् तु फेनिलम् ॥ १ ॥

लोमशः शे पामनी ने इलचि स्यात् तु पिच्छिलम् ।

अणिप्राज्ञ आर्चकः स्यात् दन्तादुरचि दन्तुरः ॥ २ ॥

रे स्यान्मधुरं सुशिरं रे स्यात् केशर ईदृशः । हिरण्यं ये मालवो वे वलचिस्याद्रजस्वलः

इनौ धनी करी हस्ती धनिकं टिकनीरितम् ।

पयस्वी विनि मायावी ऊर्णायुर्युचि ईरितम् ॥ ४ ॥

वाग्मी मिनि आलचि स्याद् वाचाकश्चाटचीरितम् ।

फलिनो बर्हिणः केकी वृन्दारकस्तथा कनि ॥ ५ ॥

आलुचि शीतन्न सहते शीतालुः श्वालुरीदृशः ।

हिमालुरालुचि स्याच्च हिमं न सहते तथा ॥ ६ ॥

रूपं वातादुलचि स्याद् वातुलश्चानपत्यके ।

वाशिष्ठः कौरवो वासः पाञ्चालः सोऽस्य वासकः ॥ ७ ॥

तत्र वासो माथुरः स्याद् वेत्यधीते च चान्द्रकः ।

व्युत्क्रमं वेत्ति क्रमकः नरश्चक्राम कौशकः ॥ ८ ॥

प्रियङ्गूणां भवं क्षेत्रं प्रैयङ्गवीनकं खञ्जि । मौद्गुनीं कौद्रवीणञ्च वैदेहश्चानपत्यके ॥

इञि दाक्षिर्दाशरथिः कचि नारायणादिकम् ।

आश्वायनः स्याच्च फञि यचि गार्ग्यश्चवात्सकः ॥ १० ॥

ढकि स्याद् वेनतेयादिश्चाटकेरस्तथैरकि । ढकि गोधेरको रूपं गौधारश्चारकीरितम्

क्षत्रियो घे कुलीनः खे ण्ये कौरव्यादयः स्मृताः ।

यति मूर्द्धन्यमुख्यादिः सुगन्धिरिति रूपकम् ॥ १२ ॥

तारकादिभ्य इतचि नमस्तारकितादयः । अनङि स्याच्च कुण्डोज्जी पुष्पधन्वसुधन्वनी

चञ्चुपि वित्तचञ्चुः स्याद् वित्तमस्य च शब्दके ।

चणपि स्यात् केशचणः रूपे स्यात् पटरूपकम् ॥ १४ ॥

इयसौ च पटीयान् स्यात् तरप्यक्षतरादिकम् ।

पचतितराञ्च तरपि तमप्यटतितमामपि ॥ १५ ॥

मृद्वीतमा कल्पपि स्यादिन्द्रकल्पोऽर्ककल्पकः । राजदेशीयो देशीये देश्ये देश्यादिरूपकम्

पटुजातीयो जातीये जानुमात्रञ्च मात्रचि । ऊरुद्वयसो द्वयसचि ऊरुदघ्नञ्च दघ्नचि ॥

तयटि स्यात् पञ्चतयः दौवारिकष्टकीरितम् । सामान्यवृत्तिरुक्ताऽथ अव्ययाव्यञ्चतद्धितः

यस्माद् यतस्तसिलि च यत्र तत्र त्रलीरितम् ।

अस्मिन् काले ह्यधुना स्यादिदानीञ्चैव दान्यपि ॥ १६ ॥

सर्वस्मिन् सर्वदा दास्यात् तस्मिन् काले हिलीरितम् ।

तर्हि होऽस्मिन् काल इह कर्हि कस्मिन्श्च कालके ॥ २० ॥

यथा थालि थमि कथं पूर्वस्यां दिशि सञ्चयेत् ।

अस्ताति चैव पूर्वस्याः पूर्वादिग्रामणीयकाः ॥ २१ ॥

पुरस्तात् सञ्चरेद् गच्छेत् सद्यस्तुल्येऽहनीरितम् ।

उति पूर्वाब्दे च परत् पूर्वतरे परार्य्यपि ॥ २२ ॥

ऐषमोऽस्मिन् संबत्सरं रूपं समसि चेरितम् ।

एद्यवौ परैद्यवि स्यात् परस्मिन्नहनीरितम् ॥ २३ ॥

अद्यास्मिन्नहनि द्वे स्यात् पूर्वद्युश्च तथैद्युसि ।

दक्षिणस्यां दिशि वसेत् दक्षिणाद् दक्षिणाद्युभौ ॥ २४ ॥

उत्तरस्यां दिशि वसेदुत्तरादुत्तराद्युभौ । उपरि वसेदुपरिष्ठाद् भवेद्विष्टाति ऊर्ध्वकात्

उत्तरेण च पित्रोक्तम् आचि च स्याच्च दक्षिणा ।

आहौ दक्षिणाहि वसेद् द्विप्रकारं द्विधा च धा ॥ २६ ॥

ध्यमुजि चैकध्यं कुरु त्वं द्वैधन्धमुजि चेद्दशम् ।

द्वौ प्रकारौ द्विधा धाचि आसुसुरतरं यथा ॥ २७ ॥

निपातास्तद्धिताः प्रोक्ताः तद्धितो भाववाचकः ।

पटोर्भावः पटुत्वन्त्वपटुता तलिचेरितम् ॥ २८ ॥

प्रथिमा चेमनि पृथोः सौख्यं सुखात् प्यजीरितम् ।

स्तेयं याति च स्तेनस्य ये सख्युः सख्यमीरितम् ॥ २९ ॥

कपेर्भावश्च कापेयं सैन्यं पथ्यं यकीरितम् ।

आश्वं कौसारकं चाणि रूपं चाणि च यौवनम् ।

आचार्य्यकं कणि प्रोक्तमेवमन्येऽपि तद्धिताः ॥ ३० ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये तद्धितकथनं नाम षट्पञ्चाशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

सप्तपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः

उणादिसिद्धरूपम् ।

कुमार उवाच ।

उणादयोऽभिधास्यन्ते प्रत्यया धातुतः परे ।

उणि कारुश्च शिल्पी स्यात् जायुर्मायुश्च पित्तकम् ॥ १ ॥

गोमायुर्वायुर्वेदेषु बहुलं स्युरुणादयः । आयुः स्वादुश्च हेत्वाद्याः किशारुर्धान्यशूककः
कृकवाकुः कुक्कुटः स्याद् गुरुर्मर्त्ता मरुस्तथा । शयुश्चाजगरो ज्ञेयः स हरायुधमुच्यते
स्वरुर्वज्रं त्रपुरुसिसमसारं फल्गुरीरितम् । गृध्रश्च क्रनि किरचि मन्दिरं तिमिरं तमः
इलचि सलिलं चारि कल्याणं भण्डिलं स्मृतम् ।

बुधो विद्वान् कसौ स्याच्च शिविरं गुप्तसंस्थितिः ॥ ५ ॥

ओतुर्विडालश्चतुनि अभिधानादुगादयः । कर्णः कामी च गृह भूर्वास्तुजो वातृकः स्मृतः
अनङ्घ्रान् वहतेर्विनि स्याज्जातौ जीवार्णवौषधम् ।

नौ वह्निरिनि हरिणः मृगः कामी च भाजनम् ॥ ७ ॥

कम्बोजो भाजनम्भाण्ड सरण्डश्च चतुष्पदः । तरुरेरण्डः सङ्घातो वरूढः साम निर्भरम्
स्फारं प्रभूतं स्यान्नन्तप्रत्यये चीरवल्कलम् । कातरो भीरुग्रस्तु प्रचण्डो जघसं तृणम्
जगच्चैव तु भूर्लोको कृशानुज्योतिरर्ककः । वर्वरः कुटिलो धूर्तश्चत्वरश्च चतुष्पथम्
चीवरं मिश्रुप्रावृत्तिरादित्यो मित्र ईरितः । पुत्रः सनुः पिता तातः पृदाकुर्व्याघ्रवृश्चिके
गर्त्तोऽवटोऽथ भरतो नटोऽपरेऽप्युणादयः ॥ ११ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये उणादिसिद्धरूपकथनं नाम सप्तपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः

अष्टपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः

तिङ्विभक्तिसिद्धरूपम् ।

कुमार उवाच ।

तिङ्विभक्तिं प्रवक्ष्यामि तथाऽऽदेशं समासतः ।

तिङ्स्त्रिष्वपि वर्तन्ते भावे कर्मणि कर्त्तरि ॥ १ ॥

सकर्मकर्मकाच्च कर्त्तरि द्विपदे स्मृताः । सकर्मकाकर्मणि च तदादेशस्तथेरितः ॥ २ ॥

वर्त्तमाने लङाख्यातो विध्याद्यर्थे लिङीरितः ।

विध्यादौ लोङाशिषि च भूतानद्यतने च लङ् ॥ ३ ॥

भूते लुङ् लिट् परोक्षेऽथ भाविन्यद्यतने च लुट् ।

लिङाशिषि च शेषेऽर्थे लृङ् भविष्यति लृङ् भवेत् ॥ ४ ॥

लिङ्निमित्ते क्रियातिपत्तौ परे नवात्मनेपदम् ।

पूर्वं नच परस्मैपदन्तिप्तसन्तीति प्रथमः पुमान् ॥ ५ ॥

सिप्यस्थ मध्यमनरो मिष्वस्मस् चोत्तमः पुमान् ।

त आताम् अन्तात्मने मुख्यः थासाथां ध्वञ्च मध्यमः ॥ ६ ॥

उत्तम इ वहि महि भूवाद्या धातवः स्मृताः ।

भुविरेधिः पचिर्नन्दिध्वंसि श्रंसिः पदिस्त्वदिः ॥ ७ ॥

शीघः क्रीडी जुहोतिश्च जहातिश्च दधात्यपि ।

दीव्यतिः स्वपितिनंहिः सुनोतिर्वसिरैव च ॥ ८ ॥

तुदिमृशतिर्मुञ्चतिः रुधिर्भुजिस्त्यजिस्तनिः । शवादिके विकरणे मनिश्चैव करोत्यपि

क्रोडतिवृडो ग्रहिश्चोरिः पा नीराचश्च नायकाः ।

भुवि स्यात् तिङ् भवति सः भवतस्तौ भवन्ति ते ॥ १० ॥

भवसि त्वं युवां भवथो यूयं भवथ चाप्यहम् ।

भवाम्यावां भवावश्च भवामो ह्येधते कुलम् ॥ ११ ॥
 एधेते द्वे तथैधन्ते एधसे त्वं हि मेधया । एधेथे च समेधध्वे ह्येधावहे धिया ॥ १२ ॥
 एधामहे हरेर्मत्स्या पचतीत्यादि पूर्ववत् । भूयतेऽनुभूयतेऽसौ भावे कर्मणि वै यकि
 बुभूषति सनीत्येवं णिचि भाषयतीश्वरम् ।

यङि बोभूयते वाद्यं बोभोति स्याच्च यङ्लुकि ॥ १४ ॥

पुत्रीयति पुत्रकाम्येत्येवं पटपटायते । घटयत्यऽथ सनि णिचि बुभूषयति रूपकम् ॥
 भवेद् भवेताञ्च लिङ्गि भवेयुश्च भवेः परे । भवेतञ्च भवेतैवं भवेयञ्च भवेच च भवेम च
 एधेत एधेयातामेधेरन् मनसा धिया ।

एधेथाश्च एधेयाथामेधेध्वमेधेय एधेवहि एधेमहि ॥ १७ ॥

अस्तु तावद् भवतां लोटि भवन्तु भवताद् भव । भवतं भवत भवानि भवाव भवाम च
 एधतामेधेतामेधन्तामेधैपचावहै पचामहै । अभ्यनन्ददपचतामपचन्नपचस्तथा ॥ १६ ॥
 अभवतमभवतापचमपचावापचाम च । ऐधतैधेतामैधध्वम् ऐधे चैधामहीरितम् ॥
 अभूद्भूतामभूवन्भूश्चाभूवमेव लुङ् । ऐधिष्टैधिषातां नरावैधिष्ठा ऐधिषीदृशम् ॥ २१ ॥
 लिटि बभूव बभूवतुः बभूवुश्च बभूविथ । बभूवथुर्वभूव च बभूविच बभूविम ॥ २२ ॥
 पेचे पेचाते पेचिरे त्वमेधाञ्चरूपे तथा । एधाञ्चक्राथे पेचिध्वे पेचे पेचिमहे तथा ॥

लुटि भविता भवितारौ भवितारो हरादयः ।

भवितासि भवितास्थो भवितास्मस्तथा वयम् ॥ २४ ॥

पक्ता पक्तारौ पक्ताः पक्तासे त्वं शुभौदनम् । पक्ताध्वे पक्ताहे चाहं पक्तास्महेहरेश्चरुम्
 लिङ्गाशिषि सुखं भूयात् भूयास्तां हरिशङ्करौ ।

भूयासुस्ते च भूयास्त्वं युवां भूयास्तमीश्वरौ ॥ २६ ॥

भूयास्त यूयं भूयासमहं भूयास्म सर्वदा । यक्षीष्ट ह्येधिषीयास्तां यक्षीरन्नेधिषीय च
 यक्षीवह्येधिषीमहिलिङ्गिवायक्ष्यतेतिलुङ् । अयक्ष्येतामयक्ष्यन्तायक्ष्येऽयक्ष्येथांयुवाम्
 अयक्ष्यध्वमैधिष्यावह्येधिष्याम ह्यरेर्वयम् ।

लटि स्याद् भविष्यतीति एधिष्यामह ईदृशम् ॥ २६ ॥

एवं विभावयिष्यन्ति बोधयिष्यति रूपकम् । घटयेत् पटयेत् तद्वत् पुत्रीयति च काम्यति

इत्यादिमहापुराणे आग्नेयेति ङ्घ्रिभक्तिसिद्धरूपकथनं नाम ।

अष्टपञ्चाशदधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

एकोनषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः

कृतसिद्धरूपम् ।

कुमार उवाच ।

कृतस्त्रिष्वपि विज्ञेया भावे कर्मणि कर्त्तरि ।

अजल्युट्किन् घञो भावे युञ्जकारत एव च ॥ १ ॥

अचि धर्मस्य विनय उत्कारः प्रकरस्तथा । देवो भद्रः श्रीकरश्च ल्युटि रूपन्तु शोभनम्

किन्नि वृद्धिस्तुतिमती घञि भावोऽथ गुच्यपि ।

कारणा भावनेत्यादि अकारे च चिकित्सया ॥ ३ ॥

तथा तव्यो ह्यनीयश्च कर्त्तव्यं करणीयकम् । देयं ध्येयञ्चैव यति ण्यति कार्य्यञ्च कृत्यकाः

कर्त्तरि क्तादयो ज्ञेया भावे कर्मणि च क्वचित् ।

गतो ग्रामं गतो ग्राम आग्लिष्टश्च गुरुस्त्वया ॥ ५ ॥

शतृङ्शानचौ भवन् एधमानो भवन्त्यपि । वुण्टृचौ सर्वधातुभ्यो भावको भविता तथा

क्विन्तश्च स्वयम्भूश्च भूते लिटः कसुन् कानच् ।

बभूविचान् पेचिवांश्च पेवानः श्रद्धानकः ॥ ७ ॥

अणि स्युः कुम्भकाराद्या भूतेऽप्युणादयः स्मृताः ।

वायुः पायुश्च कारुः स्याद् बहुलं छन्दसीरितम् ॥ ८ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेयेकृतसिद्धरूपकथनं नामैकोनषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

षष्ठ्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः

स्वर्गपातालादिवर्गाः ।

अग्निरुवाच ।

स्वर्गादिनामलिङ्गो यो हरिस्तं प्रदामि ते ।

स्वःस्वर्गनाकत्रिदिवा द्यौर्दिवौ द्वे त्रिविष्टपम् ॥ १ ॥

देवा वृन्दारका लेखा रुद्राद्या गणदेवताः । विद्याधराऽप्सरोयक्षरक्षोगन्धर्वकिन्नराः ॥

पिशाचो गुह्यकः सिद्धो भूतोऽमी देवयोनयः ।

देवद्विषोऽसुरा दैत्याः सुगतः स्यात् तथागतः ॥ ३ ॥

ब्रह्मात्मभूः सुरज्येष्ठो विष्णुर्नारायणो हरिः ।

रेवतीशो हली रामः कामः पञ्चशरः स्मरः ॥ ४ ॥

लक्ष्मीः पद्मालया पद्मा सर्वः सर्वेश्वरः शिवः ।

कपर्दोऽस्य जटाजूटः पिनाकोऽजगवन्धनुः ॥ ५ ॥

प्रथमाः स्युः पारिषदा मृडानी चण्डिकाऽम्बिका ।

द्वे मातुरो गजास्यश्च सेनानीरग्निभूर्गुहः ॥ ६ ॥

आखण्डलः सुनासीरः सुत्रामाणो दिवस्पतिः ।

पुलोमजा शचीन्द्राणी देवी तस्य तु चल्लभा ॥ ७ ॥

स्यात्प्रासादो वैजयन्तो जयन्तः पाकशासनिः । पेरौचतेऽवध्रमातङ्गैराचणाभ्रमुचल्लभाः

ह्लादिनी वज्रमस्त्री स्यात् कुलिशस्मिदुरं पविः ।

व्योमयानं विमानोऽस्त्री पीयूषममृतं सुधा ॥ ८ ॥

स्यात् सुधर्मा देवसभा स्वर्गङ्गा सुरदीर्घिका ।

स्त्रियां बहुष्वप्सरसः स्वरवेश्याउर्वशीमुखाः ॥ १० ॥

हाहा ह्रह्रश्च गन्धर्वा अग्निर्वह्निर्धनञ्जयः । जातवेदाः कृष्णवर्त्मा आश्रयाशश्च पावकः

हिरण्यरेताः सप्तार्चिः शुक्रश्चैवाशुशुक्षणिः । शुचिरप्पित्तमौर्वस्तु वाङ्मो वङ्गवानलः

वहेर्द्वयोर्ज्वालकीलावर्चिर्हेतिः शिखा स्त्रियाम् ।

त्रिषु स्फुलिङ्गोऽग्निकणो धर्मराजः परैतराट् ॥ १३ ॥

कालोऽन्तको दण्डधरः श्राध्रदेवोऽथ राक्षसः ।

कौणपास्त्रपक्रव्यादा यातुधानश्च नैऋतिः ॥ १४ ॥

प्रचेता वरुणः पाशी श्वसनः स्पर्शनोऽनिलः । सदागतिर्मातरिश्वाप्राणोमरुत्समीरणः

जवो रंहस्तरसी तु लघ्वक्षिप्रमरं द्रुतम् । सत्वरं चपलं तूर्णमविलम्बितमाशु च ॥ १६ ॥

सततेऽनारताश्रान्तसन्तताचिरतानिशम् । नित्यानवरताजलमप्यथातिशयो भरः ॥

अतिवेलभृशाल्यर्थातिमात्रोद्गाढनिर्मरम् । तीव्रैकान्तनितान्तानि गाढवाढद्गद्गानि च

गुह्यकेशो यक्षराजो राजराजो धनाधिपः । स्यात् किन्नरः किंपुरुषस्तुरङ्गवदनो मयुः

निधिर्ना सेवधिव्योमि त्वध्रं पुष्करमम्बरम् ।

द्यौर्दिवौ चान्तरिक्षं खं काष्ठाशाककुभो दिशः ॥ २० ॥

अभ्यन्तरन्त्वन्तरालञ्चक्रवाङ्मनु मण्डलम् । तडित्वान्धारिदो मेघस्तनयितनुर्बलाहकः

कादम्बिनी मेघमाला स्तनितं गर्जितं तथा ।

शम्पाशतहृदाह्वादिन्यैरावत्यः क्षणप्रभाः ॥ २२ ॥

तडित् सौदामिनी विद्युन्वञ्चला चपलाऽपि च ।

स्फुर्जथर्वज्रनिष्पेषो वृष्टिघातस्त्ववग्रहः ॥ २३ ॥

धारा सम्पात आसारः शीकरोऽम्बुकणाः स्मृताः ।

वर्षोपलस्तु करका मेघच्छन्नेऽहि दुर्दिनम् ॥ २४ ॥

अन्तर्धा व्यवधा पुंसि त्वन्तर्ध्वरपचारणम् । अपिधानतिरोधानपिधानच्छदनानि च

अब्जो जैवातृकः सोमो ग्लौमृगाङ्कः कलानिधिः ।

विधुः कुमुदबन्धुश्च बिम्बोऽस्त्री मण्डलं त्रिषु ॥ २६ ॥

कला तु षोडशो भागो मित्तं शकलखण्डके ।

चन्द्रिका कौमुदी ज्योत्स्ना प्रसादस्तु प्रसन्नता ॥ २७ ॥

लक्षणं लक्ष्मकं चिह्नं शोभा कान्तिर्द्युतिश्छविः ।

सुषमा परमा शोभा तुषारस्तुहिनं हिमम् ॥ २८ ॥

अवश्यायस्तु नीहारः प्रालेयः शिशिरो हिमः ।

नक्षत्रमृक्षं भन्तारं तारकाप्युडु वा स्त्रियाम् ॥ २९ ॥

गुरुर्जोव आङ्गिरस उशना भार्गवः कविः । विधुन्तुदस्तमो राहुर्लग्नं राशुदयः स्मृतः
सप्तर्षयो मरीच्यत्रिमुखाश्चित्रशिखण्डिनः । हरिदश्वत्थनपूषद्युमणिर्मिहिरो रविः ॥
परिवेषस्तु परिधिरुपसूर्य्यकमण्डले । किरणोऽस्त्रमयूखांशुगमस्तिष्ठणिधृष्णयः ॥ ३२ ॥

भानुः करो मरीचिः स्त्रीपुंसयोर्दीधितिः स्त्रियाम् ।

स्युः प्रभा रुद्रुचिस्त्विड्भाभाश्छविद्युतिदीप्तयः ॥ ३३ ॥

रोचिः शोचिरुमे क्लीवे प्रकाशो द्योत आतपः ।

कोष्णं कवोष्णं मन्दोष्णं कदुष्णं त्रिषु तद्वति ॥ ३४ ॥

तिग्मं तीक्ष्णं खरं तद्वद् दिष्टोऽनेहा च कालकः ।

घन्नो दिनाहनी चैव सायं सन्ध्या पितृप्रसूः ॥ ३५ ॥

प्रत्यूषोऽऽहर्मुखं कल्यमुषः प्रत्यूषसी अपि । प्राज्ञा पराङ्गमध्याह्नास्त्रिसन्ध्यमथ शर्वरी
यामी तमी तमिस्रा च ज्योत्स्नी चन्द्रिकयान्विता ।

आगामिवर्त्तमानाहर्युक्तायां निशि पक्षिणी ॥ ३७ ॥

अर्द्धरात्रनिशीथौ द्वौ प्रदोषो रजनीमुखम् । सपर्वसन्धिः प्रतिपत्पञ्चदश्योर्यदन्तरम्
पक्षान्तौ पञ्चदश्यौ द्वे पौर्णमासी तु पूर्णिमा ।

कलाहीने सानुमतिः पूर्णे राका निशाकरे ॥ ३९ ॥

अमावास्या त्वमावास्या दर्शः सूर्य्येन्दुसङ्गमः ।

सा द्वष्ट्रेन्दुः सिनीवाली सा नष्ट्रेन्दुकला कुहूः ॥ ४० ॥

संवर्त्तः प्रलयः कल्पः क्षयः कल्पान्त इत्यपि । कलुषं वृजिनैनोऽघमंहोदुरितदुष्कृतम्
स्याद् घर्ममस्त्रियां पुण्यश्रेयसी सुकृतं वृषः ।

॥ मुत् प्रीतिः प्रमदो हर्षः प्रमोदामोदसम्मदाः ॥ ४२ ॥

स्यादानन्दथुरानन्दः शर्मशातसुखानि च । श्वः श्रेयसं शिवं भद्रं कल्याणं मङ्गलं शुभम्

भावुकं भविकं भव्यं कुशलं क्षेममास्त्रयाम् ।

दैवं दिष्टं भागधेयं भाग्यं स्त्री नियतिर्विधिः ॥ ४४ ॥

क्षेत्रज्ञ आत्मा पुरुषः प्रधानं प्रकृतिः स्त्रियाम् ।

हेतुर्ना कारणं बीजं निदानं त्वादिकारणम् ॥ ४५ ॥

चित्तन्तु चेतो हृदयं स्वन्तं हन्मानसम्पन्नः ।

बुद्धिर्मीमांसा धिषणा धीः प्रज्ञा शेमुषी मतिः ॥ ४६ ॥

प्रेक्षोपलब्धिश्चित्संचित्प्रतिपज्ज्ञप्तिचेतनाः । धीर्धारणावतीमेधा सङ्कल्पः कर्ममानसम्

सङ्ख्या विचारणा चर्चा विचिकित्सा तु संशयः ।

अध्याहारस्तर्कऊहः समौ निर्णयनिश्चयौ ॥ ४८ ॥

मिथ्यादृष्टिर्नास्तिकता भ्रान्तिर्मिथ्यामतिभ्रमः । अङ्गीकारान्युपगमप्रतिश्रवसमाधयः

मोक्षे धीर्ज्ञानमन्यत्र विज्ञानं शिल्पशास्त्रयोः ।

मुक्तिः कैवल्यनिर्वाणश्रेयोनिःश्रेयसामृतम् ॥ ५० ॥

मोक्षोऽपवर्गोऽथाज्ञानमविद्याहममतिः स्त्रियाम् । विमर्दोत्थे परिमलो गन्धे जनमनोहरे

आमोदः सोऽतिनिर्हारी सुरभिर्घ्राणतर्पणः ।

शुक्लशुभ्रशुचिश्चेतविशदश्चेतपाण्डराः ॥ ५२ ॥

अवदातः सितो गौरो घलक्षो घवलोऽर्जुनः ।

हरिणः पाण्डुरः पाण्डुरीषत्पाण्डुस्तु धूसरः ॥ ५३ ॥

कृष्णे नीलासितश्यामकालश्यामलमेचकाः ।

पीतो गौरो हरिद्रामः पालाशो हरितो हरित् ॥ ५४ ॥

रोहितो लोहितो रक्तःशोणःकोकनदच्छविः । अच्यकरागस्त्वरुणः श्वेतरक्तस्तु पाटलः

श्यावः स्यात् कपिशो धूम्रधूमलौ कृष्णलोहिते ।

कङ्गारः कपिलः पिङ्गपिशङ्गौकद्रुपिङ्गलौ ॥ ५६ ॥

चित्रं किर्मरकलमाषशवलैताश्च कर्बुरे । व्याहार उक्तिर्लपितमपमंशोऽपशब्दकः ॥

तिङ्सुवन्तचयो वाक्यं क्रिया वा कारकान्विता ।
 इतिहासः पुरावृत्तं पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥ ५८ ॥
 आख्यायिकोपलब्धार्था प्रबन्धः कल्पना कथा ।
 समाहारः संग्रहस्तु प्रवहिका प्रहेलिका ॥ ५९ ॥
 समस्या तु समासार्था स्मृतिस्तु धर्मसंहिता ।
 आख्याह्ने चाभिधानञ्च वार्त्ता वृत्तान्त ईरितः ॥ ६० ॥
 हृतिराकारणाह्वानमुपन्यासस्तु वाङ्मुखम् ।
 विवादो व्यवहारः स्यात् प्रतिवाक्योत्तरै समे ॥ ६१ ॥
 उपोद्घात उदाहारो ह्यथ मिथ्याभिशंसनम् ।
 अभिशापो यशः कीर्त्तिः प्रश्रनः वृच्छानुयोगकः ॥ ६२ ॥
 आम्रे डितं द्विस्त्रिरुक्तं कुत्सानिन्दे च गर्हणे ।
 स्यादाभाषणमालापः प्रलापोऽनर्थकं वचः ॥ ६३ ॥
 अनुलापो मुहुर्भाषा विलापः परिदेवनम् ।
 विलापो विरोधोक्तिः संलापो भाषणं मिथः ॥ ६४ ॥

सुप्रलापः सुवचनमपलापस्तु निहवः । उषती वागकल्याणी सङ्गतं हृदयङ्गमम् ॥ ६५ ॥
 अत्यर्थमधुरं सान्त्वमबद्धं स्यादनर्थकम् । निपुराश्लीलपरुषं ग्राम्यं वै सुनृपतं प्रिये ॥
 सत्यं तथ्यमृतं सम्यङ्नादनिस्वाननिस्वनाः । आरवारावसंरावविरावा अथ मर्मरः ॥

स्वनिते वल्लपणानां भूषणानान्तु शिञ्जितम् ।
 वीणाया निक्कणः क्काणः तिरश्चां वाशितं रुतम् ॥ ६८ ॥
 कोलाहलः कलकलो गौतं गानमिमे समे ।
 स्त्री प्रतिश्रुत प्रतिध्वाने तन्त्रीकण्ठान्निसादकः ॥ ६९ ॥
 काकली तु लले सूक्ष्मे ध्वनौ तु मधुरास्फुटे ।
 कलो मन्त्रस्तु गम्भीरे तारोऽत्युच्चैस्त्रयस्त्रिषु ॥ ७० ॥
 समन्वितलयस्त्वेकतालो वीणा तु वल्लकी ।

विपञ्ची सा तु तन्त्रीभिः सप्तभिः परिवादिनी ॥ ७१ ॥

ततं वीणादिकं वाद्यमानद्वंद्वं मुरजादिकम् । वंशादिकन्तु शुषिरं कांस्यतालादिकं धनम्
चतुर्विधमिदं वाद्यं वादित्रातोद्यनामकम् ।

मृदङ्गा मुरजा भेदास्त्वङ्क्यालिङ्ग्योऽर्द्धकाख्यः ॥ ७३ ॥

स्याद् यशःपटहो ढक्का भेर्यमानकदुन्दुभिः ।

आनकः पटहो भेदा भर्भरीडिण्डिमादयः ॥ ७४ ॥

मर्दलः पणवस्तुल्यौ क्रियामानन्तु तालकः ।

लयः साम्यं ताण्डवस्तु नाट्यं लास्यञ्च नर्त्तनम् ॥ ७५ ॥

तौर्यत्रिकं नृत्यगीतवाद्यं नाट्यमिदं त्रयम् ।

राजा भट्टारको देवः सामिषेका च देव्यपि ॥ ७६ ॥

शृंगारवीरकरुणाद्भुतहास्यभयानकाः । वीभत्सरौद्रे च रंसाः शृङ्गारः शुचिरुज्ज्वलः

उत्साहवर्धनो वीरः कारुण्यं करुणा घृणा ।

कृपा दया चानुकम्पाऽप्यनुक्रोशोऽप्यथो हसः ॥ ७८ ॥

हासो हास्यञ्च वीभत्सं विकृतं त्रिष्विदं द्वयम् ।

विस्मयोऽद्भुतमाश्चर्यं चित्रमप्यथ भैरवम् ॥ ७९ ॥

दारुणं भीषणं भीष्मं घोरं भीमं भयानकम् । भयङ्करं प्रतिभयं रौद्रन्तूग्रममी त्रिषु ॥

चतुर्दश दरत्रासौ भीतिर्भोः साध्वसम्भयम् ।

विकारो मानसो भावोऽनुभावोभावबोधनः ॥ ८१ ॥

गर्वोऽभिमानोऽहङ्कारो मानश्चित्तसमुन्नतिः । अनादरः परिभवः परिभावस्तिरस्क्रिया

व्रीडा लज्जा त्रपा हीः स्यादभिध्यानं धने स्पृहा ।

कौतूहलं कौतुकञ्च कुतुकञ्च कुतूहलम् ॥ ८३ ॥

खीणां विलासविन्वोकविभ्रमा ललितं तथा ।

हेला लीलेत्यमी हावाः क्रियाः शृङ्गारभावजाः ॥ ८४ ॥

द्रवकेलिपरीहासाः क्रीडा लीला च कूर्दनम् ।

स्यादाच्छुरितकं हासः सोत्प्रासः समनाक्स्मितम् ॥ ८५ ॥

अधोभुवनपातालं छिद्रं भ्रवं वपा शुषिः । गर्त्तावटौ भुवि भ्रवन्ते तमिश्च तिमिरं तमः
सर्पः पृदाकुर्भुजगो दन्दशूको विलेशयः । विषं क्ष्वेडश्च गरलं निरयो दुर्गतिः स्त्रियाम्
पयः कीलालममृतमुदकं भुवनं वनम् । भङ्गस्तरङ्ग ऊर्मिर्वा कल्लोलोल्लोलकौ च तौ ॥
पृषन्ति विन्दुपृषताः कूलं रोधश्च तीरकम् । तोयोत्थितं तत् पुलिनं जम्बालं पङ्कजकर्मौ

जलोच्छ्वासाः परीवाहाः कूपकास्तु विदारकाः ।

आतरस्तरपण्यं स्याद् द्रोणी काष्ठाभ्युवाहिनी ॥ ८७ ॥

कलुषश्चाविलोऽच्छस्तु प्रसन्नोऽथ गभीरकम् ।

अगाधं दासकैवर्त्तौ शम्बूका जलशुक्तयः ॥ ८९ ॥

सौगन्धिकन्तु कल्लारं नीलमिन्दीवरं कजम् । स्यादुत्पलं कुवलयं सितं कुमुदकैरवे ॥
शालूकमेषां कन्दः स्यात् पद्मं तामरसङ्कजम् । नीलोत्पलं कुवलयं रक्तं कौकनदं स्मृतम्
करहाटः शिफा कन्दं किञ्जल्कः केशरोऽस्त्रियाम् ।

खनिः स्त्रियामाकरः स्यात् पादाः प्रत्यन्तपर्वताः ॥ ९४ ॥

उपत्यकाद्रेरासन्ता भूमिरूर्ध्वमधित्यका । स्वर्गपातालवर्गाद्या उक्ता नानार्थकान् शृणु
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये स्वर्गपातालादिवर्गकथनं नाम षष्ठ्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

एकषष्ठ्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

अव्ययवर्गाः ।

अग्निरुवाच ।

आडोषदर्थेऽभियातौ सीमार्थे धातुयोगजे ।

आ प्रगृह्यः स्मृतौ वाक्येऽप्यास्तु स्यात् कोपपीडयोः ॥ १ ॥

पापकुत्सेषदर्थं कु धिग्जुगुप्सतनिन्दयोः । ज्ञान्वाचयसमाहारेतरेतरसमुच्चये ॥ २ ॥

स्वस्त्याशीःक्षेमपुण्यादौ प्रकर्षे लङ्घनेऽप्यति ।

स्वित्प्रश्ने च चितर्के च तु स्याद्भेदेऽवधारणे ॥ ३ ॥

सकृत्सहैकवारं स्यादाराद् दूरसमीपयोः । प्रतीच्यां चरमे पश्चादुताप्यर्थविकल्पयाः ॥
पुनःसदार्थयोःशब्दत् साक्षात्प्रत्यक्षतुल्ययोः । खेदानुकम्पासन्तोषविस्मयामन्त्रणे यत्
हन्त हर्षेऽनुकम्पायां वाक्यारम्भविषादयोः । प्रतिप्रतिनिधौ वीप्सालक्षणादौ प्रयोगतः
इति हेतौ प्रकरणे प्रकाशादिसमाप्तिषु । प्राच्यां पुरस्तात् प्रथमे पुरार्थेऽग्रत इत्यपि ॥

यावत् तावच्च साकल्येऽवधौ मानेऽवधारणे ।

मङ्गलानन्तरारम्भप्रश्नकात्स्न्येष्वऽथोद्य च ॥ ८ ॥

वृथा निरर्थकाविध्योर्नानाऽनेकोभयार्थयोः ।

नु पृच्छायां विकल्पे च पश्चात् सादृश्ययोरनु ॥ ६ ॥

प्रश्नावधारणानुज्ञाऽनुनयामन्त्रणे ननु । गर्हासमुच्चयप्रश्नशङ्कासम्भावनास्वपि ॥ १० ॥

उपमायां विकल्पे वा सामित्वर्द्धे जुगुप्सिते ।

अमा सह समीपे च कं वारिणि च मूर्धनि ॥ ११ ॥

इवेत्यमर्थयोरेवं नूनं तर्केऽर्थनिश्चये । तूष्णीमर्थे मुखे जोषं किमपृच्छायां जुगुप्सने ॥
नाम प्राकाश्यसम्भाव्यक्रोधोपगमकुत्सने । अलं भूषणपर्य्याप्तिशक्तिवारणवाचकम् ॥
हं चितर्के परिप्रश्ने समयाऽन्तिकमध्ययोः । पुनरप्रथमे भेदे निर्निश्चयनिषेधयोः ॥

स्यात् प्रबन्धे चिरातीते निकटागामिके पुरा ।

उर्युरी चोररी च विस्तारेऽङ्गीकृते त्रयम् ॥ १५ ॥

स्वर्गे परे च लोके स्ववार्त्तासम्भावयोः किल । निषेधवाक्यालङ्कारे जिज्ञासावसरं खलु
समीपोभयतःशीघ्रसाकल्यामिमुखेऽमितः । नामप्रकाशयोः प्रादुर्मिथोऽन्योन्यं रहस्यपि
तिरोऽन्तर्द्धौ तिर्यगर्थे हा विषादशुगर्त्तिषु । अहहेत्यद्भुते खेदे हि हेतावधारणे ॥

चिराय चिररात्राय चिरस्याद्याश्चिरार्थकाः ।

मुहुः पुनः पुनः शब्दभीक्ष्णमसकृत् समाः ॥ १६ ॥

द्राग्मटित्यञ्जसाहाय सपदि द्राड्मङ्कु च द्रुते ।

यलवत् सुष्ठु किमुत विकल्पे किं किमुत च ॥ २० ॥

तु हि च स्म ह वै पादपूरणे पूजनेऽप्यति । दिवाहीत्यथ दोषा च नक्तञ्च रजनाविति
तिर्यगर्थे साचि तिरोऽप्यथ सम्बोधनार्थकाः ।

स्युः प्याट्पाडङ्ग हे है भोः समया निकषा हिरुक् ॥ २२ ॥

अतर्किते तु सहसा स्यात् पुरः पुरतोऽग्रतः ।

स्वाहा देवहविदानि श्रौषट् वौषट् वषट् स्वधा ॥ २३ ॥

किञ्चिदीषन्मनागल्पा प्रेत्याऽमुत्र भवान्तरे ।

यथा तथा चैव साम्ये अहो हो इति विस्मये ॥ २४ ॥

मौने तु तूष्णीं तूष्णीकं सद्यः सपदि तत्क्षणे ।

दिष्ट्या शमुपयोपञ्चेत्यानन्देऽथान्तरेऽन्तरा ॥ २५ ॥

अन्तरेण च मध्ये स्युः प्रसह्य तु ह्यर्थकम् । युक्ते द्वे साम्प्रतं स्थानेऽभीक्षणं शश्वदनारते

अभावे नह्यनो नापि मास्म मालञ्च वारणे ।

पक्षान्तरे चेद् यदि च तत्त्वे त्वऽद्धाऽञ्जसा द्वयम् ॥ २७ ॥

प्राकाश्ये प्रादुराविः स्यादोमेवं परमं मते । सनन्ततस्तु परितः सर्वतो विश्वगित्यपि॥

अकामानुमतौ काममसूयोपगमेऽस्तु च ।

ननु च स्याद् विरोधोक्तौ कच्चित् कामप्रवेदने ॥ २६ ॥

निःसमं दुःसमं गर्ह्ये यथास्वन्तु यथायथम् ।

मृषा मिथ्या च वितथे यथार्थन्तु यथातथम् ॥ ३० ॥

स्युरेवन्तु पुनर्वैवेत्यवधारणवाचकाः । प्रागतीतार्थकं नूनमवश्यं निश्चये द्वयम् ॥३१॥

संवद् वर्षेऽवरे त्वर्वागामेवं स्वयमात्मना । अल्पे नीचैर्महत्युच्चैः प्रायोभूसाऽद्भुते शनैः

सना नित्ये बहिर्बाह्ये स्मातीतेऽस्तमदर्शने । अस्ति सत्त्वे रूपोक्तावूमं प्रश्नेऽनुनये त्वयि

हं तर्कं स्यादुषा रात्रेरषसाने नमो नतौ । पुनरर्थेऽङ्गनिन्दायां दुष्टु सुष्टु प्रशंसने ॥

सायं साये प्रगे प्रातः प्रभाते निकषाऽन्तिके । परुत्परार्थ्यसमोऽब्दे पूर्वं पूर्वतरे यति ॥

अद्यात्राऽह्यथ पूर्वेऽहीत्यादौ पूर्वोत्तरा परात् । तथाऽधरान्यान्यतरेतरात्पूर्वेद्युरादयः ॥

उभयद्युश्चोभयेद्युः परे त्वहिः परैद्यविः । ह्यो गतेऽनागतेऽहिः श्वः परश्वः श्वः परैऽहनि ॥
 तदा तदानीं युगपदेकदा सर्वदा सदा । एतर्हि सम्प्रतीदानीमधुना साम्प्रतं तथा ॥३८॥
 इत्यादिमहापुराणे आग्नेये अव्ययवर्गकथनं नामैकषष्ट्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

द्विषष्ट्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

नानार्थवर्गाः ।

अग्निरुवाच ।

आकाशे त्रिदिवे नाको लोकस्तु भुवने जने । पथे यशसि च श्लोकः शरे खड्गे च सायकः

आनकः पटहो मेरीकलङ्कोऽङ्कापवादयोः ।

माखते वेधसि ब्रध्ने पुंसि कः कं शिरोऽम्बु नोः ॥ २ ॥

स्यात्पुलाकस्तुच्छधान्ये संक्षेपे भक्तसिक्थके । महेन्द्रगुगुलूलूकव्यालग्राहिषु कौशिक

शालावृकौ कपिश्वानौ मानं स्यान् मितिसाधनम् ।

सर्गः स्वभावनिर्मोक्षनिश्चयाध्यायसृष्टिषु ॥ ४ ॥

योगः सन्नहनोपायध्यानसङ्गतियुक्तिषु । भोगः सुखे स्त्र्यादिभृतावब्जौ शङ्खनिशाकरौ

काके भगण्डौ करटौ दुश्कर्मा शिपिविष्टकः । रिष्टं क्षेमाशुभाभावेष्वरिष्टे तु शुभाऽशुभे

व्युष्टिः फले समृद्धौ च दृष्टिर्ज्ञानेऽक्षिण दर्शने ।

निष्ठानिष्पत्तिनाशान्ताः काष्ठोत्कर्षे स्थितौ दिशि ॥ ७ ॥

भूगोवाचस्त्विडा इलाः प्रगाढं भृशरुच्छयोः । भृशप्रतिज्ञयोर्वाढं शक्तस्थूलौ दृढौ त्रिषु

विन्यस्तसंहतौ व्यूढौ कृष्णो व्यासेऽर्जुने हरौ ।

पणा धूतादिषूत्सृष्टे भृशौ मूल्ये धनेऽपि च ॥ ६ ॥

मौर्व्यां द्रव्याश्रिते सत्त्वशुक्लसन्ध्यादिके गुणः ।

श्रेष्ठेऽधिपे ग्रामणीः स्यात् जुगुप्साकरुणे घृणे ॥ १० ॥

तृष्णा स्पृहापिपासे द्वे विषणिः स्याद् वणिक्पथे ।

विषामिमरलोहेषु तीक्ष्णं क्लीबे स्वरे त्रिषु ॥ ११ ॥

प्रमाणं हेतुमय्यादाशास्त्रेयत्तापमातृषु । करणं क्षेत्रगात्रादावीरिणं शून्यमूषरम् ॥ १२ ॥

यन्ता हस्तिपके सूते वह्निज्वाला च हेतयः । श्रुतं शास्त्रावभृतयोर्युगपर्याप्तयोः कृतम्

ख्याते हृष्टे प्रतीतोऽभिजातस्तु कुलजे बुधे ।

विविक्तौ पूतविजनौ मूर्च्छितौ मूढसोच्छयौ ॥ १४ ॥

अर्थोऽभिधेयैवस्तुप्रयोजननिवृत्तिषु । निदानागमयोस्तीर्थमृषिजुष्टज्ञे गुरौ ॥ १५ ॥

प्राधान्ये राजलिङ्गे च वृषाङ्गे ककुदोऽस्त्रियाम् ।

स्त्री संविज्ञानसम्भाषाक्रियाकाराजिनामसु ॥ १६ ॥

धर्मे रहस्युपनिषत् स्याद्वृत्तौ वत्सरै शरत् ।

पदं व्यवसितित्राणस्थानलक्ष्माङ्घ्रिघस्तुषु ॥ १७ ॥

त्रिष्विष्टमधुरौ स्वादू मृदू चातीक्ष्णकोमलौ ।

सत्ये साधौ विद्यमाने प्रशस्तेऽभ्यर्हिते च सत् ॥ १८ ॥

विधिर्विधाने दैवेऽपि प्रणिधिः प्रार्थने चरे ।

वधूर्जाया स्नुषा स्त्री च वेधालेपोऽमृतं स्नुही ॥ १९ ॥

स्पृहा सम्प्रत्ययः श्रद्धा पण्डितमन्यगर्वितौ । ब्रह्मबन्धुरधिक्षेपे भानू रश्मिदिवाकरौ

ग्रावाणौ शैलपाषाणौ मूर्खनीचौ पृथग्जनौ । तरुशैलौ शिखरिणौ तनुस्त्वग्देहयोरपि

आत्मा यत्नो धृतिर्बुद्धिः स्वभावो ब्रह्मवर्षं च ।

उत्थानं पौरुषे तन्त्रे द्युत्थानं प्रतिरोधने ॥ २२ ॥

निर्यातनं वैरशुद्धौ दाने न्यासार्पणेऽपि च । व्यसनं विपदि भ्रंशे दोषे कामजकोपजे

मृगयाक्षो दिवास्वप्नः परिवादः स्त्रियो मदः !

तौर्त्यत्रिकं वृथाट्या च कामजो दशको गणः ॥ २४ ॥

पेशून्यं साहसं द्रोह ईर्ष्यासूयार्थदूषणम् । वाग्दण्डश्चैव पारुष्यं क्रोधजोऽपि गणोऽष्टकः

अकर्मगुह्यो कौपीनं मैथुनं सङ्गतौ रतौ । प्रधानं परमार्था धीः प्रज्ञानं बुद्धिचिह्नयोः ॥

क्रन्दने रोदनाह्वाने वर्ष्म देहप्रमाणयोः । आराधनं साधने स्यादवाप्तौ तोषणेऽपि च ॥
 रत्नं स्वजातिश्रेष्ठेऽपि लक्ष्म चिह्नप्रधानयोः । कलापो भूषणे वर्हे तूणीरे संहतेऽपि च
 तल्पं शय्यादृदारेषु डिम्भौ तु शिशुबालिशौ ।

स्तम्भौ स्थूणाजडीभावौ सभ्ये संसदि वै समा ॥ २६ ॥

किरणप्रग्रहौ रश्मी धर्म्माः पुण्ययमादयः । ललामं पुच्छपुण्ड्राश्वभूषाप्राधान्यकेतुषु ॥
 प्रत्ययोऽधीनशपथज्ञानविश्वासहेतुषु । समयाः शपथाचारक्रालसिद्धान्तसंविदः ॥ ३१ ॥
 अत्ययोऽतिक्रमे कृच्छे सत्यं शपथतथ्ययोः । वीर्यं बलप्रभावौ च रूप्यं रूपे प्रशस्तके
 दुरोदरो द्यूतकारे पणे द्यूते दुरोदरम् । महारण्ये दुर्गपथे कान्तारः पुन्नपुंसकम् ॥ ३३ ॥

यमानिलेन्द्रचन्द्रार्कविष्णुसिंहादिके हरिः ।

दरोऽस्त्रियां भये श्वभ्रे जठरः कठिनेऽपि च ॥ ३४ ॥

उदारो दातृमहतोरितरस्त्वन्यनीचयोः । चूडा किरीटं केशाश्च संयता मौलयस्त्रयः ॥
 बलिः करोपहारादौ सैन्यस्यैर्यादिके बलम् ।

स्त्रीकटीवस्त्रबन्धेऽपि नीवी परिपणेऽपि च ॥ ३६ ॥

शुक्ले मूषिके श्रेष्ठे सुकृते वृषभे वृषः । द्यूताक्षे सारिफलकेऽप्याकर्षोऽथाऽक्षमिन्द्रिये
 नाद्यूताङ्गे च कर्षे च व्यवहारे कलितुमे ।

उष्णीषः स्यात् किरीटादौ कर्षूः कुल्याभिधायिनी ॥ ३८ ॥

प्रत्यक्षेऽधिकृतेऽध्यक्षः सूर्य्यवह्नी विभावसू । शृङ्गारादौ विषे वीर्य्ये गुणेरोगेद्रवे रसः
 तेजःपुरीषयोर्वर्च आगः पाशापराधयोः ।

छन्दः पद्येऽभिलासे च साधीयान् साधुवादयोः ।

व्यूहो वृन्देऽप्यहिर्वृत्रेऽप्यग्नीन्द्रार्कस्तमोनुदः ॥ ४० ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेयेनानार्थवर्गकथनं नाम द्विषष्ट्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

त्रिषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः

भूमिवनौषध्यादिवर्गाः ।

अग्निरुवाच

वक्ष्ये भूपुराद्विवनौषधिसिंहादिवर्गकान् ।

भूरनन्तो क्षमा धात्री क्षमाप्याकुः स्याद् धरिष्यपि ॥ १ ॥

मृन्मृत्तिका प्रशस्ता तु मृत्सा मृत्स्ना च मृत्तिका ।

जगत्त्रिपिष्टपं लोकं भुवनं जगती समा ॥ २ ॥

अयनं वर्त्म मार्गाध्वपन्थानः पद्वी सृतिः । सरणिः पद्धतिः पद्या वर्त्तन्त्ये कपदीतिच

पूः स्त्री पुरीनगट्यौ वा पत्तनं पुटभेदनम् ।

स्थानीयं निगमोऽन्यत् तु यन्मूलनगरात् पुरम् ॥ ४ ॥

तच्छाखानगरं वेशो वेश्याजनसमाश्रयः । आपणस्तु निषद्यायां विपणि पण्यवांथिका

रथ्या प्रतोली विशिखा स्याच्चचयो वप्रमस्त्रियाम् ।

प्राकारो वरणः शालः प्राचीरं प्रान्ततो वृत्तिः ॥ ६ ॥

भित्तिः स्त्री कुब्जमेडू कं यदन्तर्नस्तकीकसम् ।

वासः कूटो द्वयोः शाला सभा सञ्जवनन्त्विदम् ॥ ७ ॥

चतुःशालं मुनीनान्तु पर्णशालोटजोऽस्त्रियाम् ।

चैत्यमायतनं तुल्ये वाजिशाला तु मन्दुरा ॥ ८ ॥

हर्म्यादि धनिनां वासः प्रासादो देवभूभुजाम् ।

स्त्री द्वाद्द्वारं प्रतीहारः स्याद् वितर्दिस्तु वेदिका ॥ ९ ॥

कपोतपालिकायान्तु विटंकं पुं नपुंसकम् । कवाटमवरं तुल्ये निःश्रेणिस्त्विधिरोहिणी

सम्मार्जनी शोधनी स्यात् सङ्करोऽवकरस्तथा । अद्रिगोत्रगिरिप्रावा गहनं काननं वनम्

आरामः स्यादुपवनं कृत्रिमं वनमेव यत् । स्यादेतदेव प्रमदवनमन्तःपुरोचितम् ॥ १२ ॥

वीथ्यालिरावलिः पङ्क्तिश्रेणीलेखास्तु राजयः ।

वानस्पत्यः फलैः पुष्पात् तैरपुष्पाद् वनस्पतिः ॥ १३ ॥

ओषध्यः फलपाकान्ताः पलाशी द्रुमुमागमाः ।

स्थानु वा ना ध्रुवः शङ्कुः प्रफुल्लोत्फुल्लसंस्पृष्टाः ॥ १४ ॥

पलाशं छदनं पर्णमिध्ममेधः समित् स्त्रियाम् । वोधिद्रुमश्चलदलो दधित्थग्राहिमन्मथाः
तस्मिन् दधिफलः पुष्पफलदन्तशठावपि । उडुम्बरे हेमदुग्धः कोविदारै द्विपत्रकः ॥
सप्तपर्णो विशालत्वक् कृतमालं सुवर्णकः । आरेवतव्याधिघातसम्पाकचतुरङ्गुलाः
स्याज्जम्बीरे दन्तशठो वरुणे तिक्तशावकः । पुन्नागे पुरुषस्तुङ्गः केशरो देवचल्लभः ॥
पारिमद्रे निम्बतर्मुन्दारः पारिजातकः । वञ्जुलश्चित्रकृन्चाथ द्वौ पीतनकपीतनौ ॥
आम्रातके मधूके तु गुडपुष्पमधुद्रुमौ । पीलौ गुडफलः खंसी नादेयी चाम्बुवेतसः ॥

शोभाञ्जने शिग्रुतीक्ष्ण गन्धकाक्षीरमोचकाः ।

रक्तोऽसौ मधुशिग्रुः स्यादरिष्टः फेनिलः समौ ॥ २१ ॥

गालवः शावरो लोघ्रस्तिरीटस्तिवमार्जनौ ।

शेलुः श्लेष्मातकः शीत उद्दालो बहुचारकः ॥ २२ ॥

वैकङ्कतः श्रुषावृक्षो ग्रन्थिलो व्याघ्रपादपि ।

तिन्दुकः स्फूर्जकः कालो नादेयी भूमिजम्बुकः ॥ २३ ॥

काकतिन्दी पीलुकः स्यात् पाटलिर्मोक्षमुष्ककौ ।

कमुकः पट्टिकाल्यः स्यात् कुम्भी कैटव्यकट्फले ॥ २४ ॥

वीरवृक्षोऽरुष्करोऽग्निमुखी भल्लातकी त्रिषु । सर्जकासनजीवाश्चपीतशालेऽथमालके
सर्जाश्वकर्णौ वीरेन्द्रौ इन्द्रद्रुः ककुभोऽर्जुनः । इङ्गुदी तापसतरुर्मोचाः शाल्मलिरैवच
चिरविल्वो नक्तमालः करजश्च करञ्जके । प्रकीर्य्यः पूतिकरजो मर्कट्यङ्गारवल्लरी ॥
रोही रोहितकः प्लीहशत्रुर्दाडिमपुष्पकः । गायत्री बालतनयः खदिरो दन्तधावनः ॥
अरिमेदो विट्खदिरे कदरः खदिरे सिते । पञ्चाङ्गुलो वर्धमानश्चञ्चुर्गन्धर्वहस्तकः ॥
पिण्डीतको मरुचकः पीतदारु च दारु च ।

देवदारुः पूतिकाष्ठं श्यामा तु महिलाह्वया ॥ ३० ॥

लतागोविन्दनी गुन्दा प्रियङ्गुः फलिनी फली । मण्डूकपर्णपत्रोर्णनटकद्वङ्गदुण्डुकाः
श्योनाकशुकनासर्षदीर्घवृन्तकुटन्नटाः । पीतद्रुः सरलश्चाथ निचुलोऽम्बुज इज्जलः ॥
काकोडुम्बरिका फलगुररिष्टः पिचुमर्दकः । सर्वतोभद्रको निम्बे शिरीषस्तु कपीतनः

वकुलो वज्जुलः प्रोक्तः पिच्छिलाऽगुरुशिशपाः ।

जया जयन्ती तर्कारी कणिका गणिकारिका ॥ ३४ ॥

श्रीपर्णमग्निमन्थः स्याद् वत्सकी गिरिमल्लिका ।

कालस्कन्दस्तमालः स्यात् तन्दुलीयोऽल्पमारिषः ॥ ३५ ॥

सिन्धुवारस्तु निर्गुण्डी सैवास्फीता वनोद्भवा ।

गणिका यूथिकाऽम्बुष्टा सप्तला नवमालिका ॥ ३६ ॥

अतिमुक्तः पुण्ड्रकः स्यात् कुमारी तरणिः सहा ।

तत्र शोणे कुरुवकस्तत्र पीते कुरुण्टकः ॥ ३७ ॥

नीलाभिण्टी द्वयोर्वाणा भिण्टी सैरीयकस्तथा ।

तस्मिन् रक्ते कुरुवकः पीते सहचरी द्वयोः ॥ ३८ ॥

धुस्तूरः कितवो धूर्त्तो रुचको मातुलुङ्गके । समीरणो मरुवकः प्रस्थपुष्पः फणिज्भकः

कुठेरकस्तु पर्णासेऽथास्फीतो वसुकार्कके ।

शिवमल्ली पाशुपती वृन्दा वृक्षादनी तथा ॥ ४० ॥

जीवन्तिका वृक्षरुहा गुडूची तन्त्रिकाऽमृता ।

सोमवल्ली मधुपर्णी मूर्वा तु मोरटी तथा ॥ ४१ ॥

मधूलिका मधुश्रेणी गोकर्णी पीलुपर्ण्यपि ।

पाठाऽम्बुष्टा विद्धकर्णी प्राचीना वनतिक्रिका ॥ ४२ ॥

कटुः कटुम्बरा चाथ चक्राङ्गी शकुलादनी । आत्मगुप्ता प्रावृषायी कपिकच्छुश्च मर्कटी

अपामार्गः शैखरिकः प्रत्यक्पर्णी मयूरकः ।

फाञ्जिका ब्राह्मणी भार्गी द्रवन्ती शम्बरी वृषा ॥ ४४ ॥

मण्डूकपर्णी भण्डीरी समङ्गा कालमेषिका ।

रोदनी कच्छुराऽनन्ता समुद्रान्ता दुरालभा ॥ ४५ ॥

पृश्निपर्णी पृथक्पर्णी कलशिर्धावनिर्गुहा ।

निदिग्धिका स्पृशी व्याघ्री श्रुदा दुस्पर्शया सह ॥ ४६ ॥

अचलगुजः सोमराजी सुबल्लिः सोमवल्लिका ।

कालमेषी कृष्णफला चाकुची पूतिफल्यऽपि ॥ ४७ ॥

कणोषणोपकुल्या स्याच्छेयसी गजपिप्पली ।

चव्यन्तु चविका काकचिञ्ची गुञ्जे तु कृष्णला ॥ ४८ ॥

विश्वा विषा प्रतिविषा वनशृङ्गाटगौश्रुरौ । नारायणी शतमूली कालेयकहरिद्वः ॥

दार्वी पचम्पचा दारु शुक्ला हैमवती वचा ।

वचोग्रगन्धा षड्ग्रन्था गोलोमी शतपर्षिका ॥ ५० ॥

आस्फोता गिरिकर्णी स्यात् सिंहास्यो वासको वृषः ।

मिशो मधुरिकाच्छत्रा कोकिलाक्षेश्रुरश्रुरा ॥ ५१ ॥

विडङ्गोऽस्त्री कृमिघ्नः स्यात् वज्रद्रुस्तुक्स्तुही सुधा ।

मृष्ट्रीका गोस्तनी द्राक्षा चला वाट्यालकस्तथा ॥ ५२ ॥

काला मसूरविदला त्रिपुटा त्रिवृता त्रिवृत् । मधुकं क्लीतकं यष्टिमधुका मधुयष्टिका

विदारी क्षीरशुक्लेश्चुगन्धा क्रोष्ट्री च या सिता ।

गोपी श्यामा शारिवा स्यादनन्तोत्पलशारिवा ॥ ५४ ॥

मोचा रम्भा च कदली भण्टाकी दुष्प्रधर्षिणी ।

स्थिरा ध्रुवा सालपर्णी शृङ्गी तु वृषभो वृषः ॥ ५५ ॥

गाङ्गेरुकी नागवला मुषली तालमूलिका ।

ज्योत्स्नी पटोलिका जाली अजशृङ्गी विषाणिका ॥ ५६ ॥

स्याल्लाङ्गलिक्यनिशिखा ताम्बूली नागवल्ल्यपि ।

हरेणू रेणुका कौन्ती हीवेरो दिव्यनागरम् ॥ ५७ ॥

कालानुसार्यवृद्धशमपुष्पशीतशिवानि तु । शैलेयं तालपर्णी तु दैत्या गन्धकुटी मुरा
ग्रन्थिपर्णं शुक्रं वर्हि वला तु त्रिपुटा वृष्टिः । शिवा तामलकी चाथ हनुहृद्विलासिनी
कुटं नटं दशपुरं वानेयं परिपेलवम् । तपस्विनी जटामांसी पृक्का देवी लता लशूः ॥

कर्चुरको द्राविडको गन्धमूली शटी स्मृता ।

स्याद्भक्षगन्धा छगलान्त्रा वेगी वृद्धदारकः ॥ ६१ ॥

तुण्डिकेरी रक्तफला बिम्बका पीलुपर्ण्यपि ।

चाङ्गेरी चक्रिकाम्बष्टा स्वर्णक्षीरी हिमावती ॥ ६२ ॥

सहस्रवेधी चुक्रोऽम्लवेतसः शतवेध्यपि ।

जीवन्ती जीवनी जीवा भूमिनिम्बः किरातकः ॥ ६३ ॥

कूर्त्तशीर्षो मधुकरश्चन्द्रः कपिवृकस्तथा । दद्रुघ्नः स्यादेङ्गजो वर्णाभूः शोथहारिणी ॥

कुनन्दती निकुम्भस्त्रा यमानी वार्षिका तथा । लशुनं गृञ्जनारिष्टमहाकादरसोनकाः ॥

वाराही वरदा गृष्टिः काकमाची तु वायसी ।

शतपुष्पा सितच्छत्राऽतिच्छत्रा मधुरा मिसिः ॥ ६६ ॥

अवाक्पुष्पी कारवी च सरणा तु प्रसारणी । कटम्भरा भद्रवला कर्चूरश्च शटी ह्यथ

पटोलः कुलकस्तित्तः कारवेल्लः कटिल्लकः ।

कुष्माण्डकस्तु कर्कारुर्वाहः कर्कटी स्त्रियौ ॥ ६८ ॥

इक्ष्वाकुः कटुतुम्बी स्यात् विशाला त्विन्द्रवारुणी ।

अर्शोऽघ्नः शूरणः कन्दो मुस्तकः कुरुविन्दकः ॥ ६९ ॥

वंशे त्वक्सारकर्मारवेणुमस्करतेजनाः । छत्रातिच्छत्रपालघ्नी मालातृणकभूस्तृणे ॥

तृणाराजाह्वयस्तालो घोण्टा क्रमुकपुगकौ । शार्दूलद्वीपिनौ व्याघ्रे हर्यक्षः केशरी हरिः

कोलः पौत्री वराहः स्यात् कोक ईहामृगो वकः ।

लूतोर्णनाभौ तु समौ तन्तुवायश्च मर्कटे ॥ ७२ ॥

वृश्चिकः शूककीटः स्यात् सारङ्गस्तोककौ समौ ।

रुक्कवाकुस्ताम्रचूडः पिकः कोकिल इत्यपि ॥ ७३ ॥

काके तु करटारिष्टौ वकः कह उदाहृतः । कोकश्चक्रश्चक्रवाको कादम्बः कलहंसकः ॥
पतङ्गिका पुत्तिका स्यात् सरघा मधुमक्षिका । द्विरेफपुष्पलिङ्भृङ्गषट्पदभ्रमरालयः ॥

केकी शिख्यस्य वाक् केका शकुन्तिशकुनीद्विजाः ।

स्त्री पक्षतिः पक्षमूललञ्जुस्तोटरुमे स्त्रियौ ॥ ७६ ॥

गातिरुङ्डीनसण्डीनौ कुलायो नीडमस्त्रियाम् ।

पेशी कोषो द्विहीनेऽण्डं पृथुकः शावकः शिशुः ॥ ७७ ॥

पोतः पाकोऽर्मको डिम्भः सन्दोहव्यूहको गणः ।

स्तोमौघनिकरवाता निकुरम्बकदम्बकम् ।

सङ्घातसञ्चयौ वृन्दं पुञ्जराशी तु कूटकम् ॥ ७८ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये भूमिवनौषध्यादिवर्गकथनं नाम

त्रिषष्ट्यधिकत्रिशततमाऽध्यायः ।

चतुःषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः

नृब्रह्मक्षत्रविट्शूद्रवर्गाः ।

अग्निरुवाच ।

नृब्रह्मक्षत्रविट्शूद्रवर्गान् वक्ष्येऽथ नामतः । नरःपञ्चजनाःमर्या योषिद्वयोषाऽचला बधूः

कान्तार्थिनी तु यायाति सङ्केतं साऽभिसारिका ।

कुलटा पुंश्चल्यसती नग्निका स्त्री च कोटवी ॥ २ ॥

कात्यायन्यर्धवृद्धा या सैरिन्धी परवेशमगा ।

असिक्ती स्यादवृद्धा या मालिनी तु रजस्वला ॥ ३ ॥

वारस्त्री गणिका वेश्या भ्रातृजायास्तु यातरः ।

ननन्दा तु स्वसा पत्युः सपिण्डास्तु सनाभयः ॥ ४ ॥

समानोदर्यसोदर्यसगर्भसहजाः समा । सगोत्रवान्धवज्ञातिवन्धुस्वस्वजनाः समाः ॥

दम्पती जम्पती भार्यापती जायापती च तौ ।

गर्भाशयो जरायुः स्यादुल्वञ्च कललोऽस्त्रियाम् ॥ ६ ॥

गर्भो भ्रूण इमौ तुल्यौ क्लीबः शण्डो नपुंसकम् ।

स्यादुत्तानशया डिम्भा बालो माणवकः स्मृतः ॥ ७ ॥

पिचिण्डिलो बृहत्कुक्षिरभ्रटो नतनासिके ।

विकलाङ्गस्तु पोगण्ड आरोग्यं स्यादनामयम् ॥ ८ ॥

स्यादेडे वधिरः कुब्जे गडुलः कुकरे कुनिः । क्षणः शोषश्च यक्ष्मा च प्रतिश्यायस्तुपीनसः

स्त्री क्षत् क्षुतं क्षयं पुंसि कासस्तु क्षवथुः पुमान् ।

शोथस्तु श्वयथुः कोफः पादस्फोटो विपादिका ॥ १० ॥

किलासं सिध्नकच्छान्तु पाम पामा विचर्चिका ।

कोटो मण्डलकं फुष्टं श्वित्रे दुर्नामकार्शसी ॥ ११ ॥

आनाहस्तु विबन्धः स्याद् ग्रहणी रुक्प्रवाहिका ।

वीजवीर्येन्द्रियं शुक्रं पललं क्रव्यमामिषम् ।

बुक्काऽप्रमांसं हृदयं हन्मेदस्तु वषा वसा ।

पश्चाद्ग्रीवा शिरा मन्या नाडी तु धमनिः शिरा ॥ १३ ॥

तिलकं क्लोम मस्तिष्कं दूषिका नेत्रयोर्मलम् ।

अन्त्रं पुरी तद्गुल्मस्तु लीहा पुंस्यऽथ वल्लसा ॥ १४ ॥

स्नायुः स्त्रियां कालखण्डयकृती तुसमे इमे ।

स्यात् कर्पूरः कपालोऽस्त्रो कीकसङ्कुल्यमस्थि च ॥ १५ ॥

स्याच्छरीरास्थि कङ्कालः पृष्ठास्थि तु कशेरुका ।

शिरोऽस्थनि करोटिः स्त्री पार्श्वास्थनि तु पशुका ॥ १६ ॥

अङ्गं प्रतीकोऽवयवः शरीरं वर्ष्म विग्रहः ।

कटो ना श्रोणिफलकं कटिः श्रोणिः ककुब्धती ॥ १७ ॥

पश्चान्नि तम्बः स्त्रीकट्याः क्लीवे तु जघनं पुरः । कूपकौ तु नितम्बस्थौ द्वयहीने ककुन्दरे

स्त्रियां स्फिचौ कटिप्रोथावुपस्थौ वक्ष्यमाणयोः ।

भगं योनिर्द्वयोः शिशो मेढो मेहनशेफसी ॥ १६ ॥

पिविण्डकुक्षी जठरोदरं तुन्दं कुचौ स्तनौ ।

चूचुकन्तु कुचाग्रं स्यान्न न क्रोडं भुजान्तरम् ॥ २० ॥

स्कन्दो भुजशिरोऽशोऽस्त्री सन्धी तस्यैव जवुणी ।

पुनर्भवः कररुहो नखोऽस्त्री नखरोऽस्त्रियाम् ॥ २१ ॥

प्रादेशतालगोकर्णास्तर्जन्यादियुते तते । अङ्गुष्ठे सकनिष्ठे स्याद् वितस्तिर्द्वादशाङ्गुलः

पाणौ च पेटप्रतलप्रहस्ता विस्तृताङ्गुलौ । वद्धमुष्टिकरो रत्निररत्निः स कनिष्ठवान् ॥

कम्बुग्रीवा त्रिरैखा साऽवटुर्घाटा कृकाटिका ।

अधः स्याच्चिवुकञ्चौष्ठादथ गण्डौ गलो हनुः ॥ २४ ॥

अपाङ्गौ नेत्रयोरन्तौ कटाक्षोऽपाङ्गदर्शने । चिकुरः कुन्तलो बालः प्रतिकर्म प्रसाधनम्

आकल्पवेशौ नेपथ्यं प्रत्यक्ष्यं खेलयोगजम् । चूडामणिः शिरोरत्नं तरलो हारमध्यगः

कर्णिका तालपत्रं स्याल्लम्बनं स्याल्ललन्तिका ।

मञ्जीरो नूपुरं पादे किङ्किणी श्रुद्रघण्टिका ॥ २७ ॥

दैर्घ्यमायाम आरोहः परिणाहो विशालता । पटञ्चरं जीर्णवस्त्रं संव्यानञ्चोत्तरीयकम्

रचना स्यात् परिस्पन्द आभोगः परिपूर्णता । समुद्रकः सम्पुटकः प्रतिग्राहः पतद्ग्रहः

इत्यादिमहापुराणे आग्नेयेनृव्रह्मक्षत्रविट्शूद्रवर्गकथनंनाम

चतुःषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

— — — —

पञ्चषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः

ब्रह्मवर्गः ।

अग्निरुवाच ।

वंशोऽन्ववायो गोत्रं स्यात् कुलान्यभिजनान्वयौ ।

मन्त्रव्याख्याकृदाचार्य्य आदेष्टा त्वध्वरे व्रती ॥ १ ॥

यष्टा च यजमानः स्यात् ज्ञात्वारम्भ उपक्रमः ।

सतीर्थ्याश्चैकगुरवः सभ्याः सामाजिकास्तथा ॥ २ ॥

सभासदः सभास्तारा ऋत्विजो याजकाश्च ते ।

अध्वर्यूद्गातृहोतारो यजुःसामर्ग्विदः क्रमात् ॥ ३ ॥

चषालो गूपकटकः समे स्थण्डिलचत्वरै ।

आमिक्षा सा शृतोष्णे या क्षीरं स्याद् दधियोगतः ॥ ४ ॥

पृषदाज्यं सद्ध्याज्ये परमान्नन्तु पायसम् । उपाकृतः पशुरसौ योऽभिमन्त्र्य क्रतौ हतः
परम्पराकं समनं प्रोक्षणञ्च वधार्थकम् । पूजा नमस्याऽपचितिः सपथ्यार्चार्हणाः समाः
वरिवस्या तु शुश्रूषा परिचर्याप्युपासनम् । नियमो व्रतमस्त्री तच्चोपवासादि पुण्यकम्

मुख्यः स्यात् प्रथमः कल्पोऽनुकल्पस्तु ततोऽधमः ।

कल्पे विधिक्रमौ ज्ञेयौ धिवेकः पृथगात्मता ॥ ८ ॥

संस्कारपूर्वं ग्रहणं स्यादुपाकरणं श्रुतेः । भिक्षुः परिव्राट् कर्मन्दी पाराशर्य्यपि मस्करी
ऋषयः सत्यवचसः स्नातकश्चाप्लुतव्रती । ये निर्जितेन्द्रियग्रामा यतिनो यतयश्च ते ॥
शरीरसाधनापेक्षं नित्यं यत् कर्म तद्व्ययम् । नियमस्तु स यत्कर्मानित्यमागन्तुसाधनम्

स्याद् ब्रह्मभूयं ब्रह्मत्वं ब्रह्मसायुज्यमित्यपि ॥ ११ ॥

इत्यादिमहापुराणेआग्नेये ब्रह्मवर्गकथनं नाम पञ्चषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

षट्षष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः

क्षत्रविट्शूद्रवर्गाः ।

अग्निरुवाच ।

मूर्द्धाभिषिक्तो राजन्यो बाहुजः क्षत्रियो विराट् ।

राजा तु प्रणताशेषसामन्तः स्यादधीश्वरः ॥ १ ॥

चक्रवर्त्ती सार्वभौमो नृपोऽन्यो मण्डलेश्वरः ।

मन्त्री धीसन्निवोऽमात्यो महामात्राः प्रधानकाः ॥ २ ॥

द्रष्टरि व्यवहाराणां प्राड्विवाकाऽक्षदर्शकौ ।

भौरिकः कनकाध्यक्षोऽथाध्यक्षाधिकृतौ समौ ॥ ३ ॥

अन्तःपुरे त्वधिकृतः स्यादन्तर्वशिको जनः ।

सौविदल्लाः कञ्चुकिनः स्थापत्याः सौविदाश्च ते ॥ ४ ॥

पण्डो वर्षवरस्तुल्याः सेवकार्यनुजीविनः । विषयानन्तरो राजा शत्रुमित्रमतः परम्

उदासीनः परतरः पार्ष्णिग्राहस्तु पृष्ठतः ।

चरः स्पशः स्यात् प्रणिधिरुत्तरः काल आयतिः ॥ ६ ॥

तत्कालस्तु तदात्वं स्यादुदर्कः फलमुत्तरम् । अदृष्टं वह्नितोयादि दृष्टं स्वपरचक्रजम् ॥

भद्रकुम्भः पूर्णकुम्भो भृङ्गारः कनकालुका । प्रभिन्नो गर्जितो मत्तो वमथुः करशीकरः

स्त्रियां शृणिस्त्वङ्कुशोऽस्त्री परिस्तोमः कुथो द्वयोः ।

कर्णोरथः प्रवहणं दोला प्रेङ्खादिका स्त्रियाम् ॥ ९ ॥

आधोरणा हस्तिपका हस्त्यारोहा निषादिनः ।

भटा योधाश्च योद्धारः कञ्चुको वारणोऽस्त्रियाम् ॥ १० ॥

शीर्षण्यश्च शिरस्त्रेऽथ तनुत्रं वर्म्मदंशनम् । आमुक्तः प्रतिमुक्तश्च पिनद्धश्चापिनद्धवत्
व्यहस्तु बलविन्यासश्चक्रञ्चानीकमस्त्रियाम् ।

एकैकैकरथा ज्यश्वाः पत्तिः पञ्चपदातिका ॥ १२ ॥

पत्त्यङ्गैस्त्रिगुणैः सर्वैः क्रमादाख्या यथोत्तरम् ।

सेनामुखं गुल्मगणौ वाहिनी पृतना चम् ॥ १३ ॥

अनीकिनी दशानीकिन्योऽक्षोहिण्यो गजादिभिः ।

धनुः कोदण्डइष्वासौ कोटिरस्याटनी स्मृता ॥ १४ ॥

लस्तकस्तु धनुर्मध्यं मौर्वी ज्या शिञ्जिनी गुणः ।

पृषत्कवाणविशिखा अजिह्मगखगाशुगाः ॥ १५ ॥

तूणोपासङ्गतूणीरनियङ्गा इषुधिर्द्वयोः । असिर्भृष्टिश्च निस्त्रिंशः करवालः कृपाणवत् ॥

त्मरुः खड्गस्य मुष्टौ स्यादीली तु करपालिका ।

द्वयोः कुठारः सुधितिश्छुरिका चालिपुत्रिका ॥ १७ ॥

प्रासस्तु कुन्तो विज्ञेयः सर्वला तोमरोऽस्त्रियाम् ।

वेतालिका बोधकरा मागधा वन्दिनःस्तुतौ ॥ १८ ॥

संशक्तकास्तु समयान् सङ्ग्रामादनिवर्त्तिनः ।

पताका वैजयन्ती स्यात् केतनं ध्वजमस्त्रियाम् ॥ १९ ॥

अहं पूर्वमहं पूर्वमित्यहंपूर्विका स्त्रियाम् ।

अहमहमिका सा स्याद् योऽहंङ्कारः परस्परम् ॥ २० ॥

शक्तिः पराक्रमः प्राणः शौर्यं स्थानसहो बलम् ।

मूर्च्छा तु कश्मलं मोहोऽप्यवमर्दस्तु पीडनम् ॥ २१ ॥

अभ्यवस्कन्दनन्त्वभ्यासादनं विजयो जयः । निर्वासनं संज्ञपनं सारणं प्रतिघातनम् ॥

स्यात् पञ्चता कालधर्मो दिष्टान्तः प्रलयोऽत्ययः ।

विशो भूमिस्पृशो वैश्या वृत्तिर्वर्त्तनजीवने ॥ २३ ॥

कृष्यादिवृत्तयोज्ञेया कुसीदं वृद्धिजीविका ।

उद्धारोऽर्थप्रयोगः स्यात् कणिशं शस्यमञ्जरी ॥ २४ ॥

किंशारः शस्यशूकं स्यात् स्तम्बो गुच्छस्तृणादिनः ।

धान्यं व्रीहिः स्तम्बकरिः कङ्करो बुधं स्मृतम् ॥ २५ ॥

माषादयः शमीधान्ये शुक्रधान्ये यवादयः ।

तृणधान्यानि नीवाराः शूर्पं प्रस्फोटनं स्मृतम् ॥ २६ ॥

स्यूतप्रसेवौ कण्डोलपिटौ कटकिलिञ्जकौ । समानौ रसवत्यान्तु पाकस्थानं महानसे

पौरोगवस्तदध्यक्षः सूपकारास्तु वल्लवाः ।

आरालिका आन्धसिकाः सूदा औदनिका गुणाः ॥ २८ ॥

क्लीवेऽम्बरीषं भ्राष्टो ना कर्कर्यालुर्गलन्तिका ।

आलिञ्जरः स्यान्मणिकं सुषवी कृष्णजीरके ॥ २९ ॥

आरनालस्तु कुल्माषं बाह्मीकं हिङ्गुरामठम् ।

निशा हरिद्रा पीता स्त्री खण्डे मत्स्यण्डिफाणिते ॥ ३० ॥

कूर्चिका क्षीरविकृतिः स्निग्धं मसृणचिकणम् ।

पृथुकः स्याच्चिपिटको धाना भ्रष्टयवाःस्त्रियः ॥ ३१ ॥

जेमनं लेप आहारो माहेयी सौरभी च गौः ।

युगादीनाञ्च घोढारो युग्यप्रासङ्ग्यशाटकाः ॥ ३२ ॥

चिरसूता वष्कयणी धेनुः स्यान्नवसूतिका । सन्धिनीवृषभाक्रान्तावहेद्गर्भोपघातिनी

पण्याजीवो ह्यापणिको न्यासश्चोपनिधिः पुमान् ।

चिपणो विक्रयः सङ्ख्याः सङ्ख्येये ह्यादश त्रिषु ॥ ३४ ॥

विंशत्याद्याः सदैकत्वे सर्वाः संख्येयसंख्ययोः ।

संख्यार्थे द्विवहुत्वे स्तस्तासु त्रानवतेः स्त्रियः ॥ ३५ ॥

पङ्क्तेः शतसहस्रादि क्रमाद् दशगुणोत्तरम् ।

मानन्तु लाङ्गुलिप्रस्थैर्गुञ्जाः पञ्चाद्यमाषकः ॥ ३६ ॥

ते षोडशाक्षः कर्षोऽस्त्री पलं कर्षचतुष्टयम् ।

सुवर्णविस्तौ हेम्नोऽक्षे कुरुविस्तस्तु तत्पले ॥ ३७ ॥

तुला स्त्रियां पलशतं भारः स्याद् विशतिस्तुलाः ।

कार्षापणः कार्षिकः स्यात् कार्षिके ताम्रिके पणः ॥ ३८ ॥

द्रव्यं चित्तं स्वापतेयं रिक्थमृक्थं धनं वसु ।

रीतिः स्त्रियामारकूटो न स्त्रियामथ ताम्रकम् ॥ ३९ ॥

शुल्वमौदुम्बरं लौहे तीक्ष्णं कालायसायसी ।

क्षारः काचोऽथ चपलो रसः सूतश्च पारदे ॥ ४० ॥

गरलं माहिषं शृङ्गं त्रपुसीसकपिच्वटम् ।

हिण्डीरोऽब्धिकफः फेणो मधूच्छिष्टन्तु सिक्थकम् ॥ ४१ ॥

रङ्गवङ्गे पिचुस्तूलो कूलटी तु मनःशिला ।

यवक्षारश्च पाक्यः स्यात् त्वक्क्षीरा वंशलोचनाः ॥ ४२ ॥

वृषला जघन्यजाः शूद्राश्चाण्डालान्त्याश्च शङ्कुराः ।

कारुः शिल्पी संहतैस्तैर्द्वयोः श्रेणिः सजातिभिः ॥ ४३ ॥

रङ्गाजीवश्चित्रकरस्त्वष्टा तक्षा च वर्धकिः ।

नाडिन्धमः स्वर्णकारो नापितान्तावसायिनः ॥ ४४ ॥

जावालः स्यादजाजीवो देवाजीवस्तु देवलः ।

जायाजीवास्तु शैलूषा भृतको भृतिभुक् तथा ॥ ४५ ॥

विचवर्णः पामरो नीचः प्राकृतश्च पृथग्जनः । विहीनोऽपसदो जाल्मोभृत्येदासेरचेटकाः

पटुस्तु पेशलो दक्षो मृगयुर्लुब्धकः स्मृतः ।

चाण्डालस्तु दिवाकीर्त्तिः पुस्तं लेप्यादिकर्मणि ॥ ४७ ॥

पञ्चालिका पुत्रिका स्याद् वर्करस्तरुणः पशुः ।

मञ्जूषा पेटकः पेडा तुल्यसाधारणौ समौ ।

प्रतिमा स्यात् प्रतिकृतिर्वर्गा ब्रह्मादयः स्मृताः ॥ ४८ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेयेक्षत्रविद्शूद्रवर्गकथनं नाम षट्षष्ट्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

सप्तषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः

सामान्यनामलिङ्गानि ।

अग्निरुवाच ।

सामान्यान्यथ वक्ष्यामि नामलिङ्गानि तच्छृणु ।

सुकृती पुण्यवान् धन्यो महेच्छस्तु महाशयः ॥ १ ॥

प्रवीणनिपुणामिन्नविज्ञनिष्णातशिक्षिताः । स्युर्वदान्यस्थूललक्षदानशौण्डा बहुप्रदे ॥

कृती कृतज्ञः कुशल आसक्तोदयुक्त उत्सुकः ।

इभ्य आढ्यः परिवृद्धो ह्यधिभूर्नायकोऽधिपः ॥ ३ ॥

लक्ष्मीवान् लक्ष्मणः श्रीलः स्वतन्त्रः स्वैर्यपावृतः ।

खलपूः स्याद् बहुकरो दीर्घसूत्रश्चिरक्रियः ॥ ४ ॥

जाल्मोऽसमीक्ष्यकारी स्यात् कुण्ठो मन्दः क्रियासु यः ।

कर्मशूरः कर्मठः स्याद् भक्षको घस्मरोऽक्षरः ॥ ५ ॥

लोलुपो गर्धनो गृध्नुर्विनीतप्रस्थितौ तथा । धृष्टे धृष्णुर्वियातश्च निभृतः प्रतिभान्विते

अधीरो भीरुको भीरुर्वन्दाररभिवादके । भूष्णुर्भविष्णुर्भविता ज्ञाता विदुरविन्दुकौ

मत्तशौण्डोत्कटक्षीवाश्चण्डस्त्वत्यन्तकोपनः ।

देवानञ्चति देवद्रयङ् विश्वद्रयङ् विश्वगञ्चति ॥ ८ ॥

यः सहाञ्चति स सध्रयङ् स तिर्यङ् यस्तिरोऽञ्चति ।

वाचोयुक्तिः पटुर्वाग्मी वावदूकश्च वक्तरि ॥ ९ ॥

स्याज्जल्पकस्तु वाचालो वाचाटो बहुगर्हवाक् ।

अपध्वस्तो धिक्कृतः स्याद् बद्धे कीलितसंयतौ ॥ १० ॥

वरणः शब्दनो नान्दीवादी नान्दीकरः समाः । व्यसनात्तौपरक्तौ द्वौ बद्धे कीलितसंयतौ
विहस्तव्याकुलौ तुल्यौ नृशंसक्रूरघातुकाः । पापो धूर्त्तो वञ्चकः स्यान्मूर्खं वैधेहवालिशौ

कदर्ये कृपणक्षुद्रौ मार्गणो याचकार्थितौ । अहङ्कारवानहङ्गुः स्याच्छुभङ्गुस्तु शुभान्वितः
कान्तं मनोरमं रुच्यं हृद्याभीष्टे ह्यभीप्सिते । असारं फलगु शून्यं वै मुख्यवर्त्यवरेण्यकाः

श्रेयान् श्रेष्ठः पुष्कलः स्यात् प्राग्रथाग्रथग्रीयमग्रिमम् ।

वङ्गोरु विपुलं पीनपीवनी तु स्थूलपीवरे ॥ १५ ॥

स्तोकालपश्चलकाः सूक्ष्मं श्लक्ष्णं दम्भं कृशं तनु । मात्राकुटीलवकणा भूयिष्ठं पुरुहं पुरु
अखण्डं पूर्णसकलमुपकण्ठान्तिकाभितः । समीपे सन्निधाभ्यासौ नेदिष्टं सुसमीपकम्
मुदुरे तु दविष्टं स्याद् वृत्तं निस्तलवर्तले । उच्चप्रांशून्नतोदग्रा ध्रुवो नित्यः सनातनः ॥
आविद्धं कुटिलं भुग्नं वेष्टितं वक्रमित्यपि । चञ्चलं तरलञ्चैव कठोरं जठरं दृढम् ॥ १६ ॥
प्रत्यग्रोऽभिनवो नव्यो नवीनो नूतनो नवः । एकतानोऽजन्यवृत्तिरुच्चण्डमविलम्बितम्
उच्चावचं नैकभेदं सग्राधकलिलं तथा । तिमितं स्तिमितं क्लिन्नमभियोगस्त्वभिग्रहः

स्फातिवृद्धौ प्रथा ख्यातौ समाहारः समुच्चयः ।

अपहारस्त्वपचयो विहारस्तु परिक्रमः ॥ २२ ॥

प्रत्याहार उपादानं निर्हारोऽभ्यघकर्षणम् ।

विघ्नोऽन्तरायः प्रत्यूहः स्यादास्यात्वासना स्थितिः ॥ २३ ॥

सन्निधिः सन्निकर्षः स्यात् संक्रमो दुर्गसञ्चरः ।

उपलम्भस्त्वनुभवः प्रत्यादेशी निराकृतिः ॥ २४ ॥

परिरम्भः परिष्वङ्गः संश्लेष उपगूहनम् । अनुमा पक्षहेत्वाद्यैर्दिम्बे भ्रमरविप्लवौ ॥ २५ ॥

असन्निकृष्टार्थज्ञानं शब्दाद्धि शाब्दमीरितम् ।

सादृश्यदर्शनात् तुल्ये बुद्धिः स्यादुपमानकम् ॥ २६ ॥

कार्यं दृष्ट्वा विना न स्यादर्थापत्तिः परार्थधीः ।

प्रतियोगिन्यऽगृहीते भुवि नातीत्यभावकः । इत्यादिनामलिङ्गो हि हरिरुक्तो नृबुद्धये

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये सामान्यनामलिङ्गादिकथनं नाम

सप्तषष्ठ्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

अष्टषष्ट्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः

नित्यनैमित्तिकप्राकृतप्रलयाः ।

अग्निरुवाच ।

चतुर्विधस्तु प्रलयो नित्यो यः प्राणिनां लयः ।

सदा विनाशो जातानां ब्राह्मो नैमित्तिको लयः ॥ १ ॥

चतुर्युगसहस्रान्ते प्राकृतः प्राकृतो लयः । लय आत्यन्तिको ज्ञानादात्मनः परमात्मनि नैमित्तिकस्य कल्पान्ते वक्ष्ये रूपं लयस्य ते । चतुर्युगसहस्रान्ते क्षीणप्राये महीतले ॥ अनावृष्टिरतीवोग्रा जायते शतवार्षिकी । ततः सत्त्वक्षयः स्याच्च ततो विष्णुर्जगत्पतिः स्थितो जलानि पिबति भानोः सप्तसु रश्मिषु । भूपातालसमुद्रादितोयं नयति संक्षयम् ततस्तस्यानुभावेन तोयाहारीपवृंहिताः । त एव रश्मयः सप्त जायन्ते सप्त भास्कराः दहन्त्यऽशेषं त्रैलोक्यं सपातालतलं द्विज ! । कूर्मपृष्ठसमाभूः स्यात् ततः कालाग्निरुद्रकः शेषाहिश्वाससम्पातात् पातालानि दहत्यधः । पातालेभ्यो भुवं विष्णुर्भुवः स्वर्गं दहत्यतः अम्बरीषमिवाभाति त्रैलोक्यममखिलं तथा । ततस्तापपरीतास्तु लोकद्वयनिवासिनः गच्छन्ति ते महर्लोकं महर्लोकाज्जनं ततः । रुद्ररूपी जगद् दध्वा मुखनिश्वासतो हरिः उत्तिष्ठन्ति ततो मेधा नानारूपाः सविद्युतः । शतं वर्षाणि वर्षन्तः शमयन्त्यग्निमुत्थितम् सप्तर्षिस्थानमाक्रम्य स्थितेऽम्मसि शतं मरुत् ।

मुखनिःश्वासतो विष्णोर्नाशं नयति तान् घनान् ॥ १२ ॥

वायुं पीत्वा हरिः शेषे शेते चैकार्णवे प्रभुः । ब्रह्मरूपधरः सिद्धैर्जलगैर्मुनिभिःस्तुतः

आत्ममायामयीं दिव्यां योगनिद्रां समास्थितः ।

आत्मानं वासुदेवाख्यं चिन्तयन् मधुसूदनः ॥ १४ ॥

कल्पं शेते प्रबुद्धोऽथ ब्रह्मरूपी सृजत्यसौ । द्विपरार्धं ततो व्यक्तं प्रकृतौ लीयते द्विज ! स्थानात् स्थानं दशगुणमेकस्माद् गुण्यते स्थले । ततोऽष्टादशमे भागे परार्धमभिधीयते

परार्धं द्विगुणं यत् तु प्राकृतः प्रलयः स्मृतः ।

अनावृष्ट्याऽग्निसम्पर्कात् कृते संज्वलने द्विज ! ॥ १७ ॥

महदार्देर्षिकारस्य विशेषान्तस्य संक्षये । कृष्णेच्छाकारिते तस्मिन् सम्प्राप्ते प्रतिसञ्चरे

आपो ग्रसन्ति वै पूर्वं भूमेर्गन्धादिकं गुणम् ।

आत्मगन्धात् ततो भूमिः प्रलयत्वाय कल्पते ॥ १६ ॥

रसात्मिकाश्च तिष्ठन्ति ह्यापस्तासां रसो गुणः ।

पीयते ज्योतिषा तासु नष्टास्वग्निश्च दीप्यते ॥ २० ॥

ज्योतिषोऽपि गुणं रूपं वायुर्ग्रसति भास्करम् ।

नष्टे ज्योतिषि वायुश्च बली दोधूयते महान् ॥ २१ ॥

चायोरपि गुणं स्पर्शमाकाशं ग्रसते ततः । वायौ नष्टे तु चाकाशं नीरवं तिष्ठति द्विज !

आकाशस्याथ वै शब्दं भूतादिर्ग्रसते च खम् ।

अभिमानात्मकं खञ्च भूतादिं ग्रसते महान् ॥ २३ ॥

भूमिर्याति लयञ्चाप्सु आपो ज्योतिषि तद् व्रजेत् ।

वायौ वायुश्च खे खञ्च अहङ्कारे लयं स ख ॥ २४ ॥

महत्तत्त्वे महान्तश्च प्रकृतिर्ग्रसते द्विज ! ।

व्यक्ताऽव्यक्ता च प्रकृतिर्व्यक्तस्याव्यक्तके लयः ॥ २५ ॥

पुमानेकाक्षरः शुद्धः सोऽप्यंशः परमात्मनः । प्रकृतिः पुरुषश्चैतौ लीयेते परमात्मनि ॥

न सन्ति यत्र सर्वेशो नामजात्यादिकल्पनाः । सत्तामात्रात्मके ज्ञेये ज्ञानात्मन्यात्मनः परे

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये नित्यनैमित्तिकप्राकृतप्रलयकथनं नाम

अष्टषष्ठ्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

ऊनसप्तत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

आत्यन्तिकलयगर्भोत्पत्तिनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच ।

आत्यन्तिकं लयं वक्ष्ये ज्ञानादात्यन्तिको लयः ।

आध्यात्मिकादिसन्तापं ज्ञात्वा स्वस्य विरागतः ॥ १ ॥

आध्यात्मिकस्तु सन्तापः शारीरो मानसो द्विधा ।

शारीरो बहुभिर्भेदैस्तापोऽसौ श्रूयतां द्विज ! ॥ २ ॥

त्यक्त्वा जीवो भोगदेहं गर्भमाप्नोति कर्मभिः । आतिवाहिकसंज्ञस्तु देहो भवति वै द्विज !

केवलं स मनुष्याणां मृत्युकाल उपस्थिते ।

याम्यैः पुंभिर्मनुष्याणां तच्छरीरं द्विजोत्तमः ! ॥ ४ ॥

नीयते याम्यमार्गेण नान्येषां प्राणिनां मुने ! । ततः स्वर्याति नरकं सभ्रमेद् घटयन्त्रयत्
कर्मभूमिरियं ब्रह्मन् ! फलभूमिरसौ स्मृता । यमो योनीश्च नरकं निरूपयति कर्मणा
पूरणीयाश्च तेनैव यमश्चैवानुपश्यताम् । वायुभूताः प्राणिनश्च गर्भन्ते प्राप्नुवन्ति हि
यमदूतैर्मनुष्यस्तु नीयते तच्च पश्यति । धर्मी च पूज्यते तेन पापिष्ठस्ताड्यते गृहे ॥
शुभाशुभं कर्म तस्य चित्रगुप्तो निरूपयेत् । बान्धवानामशौचे तु देहे खल्वातिवाहिके ॥
तिष्ठन् नयति धर्मज्ञ ! दत्तपिण्याशनं ततः । तं त्यक्त्वा प्रेतदेहन्तु प्राप्यान्यं प्रेतलोक्तः
वसेत् शुधातृषायुक्त आमश्राद्धान्भुङ्क्ते नरः । आतिवाहिकदेहात् तु प्रेतपिण्डैर्विना नरः
न हि मोक्षमवाप्नोति पिण्डांस्तत्रैव सोऽश्नुते । कृतेसपिण्डीकरणे नरः संवत्सरात् परम्
प्रेतदेहं समुत्सृज्य भोगदेहं प्रपद्यते । भोगदेहावुभौ प्रोक्तावशुभाशुभसंज्ञितौ ॥ १३ ॥
भुक्त्वा तु भोगदेहेन कर्मबन्धान्निपात्यते । तं देहं परतस्तस्माद् भक्षयन्ति निशाचराः
पापे तिष्ठति चेत् स्वर्गं तेन भुक्तं तदा द्विज ! । तदा द्वितीयं गृह्णाति भोगदेहन्तुपापिनाम्
भुक्त्वा पापन्तु वै पश्चाद् येन भुक्तं त्रिपिष्टम् ।

शुचीनां श्रीमतां देहे स्वर्गभ्रष्टोऽभिजायते ॥ १६ ॥

पुण्ये तिष्ठति चेत् पापं तेन भुक्तं तदा भवेत् ।

तस्मिन् सम्भक्षिते देहे शुभं गृह्णाति विग्रहम् ॥ १७ ॥

कर्मण्यल्पावशेषे तु नरकादपि मुच्यते । मुक्तस्तु नरकाद् याति तिर्यग्योनिं न संशयः
जीवः प्रविष्टो गर्भन्तु कललेऽप्यत्र तिष्ठति । घनीभूतं द्वितीये तु तृतीयेऽवयवास्ततः

चतुर्थेऽस्थीनि त्वङ्मांसं पञ्चमे रोमसम्भवः ।

षष्ठे चेतोऽथ जीवस्य दुःखं विन्दति सप्तमे ॥ २० ॥

जरायुवेष्टिते देहे मूर्ध्नि बद्धाञ्जलिस्तथा । मध्ये क्लीवस्तु ग्रामे ह्नी दक्षिणे पुरुषस्थितिः
तिष्ठत्युदरभागे तु पृष्ठस्याभिमुखस्तथा । यस्यां तिष्ठत्यसौ योनौ तां स वेत्ति न संशयः
सर्वश्च वेत्ति वृत्तान्तमारभ्य नरजन्मनः । अन्धकारञ्च महतीं पीडां विन्दति मानवः ॥
मातुराहारपीतन्तु सप्तमे मास्युपाश्रुते । अष्टमे नवमे मासि भृशमुद्विजते तथा ॥

व्यवाये पीडामाप्नोति मातुर्व्यायामके तथा ।

व्याधिश्च व्याधितायां स्यान्मुहूर्त्तं शतवर्षवत् ॥ २५ ॥

सन्तप्यते कर्मभिस्तु कुरुतेऽथ मनोरथान् ।

गर्भाद् विनिर्गतो ब्रह्मन् ! मोक्षज्ञानं करिष्यति ॥ २६ ॥

सूतिवतैरधोभूतो निःसरेद् योनियन्त्रतः । पीड्यमानो मासमात्रं करस्पर्शेन दुःखितः

खशब्दात् क्षुद्रश्रोतांसि देहे श्रोत्रं विविक्ता ।

श्वासोच्छ्वासौ गतिर्वायोर्वक्संस्पर्शनं तथा ॥ २८ ॥

अग्निरूपं दर्शनं स्यादूष्मा पङ्क्तिश्च पित्तकम् ।

मेधा वर्णं बलं छाया तेजः शौर्यं शरीरके ॥ २९ ॥

जलात् स्वेदश्च रसनं देहे वै संप्रजायते । कलेदो वसा रसा रक्तं शुक्रमूत्रकफादिकम्
भूमेर्घ्राणं केशनखं गौरवं स्थिरतोऽस्थितः । मातृजानि मृदून्यत्र त्वङ्मांसहृदयानि च

नाभिर्मज्जा शकृन्मेदःकलेदान्यामाशयानि च ।

पितृजानि शिरास्त्रायुशुक्रञ्चैवात्मजानि तु ॥ ३२ ॥

कामक्रोधौ भयं हर्षं धर्माधर्मात्मता तथा ।

आकृतिः स्वरचणौ तु मेहनाद्यं तथा च यत् ॥ ३३ ॥

तामसानि तथाऽज्ञानं प्रमादालस्यतृक्षुधाः । मोहमात्सर्प्यवैगुण्यशोकायासभयानि च
कामक्रोधौ तथा शौच्यं यज्ञेप्सा बहुभाषिता । अहङ्कारः परावज्ञा राजसानि महामुने !

धर्मेप्सा मोक्षकामित्वं परा भक्तिश्च केशवे ।

दाक्षिण्यं व्यवसायित्वं सात्त्विकानि विनिर्दिशेत् ॥ ३६ ॥

चपलः क्रोधनो भीरुर्वहुभाषी कलिप्रियः । स्वप्ने गगनगश्चैव बहुवातो नरो भवेत् ॥

अकालपलितः क्रोधी महाप्राज्ञो रणप्रियः । स्वप्ने च दीप्तिमत्प्रेक्षी बहुपित्तो नरो भवेत्

स्थिरमित्रः स्थिरोत्साहः स्थिराङ्गो द्रविणान्वितः ।

स्वप्ने जलसितालोकी बहुश्लेष्मा नरो भवेत् ॥ ३६ ॥

रसस्तु प्राणिनां देहे जीवनं रुधिरं तथा । लेपनञ्च तथा मांसमेहस्नेहकरन्तु तत् ॥

धारणन्त्वऽस्थि मज्जा स्यात् पूरणं वीर्यवर्धनम् ।

शुक्रवीर्यकरं ह्योजः प्राणकृज्जीवसंस्थितिः ॥ ४१ ॥

ओजः शुक्रात् सारतरमापीतं हृदयोपगम् । षडङ्गसक्थिनी बाहुर्मूर्धा जठरमीरितम् ॥

षट्त्वचा बाह्यतो यद्वदन्त्या रुधिरधारिका ।

विलासधारिणी चान्या चतुर्थी कुण्डधारिणी ॥ ४३ ॥

पञ्चमी विद्रधिस्थानं षष्ठी प्राणधरा मता ।

कलासप्तमी मांसधरा द्वितीया रक्तधारिणी ॥ ४४ ॥

यष्टत्प्लीहाश्रया चान्या मेदोधराऽस्थिधारिणी ।

मज्जाश्लेष्मपुरीषाणां धरा पक्वाशयस्थिता ।

षष्ठी पित्तधरा शुक्रधरा शुक्राशयाऽपरा ॥ ४५ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये आत्यन्तिकलयगर्भोत्पत्तिनिरूपणकथनं नामैको-

नसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

सप्तत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

शरीरावयवाः ।

अग्निरुवाच ।

श्रोत्रं त्वक् चक्षुषी जिह्वा घ्राणं धीः खञ्जभृतगम् ।

शब्दस्पर्शरूपरसगन्धाः खादिषु तद्गुणाः ॥ १ ॥

पायूपस्थौ करौ पादौ वाग् भवेत् कर्मखं तथा ।

उत्सर्गानन्दकादानगतिवागादि कर्म तत् ॥ २ ॥

पञ्चकर्मेन्द्रियाण्यत्र पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि च । इन्द्रियार्थाश्च पञ्चैव महाभूता मनोऽधिपाः

आत्माऽव्यक्तश्चतुर्विंशत्तत्त्वानि पुरुषः परः ।

संयुक्तश्च वियुक्तश्च यथा मत्स्योदके उभे ॥ ४ ॥

अव्यक्तमाश्रितानीह रजःसत्त्वतमांसि च । आन्तरः पुरुषो जीवः स परं ब्रह्म कारणम्

स याति परमं स्थानं यो वेत्ति पुरुषं परम् । सप्ताशयाः स्मृता देहे रुधिरस्यैक आशयः

श्लेष्मणश्चामपित्ताभ्यां पक्वाशयस्तु पञ्चमः

वायुमूत्राशयः सप्त स्त्रीणां गर्भाशयोऽष्टमः ॥ ७ ॥

पित्तात् पक्वाशयोऽग्नेः स्याद् योनिर्विकशिता द्युतौ ।

पद्मघत् गर्भाशयः स्यात् तत्र धत्ते सरक्तकम् ॥ ८ ॥

शुक्रं स्वशुक्रतश्चाङ्गं कुन्तलान्यत्र कालतः । न्यस्तं शुक्रमतो योनौ नेति गर्भाशयं मुने !

ऋतावपि च योनिश्चेद् वातपित्तकफावृता ।

भवेत् तदा विकाशित्वं नैव तस्यां प्रजायते ॥ १० ॥

बुक्तात् पुकसकप्लीहकृतकोष्ठाङ्गद्वद् व्रणाः । तण्डकश्च महाभाग ! निबद्धान्याशये मतः

रसस्य पच्यमानस्य साराद् भवति देहिनाम् ।

प्लीहा यकृच्च धर्मज्ञ ! रक्तफेनाच्च पुकसः ॥ १२ ॥

रक्तं पित्तञ्च भवति तथा तण्डकसंज्ञकः । मेदोरक्तप्रसाराच्च बुद्ध्याः सम्भवः स्मृतः

रक्तमांसप्रसाराच्च भवन्त्यन्त्राणि देहिनाम् ।

सार्वत्रिव्यामसंख्यानि तानि नृणां विनिर्दिशेत् ॥ १४ ॥

त्रिव्यामानि तथा स्त्रीणां प्राहुर्वेदविदो जनाः ।

रक्तवायुसमायोगात् कामे यस्योद्भवः स्मृतः ॥ १५ ॥

कफप्रसाराद् भवति हृदयं पद्मसन्निभम् । अधोमुखं तच्छुषिरं यत्र जीवो व्यवस्थितः

चैतन्यानुगता भावाः सर्वे तत्र व्यवस्थिताः ।

तस्य वामे तथा प्लीहा दक्षिणे च तथा यकृत् ॥ १७ ॥

दक्षिणे च तथा क्लोम पद्मस्यैवं प्रकीर्तितम् ।

श्रोतांसि यानि देहेऽस्मिन् कफरक्तवहानि च ॥ १८ ॥

तेषां भूतानुमानाच्च भवतीन्द्रियसम्भवः । नेत्रयोर्मण्डलं शुक्लं कफाद् भवति पैतृकम्

कृष्णञ्च मण्डलं वातात् तथा भवति मातृकम् ।

पित्तात् त्वङ्मण्डलं ज्ञेयं मातापितृसमुद्भवम् ॥ २० ॥

मांसासृक्कफजा जिह्वा मेदोऽसृक्कफमांसजौ ।

वृषणौ दश प्राणस्य ज्ञेयान्यायतनानि तु ॥ २१ ॥

मूर्द्धा हृन्नाभिकण्ठाश्च जिह्वा शुक्रञ्च शोणितम् ।

गुदं वस्तिश्च गुल्फश्च कण्डुराः षोडशेरिताः ॥ २२ ॥

द्वे करे द्वे च चरणे चतस्रः पृष्ठतो गले । देहे पादादिशीर्षान्ते जालानि चैव षोडश ॥

मांसस्नायुशिरास्थिन्यः चत्वारश्च पृथक् पृथक् ।

मणिबन्धनगुल्फेषु निबद्धानि परस्परम् ॥ २४ ॥

षट्कूर्चानि स्मृतानीह हस्तयोः पादयोः पृथक् ।

ग्रीवायाश्च तथा मेढ्रे कथितानि मनीषिभिः ॥ २५ ॥

पृष्ठवंशस्योपगताश्चतस्रो मांसरज्जवः । नवत्यश्च तथा पेश्यस्तासां बन्धनकारिकाः ॥

सीरण्यश्च तथा सप्त पञ्चमूर्द्धानमाश्रिताः । एकैका मेढ्रजिह्वास्ता अस्थि षष्टिशतत्रयम्

सूक्ष्मैः सह चतुःषष्टिर्दशना विंशतिर्नखाः । पाणिपादशलाकाश्च तासां स्थानचतुष्टयम्
षष्ठ्यङ्गुलीनां द्वे पाण्योर्गुल्फेषु च चतुष्टयम् ।

चत्वार्यर्धरत्नयोरस्थीनि जङ्घयोस्तद्वदेव तु ॥ २६ ॥

द्वे द्वे जानुकपोलोरु फलकांशसमुद्भवम् । अक्षस्थानांशकध्रोणिफलके चैवमादिशेत् ॥

भगास्तोकं तथा पृष्ठे चत्वारिंशच्च पञ्च च ।

ग्रीवायाञ्च तथाऽस्थीनि जत्रुकञ्च तथा हनुः ॥ ३१ ॥

तन्मूलं द्वे ललाटाक्षिगण्डनासाङ्ग्यवस्थिताः ।

पर्शुकास्तालुकैः सार्द्धमव्युदैश्च द्विसप्ततिः ॥ ३२ ॥

द्वे शङ्खके कपालानि चत्वार्येव शिरस्तथा । उरः सप्तदशास्थीनि सन्धीनां द्वे शते दश
अष्टषष्टिस्तु शाखासु षष्टिश्चैकविचर्जिता । अन्तरा वै त्र्यशीतिश्च स्नायोर्नवशतानि च
त्रिंशाधिके द्वे शते तु अन्तराधौ तु सप्ततिः ।

ऊर्ध्वगाः षट्शतान्येव शाखास्तु कथितानि तु ॥ ३५ ॥

पञ्चपेशीशतान्येव चत्वारिंशत् तथोर्ध्वगाः । चतुःशतन्तु शाखासु अन्तराधौ च षष्टिका
स्त्रीणां चैकाधिका वै स्याद् विंशतिश्चतुस्तथा ।

स्तनयोर्दश योनौ च त्रयोदश तथाशये ॥ ३७ ॥

गर्भस्य च चतस्रः स्युः शिराणाञ्च शरीरिणाम् ।

त्रिंशच्छतसहस्राणि तथान्यानि नवैव तु ॥ ३८ ॥

षट्पञ्चाशत्सहस्राणि रसं देहे वहन्ति ताः ।

केदार इव कुल्याश्च कलेदलेपादिकश्च यत् ॥ ३९ ॥

द्वासप्ततिस्तथा कोट्यो व्योम्नामिह महामुने ! ।

मज्जाया मेदसश्चैव वसायाश्च तथा द्विज ! ॥ ४० ॥

मूत्रस्य चैव पित्तस्य श्लेष्मणः शकृतस्तथा । रक्तस्य सरसस्यात्र क्रमशोऽञ्जलयो मता
अर्धाध्याभ्यधिकाः सर्वाः पूर्वपूर्वाऽञ्जलेर्मताः । अर्धाञ्जलिश्च शुक्रस्य तदर्धञ्चतथौजसः
रजसस्तु तथा स्त्रीणाञ्चतस्रः कथिता बुधेः ।

शरीरं मलदोषादि पिण्डं ज्ञात्वाऽऽत्मनि त्यजेत् ॥ ४३ ॥

इत्यादिमहापुराणेआग्नेयेशरीरावयवकथनंनामसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्याय ।

एकसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः

नरकनिरूपणम् ।

अग्निरुवाच ।

उक्तानि यममार्गाणि वक्ष्येऽथ मरणे नृणाम् । ऊष्मा प्रकुपितः काये तीव्रवायुसमीरितः

शरीरमुपरुध्याऽथ कृत्स्नान् दोषान् रुणद्धि वै ।

छिनत्ति प्राणस्थानानि पुनर्मर्माणि चैव हि ॥ २ ॥

शैत्याद् प्रकुपितो वायुश्छिद्रमन्विष्यते ततः ।

द्वे नेत्रे द्वौ तथा कर्णौ द्वौ तु नासापुटौ तथा ॥ ३ ॥

ऊर्ध्वन्तु सप्त छिद्राणि अष्टमं वदनं तथा । एतैः प्राणो विनिर्याति प्रायशः शुभकर्मणाम्

अधः पायुरुपस्थञ्च अनेनाशुभकारिणाम् ।

मूर्धानं योगिनो भित्त्वा जीवो यात्यथ चेच्छया ॥ ५ ॥

अन्तकाले तु सम्प्राप्ते प्राणेऽपानमुपस्थिते । तमसा संवृते ज्ञाने संवृतेषु च मर्मसु ॥

स जीवो नाभ्यधिष्ठानाच्चात्यते मातरिश्चना ।

बाध्यमानश्चानयते अष्टाङ्गाः प्राणवृत्तिकाः ॥ ७ ॥

च्यवन्तं जायमानं वा प्रविशन्तञ्च योनिषु । प्रपश्यन्ति च तं सिद्धा देवादिव्येन चक्षुषा

गृह्णाति तत्क्षणाद् योगे शरीरञ्चातिवाहिकम् । आकाशवायुतेजांसि विग्रहादूर्ध्वगामिनः

जलं मही च पञ्चत्वमापन्नः पुरुषः स्मृतः । आतिवाहिकदेहन्तु यमदूता नयन्ति तम् ॥

याम्यं मार्गं महाघोरं षडशीतिसहस्रकम् । अन्नोदकं नीयमानो बान्धवैर्दत्तमश्नुते ॥

यमं दृष्ट्वा यमोक्तेन चित्रगुप्तेन चेरितान् ।

प्राप्नोति नरकान् रौद्रान् धर्मी शुभपथैर्दिवम् ॥ १२ ॥

भुज्यन्ते पापिभिर्वक्ष्ये नरकांस्ताश्च यातनाः । अष्टाविंशतिरेवाधःक्षितेर्नरककोटयः ॥

सप्तमस्य तलस्यान्ते घोरे तमसि संस्थिताः ।

घोराख्या प्रथमा कोटिः सुघोरा तदधःस्थिताः ॥ १४ ॥

अतिघोरा महाघोरा घोररूपा च पञ्चमी । षष्ठी तरलताराख्या सप्तमी च भयानका ॥

भयोत्कटा कालरात्री महाचण्डा च चण्डया ।

कोलाहला प्रचण्डाख्या पद्मा नरकनायिका ॥ १६ ॥

पद्मावती भीषणा च भीमा चैव करालिका ।

विकराला महाघज्रा त्रिकोणा पञ्चकोणिका ॥ १७ ॥

सुदीर्घा वर्तुला सप्तभूमा चैव सुभूमिका । दीप्तमायाऽष्टाविंशति कोटयः पापिदुःखदाः

अष्टाविंशतिकोटीनां पञ्च पञ्च च नायकाः । रौरवाद्याः शतञ्चैकं चत्वारिंशच्चतुष्टयम्

तामिश्रमन्धतामिश्रं महारौरवरौरवौ । असिपत्रं वनञ्चैव लोहभारं तथैव च ॥ २० ॥

नरकं कालसूत्रञ्च महानरकमेव च । सञ्जीवनं महावीचि तपनं सम्प्रतापनम् ॥ २१ ॥

सङ्घातञ्च सकाकोलं कुङ्कुलं पूतिमृत्तिकम् । लोहशङ्कुमृजीषञ्च प्रधानं शाल्मलीं नदीम्

नरकान् विद्धि कोटीशनागान् वै घोरदर्शनान् ।

पात्यन्ते पापकर्माण एकैस्मिन् बहुष्वपि ॥ २३ ॥

मार्जारौलूकगोमायुगृध्रादिवदनाश्च ते । तैलद्रोण्यां नरं क्षिप्त्वा ज्वालयन्ति हुताशनम्

अम्बरीषेषु चैवान्यांस्ताम्रपात्रेषु चापरान् । अयःपात्रेषु चैवान्यान् बहुवह्निकणेषु च ॥

शूलाग्नारोपिताश्चान्ये छिद्यन्ते नरकेऽपरे ।

ताड्यन्ते च कशाभिस्तु भोज्यन्ते चाप्ययोगुडान् ॥ २६ ॥

यमदूतैर्नराः पांशून् विष्टारक्तकफादिकान् । तप्तं मद्यं पाययन्ति पाटयन्ति पुनर्नरान्

यन्त्रेषु पीडयन्ति स्म भक्ष्यन्ते वायसादिभिः ।

तैलेनोष्णेन सिच्यन्ते छिद्यन्ते नैकधा शिरः ॥ २८ ॥

हा तातेति क्रन्दमानाः स्वकं निन्दन्ति कर्म ते ।

महापातकजान् घोरान् नरकान् प्राप्य गर्हितान् ॥ २६ ॥

कर्मक्षयात् प्रजायन्ते महापातकिनस्त्विवह । मृगश्वशूकरोष्माणां ब्रह्महा योनिमृच्छति
खरपुकशम्लेच्छानां मद्यपः स्वर्णहार्यपि । कृमिकीटपतङ्गत्वं गुरुगस्तृणगुल्मताम् ॥

ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात् सुरावः श्यावन्दन्तकः ।

स्वर्णहारी तु कुनखी दुश्चर्मा गुस्तल्पगः ॥ ३२ ॥

यो येन संस्पृशत्येषां स तल्लिङ्गोऽभिजायते ।

अन्नहर्ता मायावी स्यान्मूको वागपहारकः ॥ ३३ ॥

धान्यं हृत्वाऽतिरिक्ताङ्गः पिशुनः पूतिनासिकः ।

तैलहृत् तैलपायी स्यात् पूतिवक्त्रस्तु सूचकः ॥ ३४ ॥

परस्य योषितं हृत्वा ब्रह्मस्वमपहृत्य च । अरण्ये निर्जने देशे जायते ब्रह्मराक्षसः ॥

रत्नहारी हीनजातिर्गन्धान् लुब्धुन्दरी शुभान् ।

पत्रं शाकं शिखी हृत्वा मुखरो धान्यहारकः ॥ ३६ ॥

अजः पशुं पयः काको यानमुष्ट्रः फलं कपिः ।

मधु दंशः फलं गृध्रो गृहकाक उपस्करम् ॥ ३७ ॥

श्वित्री वस्त्रं सारसश्च झिल्ली लघणहारकः ।

उक्त आध्यात्मिकस्तापः शस्त्राद्यैराधिभौतिकः ॥ ३८ ॥

ग्रहाग्निदेवपीडाद्यैराधिदैविक ईरितः । त्रिधा तापं हि संसारं ज्ञानयोगाद् विनाशयेत्

कृच्छ्रैर्व्रतैश्च दानाद्यैर्विष्णुपूजादिभिर्नरः ॥ ३९ ॥

इत्यादिमहापुराणेआग्नेये नरकनिरूपणकथनं नामैकसप्तत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

द्विसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः

यमनियमाः ।

अग्निरुवाच ।

संसारतापमुक्त्यर्थं वक्ष्याम्यष्टाङ्गयोगकम् । ब्रह्मप्रकाशकं ज्ञानं योगस्तत्रैकचित्तता
चित्तवृत्तिर्निरोधश्च जीवब्रह्मात्मनोः परः । अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यापरिग्रहौ ॥

यमाः पञ्च स्मृता विप्र ! नियमाद् भुक्तिमुक्तिदाः ।

शौच सन्तोषतपसी स्वाध्यायेश्वरपूजने ॥ ३ ॥

भूतापीडा ह्यहिंसा स्यादहिंसा धर्म उत्तमः ।

यथा गजपदेऽन्यानि पदानि पयगामिनाम् ॥ ४ ॥

एवं सर्वमहिंसायां धर्मार्थमभिधीयते । उद्वेगजननं हिंसा सन्तापकरणं तथा ॥ ५ ॥

रुक्कृतिः शोणितकृतिः पैशुन्यकरणं तथा । हितस्यातिनिषेधश्च मर्मोद्धाटनमेव च ॥

सुखापहृतिः संरोधो वधो दशविधा च सा ।

यद्भूतहितमत्यन्तं वचः सत्यस्य लक्षणम् ॥ ७ ॥

सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयान्न ब्रूयात् सत्यमप्रियम् ।

प्रियञ्च नावृतं ब्रूयादेष धर्मः सनातनः ॥ ८ ॥

मैथुनस्य परित्यागो ब्रह्मचर्यं तदष्टधा । स्मरणं कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् ॥ ९ ॥

सङ्कल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिवृत्तिरैव च । एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥

ब्रह्मचर्यं क्रियामूलमन्यथा विफला क्रिया । वशिष्ठश्चन्द्रमाः शुक्रो देवाचार्यः पितामहः

तपोवृद्धा वयोवृद्धास्तेऽपि स्त्रीभिर्विमोहिताः ।

गौडी पैष्टी च माध्वी च विज्ञेयास्त्रिविधाः सुराः ॥ १२ ॥

चतुर्थी स्त्री सुराज्ञेया ययेदं मोहितं जगत् ।

माद्यति प्रमदां दृष्ट्वा सुरां पीत्वा तु माद्यति ॥ १३ ॥

यस्माद् दृष्टमदा नारी तस्मात् तान्नावलोकयेत् ।
 यद् वा तद् वाऽपरद्रव्यमपहृत्य बलान्नरः ॥ १४ ॥
 अवश्यं याति तिर्य्यक्तं जग्ध्वा चैवाहुतं हविः ।
 कौपीनाच्छादनं वासः कन्थां शीतनिवारिणीम् ॥ १५ ॥
 पादुके चापि गृह्णीयात् कुर्यान्नान्यस्य संग्रहम् ।
 देहस्थितिनिमित्तस्य वस्त्रादेः स्यात् परिग्रहः ॥ १६ ॥
 शरीरं धर्मसंगुक्तं रक्षणीयं प्रयत्नतः । शौचन्तु द्विविधं प्रोक्तं बाह्यमभ्यन्तरं तथा ॥
 मृज्जलाम्ब्यां स्मृतं बाह्यं भावशुद्धे रथान्तरम् ।
 उभयेन शुचिर्यस्तु स शुचिर्नेतरः शुचिः ॥ १८ ॥
 यथा कथञ्चित् प्राप्या च सन्तोषस्तुष्टिरुच्यते ।
 मनसश्चेन्द्रियाणाञ्च ऐकाग्र्यं तप उच्यते ॥ १९ ॥
 तज्जयः सर्वधर्मेभ्यः स धर्मः पर उच्यते । वाचिकं मन्त्रजप्यादि मानसं रागवर्जनम्
 शरीरं देवपूजादि सर्वदन्तु त्रिधा तपः । प्रणवाद्यास्ततो वेदः प्रणवे पर्य्यवस्थिताः ॥
 वाङ्मयः प्रणवः सर्वं तस्मात् प्रणवमभ्यसेत् ।
 अकारश्च तृथोकारो मकारश्चार्द्धमात्रया ॥ २२ ॥
 तिष्ठो मात्रास्त्रयो वेदाः लोका भूरादयो गुणाः ।
 जाग्रत् स्वप्नः सुषुप्तिश्च ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ २३ ॥
 प्रद्युम्नः श्रीवासुदेवः सर्वमोङ्कारकः क्रमात् । अमात्रो नष्टमात्रश्च द्वैतस्यापगमः शिवः
 ओङ्कारो विदितो येन स मुनिर्नेतरो मुनिः ।
 चतुर्थी मात्रा गान्धारी प्रयुक्ता मूर्ध्नि लक्ष्यते ॥ २५ ॥
 तत् तुरीयं परं ब्रह्म ज्योतिर्दीपो घटे यथा । तथा हृत्पद्मनिलयं ध्यायेन्नित्यं जपेन्नरः
 प्रणवो धनुः शरो ह्यात्मा ब्रह्म तल्लक्ष्यमुच्यते । अप्रमत्तेन वेद्व्यं शरवत् तन्मयो भवेत्
 एतदेकाक्षरं ब्रह्म एतदेकाक्षरं परम् । एतदेकाक्षरं ज्ञात्वा यो यदिच्छति तस्य तत् ॥
 छन्दोऽस्य देवी गायत्री अन्तर्यामी ऋषिः स्मृतः ।

देवता परमात्माऽस्य नियोगो भुक्तमुक्तये ॥ २६ ॥
 भूर्गन्यात्मने हृदयं भुवः प्राजापत्यात्मने । शिरः स्वः सूर्यात्मने च शिखाकवचमुच्यते
 ओं भूर्भुवः स्वः कवचं सत्यात्मने ततोऽस्त्रकम् ।
 विन्यस्य पूजयेद् विष्णुं जपेद् वै भुक्तिमुक्तये ॥ ३१ ॥
 जुहुयाच्च तिलाज्यादि सर्वं सम्पद्यते नरे । यस्तु द्वादशसाहस्रं जपमन्त्रमाचरेत् ॥
 तस्य द्वादशभिर्मासैः परं ब्रह्म प्रकाशते ।
 अणिमादि कोटिजप्याल्लक्षात् सारस्वतादिकम् ॥ ३३ ॥
 वैदिकस्तान्त्रिको मिश्रो विष्णोर्वै त्रिविधो मखः ।
 त्रयाणामीप्सितेनैकविधिना हरिर्मर्चयेत् ॥ ३४ ॥
 प्रणम्य दण्डवद् भूमौ नमस्कारेण योऽर्चयेत् ।
 स यां गतिमवाप्नोति न तां क्रतुशतैरपि ॥ ३५ ॥
 यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ । तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः
 इत्यादिमहापुराणे आग्नेये यमनियमकथनं नामद्विसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

त्रिसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः

आसनप्राणायामप्रत्याहाराः ।

अग्निरुवाच ।

आसनं कमलाद्युक्तं तद् बद्ध्वा चिन्तयेत् परम् ।
 शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ॥ १ ॥
 नात्युच्छ्रितं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् । तत्रैकाग्रं मनःकृत्वा यतचित्तेन्द्रियाक्रियः
 उपविश्यासने युञ्ज्याद् योगमात्मविशुद्धये । समकायशिरःप्रीवं धारयन्नचलं स्थिरः
 सम्प्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वन्दिशश्चानवलोकयन् ।

पार्ष्णिभ्यां वृषणौ रक्षंस्तथा प्रजननं पुनः ॥ ४ ॥

उरुभ्यामुपरिस्थाप्य बाह्वतिर्यक् प्रयत्नतः । दक्षिणं करपृष्ठञ्च न्यसेद् वामतलोपरि
उन्नम्य शनकैर्वक्त्रं मुखं विष्टभ्य चाग्रतः ।

प्राणः स्वदेहजो वायुस्तस्यायामो निरोधनम् ॥ ६ ॥

नासिकापुटमङ्गुल्या पीड्यैव च परेण च । औदरं रेचयेद् वायुं रेचनाद्रेचकः स्मृतः ॥
बाह्वेन वायुना देहं दृतिवत् पूरयेद् यथा । तथा पूर्णश्चसन्तिष्ठेत् पूरणात् पूरकः स्मृतः
न मुञ्चति न गृह्णाति वायुमन्तर्वहिः स्थितम् ।

सम्पूर्णकुम्भवत् तिष्ठेदचलः स तु कुम्भकः ॥ ६ ॥

कन्यकः सकृदुद्घातः स वै द्वादशमात्रिकः । मध्यमश्च द्विरुद्घातश्चतुर्विंशतिमात्रिकः
उत्तमश्च त्रिरुद्घातः षट्त्रिंशत्तालमात्रिकः । स्वेदकम्पाभिघातानां जननश्चोत्तमोत्तमः
अजितान्नारुहेद् भूमिं हिक्काश्वासादयस्तथा ।

जिते प्राणे स्वल्पदोषविण्मूत्रादि प्रजायते ॥ १२ ॥

आरोग्यं शीघ्रगामित्वमुत्साहः स्वरसौष्टवम् । बलवर्णप्रसादश्च सर्वदोषक्षयः फलम्
जपध्यानं विनागर्भः स गर्भस्तत् समन्वितः ।

इन्द्रियाणां जयार्थाय सगर्भं धारयेत् परम् ॥ १४ ॥

ज्ञानवैराग्ययुक्ताभ्यां प्राणायामवशेन च ।

इन्द्रियांश्च विनिर्जित्य सर्वमेव जितं भवेत् ॥ १५ ॥

इन्द्रियाण्येव तत्सर्वं यत् स्वर्गनरकाबुभौ । निग्रहीतविसृष्टानि स्वर्गाय नरकाय च ॥
शरीरं रथमित्याहुरिन्द्रियाण्यस्य वाजिनः ।

मनश्च सारथिः प्रोक्तः प्राणायामः कशः स्मृतः ॥ १७ ॥

ज्ञानवैराग्यरश्मिभ्यां मायया विधृतं मनः । शमैर्निश्चलतामेति प्राणायामैकसंहितम् ॥

जलविन्दुं कुशाग्रेण मासे मासे पिबेत् तु यः ।

संवत्सरशतं साग्रं प्राणायामश्च तत्समः ॥ १९ ॥

इन्द्रियाणि प्रसक्तानि प्रविश्यविषयोद्धौ ।

आहृत्य यो निष्कृत्वाति प्रत्याहारः स उच्यते ॥ २० ॥
उद्धरेदात्मनात्मानं मज्जमानं यथाम्भसि । भोगनद्यातिवेगेन ज्ञानवृक्षं समाश्रयेत् ॥
इत्यादिमहापुराणे आग्नेये आसनप्राणायामप्रत्याहारकथनं नाम
त्रिसप्तत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

चतुःसप्तत्यधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः

ध्यानम् ।

अग्निरुवाच ।

ध्यै चिन्तायां स्मृतो धातुर्विष्णुचिन्ता मुहुर्मुहुः ।

अनाक्षिप्तेन मनसा ध्यानमित्यभिधीयते ॥ १ ॥

आत्मनः समनस्कस्य मुक्ताशेषोपधस्य च । ब्रह्मचिन्तासमा शक्तिर्ध्यानं नाम तदुच्यते
ध्येयालम्बनसंस्थस्य सदृशप्रत्ययस्य च । प्रत्ययान्तरनिर्मुक्तः प्रत्ययो ध्यानमुच्यते
ध्येयावस्थितचित्तस्य प्रदेशे यत्र कुत्रचित् । ध्यानमेतत् समुद्दिष्टं प्रत्ययस्यैकभावना
एवं ध्यानसमायुक्तः स्वदेहं यः परित्यजेत् । कुलं स्वजनमित्राणि समुद्धृत्य हरिर्मवेत्
एवं मुहूर्त्तमधं वा ध्यायेद् यः श्रद्धया हरिम् । सोऽपि तां गतिमाप्नोति न तां सर्वैर्महामखैः
ध्याता ध्यानं तथा ध्येयं यच्च ध्यानप्रयोजनम् । एतच्चतुष्टयं ज्ञात्वा योगं युञ्जीत तत्त्ववित्
योगाभ्यासाद् भवेन्मुक्तिरैश्वर्यञ्चाष्टधा महत् । ज्ञानवैराग्यसम्पन्नः श्रद्धाध्यानः क्षमान्वितः
विष्णुभक्तः सदोत्साही ध्यात्वेत्थं पुरुषः स्मृतः । मूर्तामूर्तं परं ब्रह्म हरिर्ध्यानं हि चिन्तनम्
सकलो निष्कलो ज्ञेयः सर्वज्ञः परमो हरिः । अणिमादिगुणैश्वर्यं मुक्तिर्ध्यानप्रयोजनम्

फलेन योजको विष्णुरतो ध्यायेत् परेश्वरम् ।

गच्छंस्तिष्ठन् स्वपन् जाग्रदुन्मिषन् निमिषन्नपि ॥ ११ ॥

शुचिर्वाऽप्यशुचिर्वापि ध्यायेत् सततमीश्वरम् ।

स्वदेहायतनस्यान्ते मनसि स्थाप्य केशवम् ॥ १२ ॥

हृत्पद्मपीठिकामध्ये ध्यानयोगेन पूजयेत् ॥ ध्यानयज्ञः परः शुद्धः सर्वदोषविवर्जितः ॥

तेनेष्ट्वा मुक्तिमाप्नोति बाह्यशुद्धैश्च नाध्वरैः ।

हिंसादोषविमुक्तित्वाद् विशुद्धिश्चित्तसाधनः ॥ १४ ॥

ध्यानयज्ञः परस्तस्मादपवर्गफलप्रदः । तस्मादशुद्धं सन्त्यज्य ह्यनित्यं बाह्यसाधनम् ॥

यज्ञाद्यं कर्म सन्त्यज्य योगमत्यर्थमभ्यसेत् ।

विकारमुक्तप्रव्यक्तं भोग्यभोगसमन्वितम् ॥ १६ ॥

चिन्तयेद्भृदये पूर्वं क्रमादादौ गुणत्रयम् । तमः प्रच्छाद्य रजसा सत्त्वेन छादयेद्रजः ॥

ध्यायेत् त्रिमण्डलं पूर्वं कृष्णं रक्तं सितं क्रमात् ।

सत्त्वोपाधिगुणातीतः पुरुषः पञ्चविंशकः ॥ १८ ॥

ध्येयमेतदशुद्धञ्च त्यक्त्वा शुद्धं विचिन्तयेत् । ऐश्वर्यं पङ्कजं दिव्यं पुरुषोपरि संस्थितम्

द्वादशाङ्गुलविस्तीर्णं शुद्धं विकसितं सितम् ।

नालमष्टाङ्गुलं तस्य नाभिकन्दसमुद्भवम् ॥ २० ॥

पद्मपत्राष्टकं ज्ञेयमणिमादिगुणाष्टकम् । कर्णिकाकेशरं नालं ज्ञानवैराग्यमुत्तमम् ॥

विष्णुधर्मश्च तत्कन्दमिति पद्मं विचिन्तयेत् । तद्धर्मज्ञानवैराग्यं शिवैश्वर्यमयं परम् ॥

ज्ञात्वा पद्मासनं सर्वं सर्वदुःखान्तमाप्नुयात् । तत्पद्मकर्णिकामध्ये शुद्धदीपशिखाकृतिम्

अङ्गुष्ठमात्रममलं ध्यायेदोङ्कारमीश्वरम् । कदम्बगोलकाकारं तारं रूपमिव स्थितम् ॥

ध्यायेद् वा रश्मिजालेन दीप्यमानं समन्ततः ।

प्रधानं पुरुषातीतं स्थितं पद्मस्थमीश्वरम् ॥ २५ ॥

ध्यायेज्जपेच्च सततमोङ्कारं परमक्षरम् । मनःस्थित्यर्थमिच्छन्ति स्थूलध्यानमनुक्रमात्

तद्भूतं निर्ध्वलीभूतं लभेत् सूक्ष्मेऽपि संस्थितम् ।

नाभिकन्दे स्थितं नालं दशाङ्गुलसमायतम् ॥ २७ ॥

नालेनाष्टदलं पद्मं द्वादशाङ्गुलविस्तृतम् । सकर्णिके केसराले सूर्यसोमानिमण्डलम्

अग्निमण्डलमध्यस्थः शङ्खचक्रगदाधरः । पद्मी चतुर्भुजो विष्णुरथ बाह्वुजो हरिः ॥

शाङ्गाक्षचलयधरः पाशाङ्कुशधरः परः । स्वर्णवर्णः श्वेतवर्णः सश्रीवत्सः सकौस्तुभः
चनमाली स्वर्णहारी स्फुरन्मकरकुण्डलः । रत्नोज्ज्वलकिरीटश्च पीताम्बरधरो महान्
सर्वाभरणभूषाढ्यो वितस्तिर्वा यथेच्छया ।

अहं ब्रह्म ज्योतिरात्मा वासुदेवो विमुक्त ओम् ॥ ३२ ॥

ध्यानाच्छान्तो जपेन् मन्त्रं जपाच्छान्तश्च चिन्तयेत् ।

जापध्यानादियुक्तस्य विष्णुः शीघ्रं प्रसीदति ॥ ३३ ॥

जपयज्ञस्य वै यज्ञाः कलां नार्हन्ति षोडशीम् । जपिनं नोपसर्पन्ति व्याधयश्चाधयोग्रहाः

भक्तिर्मुक्तिर्मुक्त्युजयो जपेन प्राप्नुयात् फलम् ॥ ३४ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये ध्यानयोगकथनं नाम चतुःसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

पञ्चसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः

धारणा ।

अग्निरुवाच ।

धारणा मनसो ध्येये संस्थितिर्ध्यानवद् द्विधा । मूर्त्तामूर्त्तहरिध्यानमनोधारणतो हरिः

यद् बाह्यावास्थितं लक्ष्यं तस्मान्न चलते मनः ।

तावत् कालं प्रदेशेषु धारणा मनसि स्थितिः ॥ २ ॥

कालावधि परिच्छिन्नं देवे संस्थापितं मनः ।

न प्रच्यवति यल्लक्ष्याद् धारणा साऽभिधीयते ॥ ३ ॥

धारणा द्वादशायामा ध्यानं द्वादशधारणाः । ध्यानं द्वादशकं यावत् समाधिरभिधीयते

धारणाभ्यासयुक्तात्मा यदि प्राणैर्विमुच्यते । कुलैकविंशमुत्तार्यै स्वर्याति परमं पदम्

यस्मिन् यस्मिन् भवेदङ्गे योगिनां व्याधिसम्भवः ।

तत् तदङ्गं धिया व्याप्य धारयेत् तत्त्वधारणम् ॥ ६ ॥

आग्नेयी वारुणी चैव पेशानी चामृतात्मिका ।

साग्निः शिखा फडन्ता च विष्णोः कार्य्या द्विजोत्तम ! ॥ ७ ॥

नाडीमिर्विकटं दिव्यं शूलाग्रं वेधयेच्छुभम् ।

पादाङ्गुष्ठात् कपालान्तं रश्मिमण्डलमावृतम् ॥ ८ ॥

तिर्यक्चाधोर्ध्व भागेभ्यः प्रयान्त्योऽतीव तेजसा ।

चिन्तयेत् साधकेन्द्रस्तं यावत् सर्वं महामुने ! ॥ ९ ॥

मस्मीभूतं शरीरं स्वन्ततश्चैवोपसंहरेत् । शीतश्लेष्मादयः पापं विनश्यन्ति द्विजातयः

शिरो धीरञ्च कारञ्च कण्ठं चाधोमुखे स्मरेत् ।

ध्यायेदच्छिन्नचित्तात्मा भूयो भूतेन चात्मना ॥ ११ ॥

स्फुरच्छीकरसंस्पर्शप्रभूते हिमगामिभिः । धाराभिरखिलं विश्वमापूर्य्य भुवि चिन्तयेत्

ब्रह्मरन्ध्राच्च संक्षोभाद् यावदाधारमण्डलम् ।

सुषुम्नान्तर्गतो भूत्वा संपूर्णेन्दुकृतालयम् ॥ १३ ॥

संप्लाव्य हिमसंस्पर्शतोयेनामृतमूर्त्तिना । क्षुत् पिपासाक्रमप्रायः सन्तापपरिपीडितः ॥

धारयेद् वारुणीं मन्त्री तुष्ट्यर्थं चाप्यतन्त्रितः ।

वारुणीधारणा प्रोक्ता पेशानीधारणां शृणु ॥ १५ ॥

व्योम्नि ब्रह्ममये पद्मे प्राणाप्राणे क्षयं गते ।

प्रसादं चिन्तयेद् विष्णोर्यावच्चिन्ताक्षयं गता ॥ १६ ॥

महाभावं जपेत् सर्वं ततो व्यापक ईश्वरः । अर्द्धेन्दुं परमं शान्तं निराभासं निरञ्जनम्

असत्यं सत्यमाभाति तावत् सर्वं चराचरम् । यावत् सच्छन्दरूपन्तु न दृष्टं गुरुवक्त्रतः

दृष्टे तस्मिन् परे तत्त्वे आब्रह्मसचराचरम् । प्रमातृमानमेयश्च ध्यानहृत्पद्मकम्पनम् ॥

मातृमोदकवत् सर्वं जपहोमार्चनादिकम् । विष्णुमन्त्रेण वा कुर्यादमृतां धारणां वदे

सम्पूर्णेन्दुनिभं ध्यायेत् कमलं तन्त्रिमुष्टिगम् ।

शिरःस्थं चिन्तयेद् यत्नाच्छाङ्कयुतवर्चसम् ॥ २१ ॥

सम्पूर्णमण्डलं व्योम्नि शिवकल्लोलपूर्णितम् ।

तथा हृत् कमले ध्यायेत् तन्मध्ये स्वतनुं स्मरेत् ।

साधको विगतक्लेशो जायते धारणादिभिः ॥ २२ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये धारणाकथनं नाम पञ्चसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

षट्सप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः

समाधिः ।

अग्निरुवाच ।

यदात्मकं निर्भासं स्तिमितो दधिवत् स्थितम् ।

चैतन्यरूपवद् ध्यानं तत् समाधिरिहोच्यते ॥ १ ॥

ध्यायन् मनः सन्निवेश्य यस्तिष्ठेदचलःस्थिरः ।

निर्वातानलवद् योगी समाधिस्थः प्रकीर्तितः ॥ २ ॥

न शृणोति न चाग्राति न पश्यति न वस्यति । न च स्पर्शं विजानाति न सङ्कल्पयतेमनः

न चाभिमन्यते किञ्चिन्न च बुध्यति काष्ठवत् ।

एवमीश्वरसंलीनः समाधिस्थः स गीयते ॥ ४ ॥

यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृता ।

ध्यायतो विष्णुमात्मानं समाधिस्तस्य योगिनः ॥ ५ ॥

उपसर्गाः प्रवर्तन्ते दिव्याः सिद्धिप्रसूचकाः । पातितः श्रावणो धातुर्दशनस्वाङ्गवेदनाः

प्रार्थयन्ति च तं देवा भोगैर्दिव्यैश्च योगिनम् । नृपाश्च पृथिवीदानैधनैश्च सुधनाधिपाः

वेदादिसर्वशास्त्रश्च स्वयमेव प्रवर्तते । अभीष्टच्छन्दोविषयं काव्यञ्चास्य प्रवर्तते ॥

रसायनानि दिव्यानि दिव्याश्चौषधयस्तथा ।

समस्तानि च शिल्पानि कलाः सर्वाश्च विन्दति ॥ ६ ॥

सुरेन्द्रकन्या इत्याद्या गुणाश्च प्रतिभादयः ।

तृणवत् तान्त्यजेद् यस्तु तस्य विष्णुः प्रसीदति ॥ १० ॥

अणिमादिगुणैश्वर्यः शिष्ये ज्ञानं प्रकाशय च ।

भुक्त्वा भोगान् यथेच्छातस्तनुन्त्यक्त्वा लयात् ततः ॥ ११ ॥

तिष्ठेत् स्वात्मनि विज्ञान आनन्दे ब्रह्मणीश्वरे ।

मलिनो हि यथादर्श आत्मज्ञानाय न क्षमः ॥ १२ ॥

सर्वाश्रयान्निजे देहे देही विन्दति वेदनाम् ।

योगयुक्तस्तु सर्वेषां योगान्नाप्नोति वेदनाम् ॥ १३ ॥

आकाशमेकं हि यथा घटादिषु पृथग् भवेत् । तथात्मैको ह्यनेकेषु जलाधारेष्विवांशुमान्
ब्रह्मखानिलतेजांसि जलभूक्षितिधातवः । इमे लोका एष चात्मा तस्माच्च सचराचरम्

मृदण्डचक्रसंयोगात् कुम्भकारो यथा घटम् ।

करोति तृणमृत्काष्ठैर्गृहं वा गृहकारकः ॥ १६ ॥

करणान्येवमादाय तासु तास्विह योनिषु । सृजत्यात्मानमात्मैवं सम्भूय करणानि च
कर्मणा दोषमोहाभ्यामिच्छयैव स बध्यते ।

ज्ञानाद् विमुच्यते जीवो धर्माद् योगी न रोगभाक् ॥ १८ ॥

वर्त्याधारस्नेहयोगाद् यथा दीपस्य संस्थितिः ।

विक्रियापि च दृष्ट्वैवमकाले प्राणसंक्षयः ॥ १९ ॥

अनन्ता रश्मयस्तस्य दीपवद् यः स्थितो हृदि ।

सितासिताः कद्रुनीलाः कपिलाः पीतलोहिताः ॥ २० ॥

ऊर्ध्वमेकः स्थितस्तेषां यो भित्त्वा सूर्यमण्डलम् ।

ब्रह्मलोकमतिक्रम्य तेन याति परां गतिम् ॥ २१ ॥

यदस्यान्यद्रश्मिशतमूर्ध्वमेव व्यवस्थितम् । तेन देवनिकायानि धामानि प्रतिपद्यते ॥

ये नैकरूपाश्चाधस्ताद्रश्मयोऽस्य मृदुप्रभाः । इह कर्मोपभोगाय तैश्च सञ्चरते हि सः

बुद्धीन्द्रियाणि सर्वाणि मनः कर्मेन्द्रियाणि च ।

अहङ्कारश्च बुद्धिश्च पृथिव्यादीनि चैव हि ॥ २४ ॥

अव्यक्त आत्मा क्षेत्रज्ञः क्षेत्रस्यास्य निगद्यते । ईश्वरः सर्वभूतस्थः सन्नसन् सदसच्च सः
बुद्धेरुत्पत्तिरव्यक्ता ततोऽहङ्कारसम्भवः । तस्मात् खादीनि जायन्ते एकोत्तरगुणानितु

शब्दः स्पर्शश्च रूपश्च रसो गन्धश्च तद्गुणाः ।

यो यस्मिन्नाश्रयश्चैषां स तस्मिन्नेव लीयते ॥ २७ ॥

सत्त्वं रजस्तमश्चैव गुणास्तस्यैव कीर्तिताः ।

रजस्तमोभ्यामाविष्टश्चक्रवद् भ्राम्यते हि सः ॥ २८ ॥

अनादिरादिमान् यश्च स एव पुरुषः परः । लिङ्गेन्द्रियैरुपग्राह्यः स विकार उदाहृतः ॥

यतो वेदाः पुराणानि विद्योपनिषदस्तथा ।

श्लोकाः सूत्राणि भाष्याणि यच्चान्यद् वाङ्मयं भवेत् ॥ ३० ॥

पितृयानोपवीथ्याश्च यदगस्त्यस्य चान्तरम् ।

तेनाग्निहोत्रिणो यान्ति प्रजाकामा दिवं प्रति ॥ ३१ ॥

ये च दानपराः सम्यगष्टाभिश्च गुणैर्युताः । अष्टाशीतिसहस्राणि मुनयो गृहमेधिनः ॥

पुनरावर्त्तने वीजभूता धर्मप्रवर्त्तकाः । सप्तर्षिनागवीथ्याश्च देवलोकं समाश्रिताः ॥

तावन्त एव मुनयः सर्वारम्भविवर्जिताः । तपसा ब्रह्मचर्येण सङ्गत्यागेन मेधया ॥ ३३ ॥

यत्र यत्रावतिष्ठन्ते यावदाहृतसंप्लवम् । वेदानुवचनं यज्ञा ब्रह्मचर्यं तपो दमः ॥ ३५ ॥

श्रद्धोपवासः सत्यत्वमात्मनो ज्ञानहेतवः । स त्वाश्रमैर्निदिध्यास्यः समस्तैरैवमेव तु

द्रष्टव्यस्त्वथ मन्तव्यः श्रोतव्यश्च द्विजातिभिः ।

य एवमेनं विन्दन्ति ये चारण्यकमाश्रिताः ॥ ३७ ॥

उपासते द्विजाः सत्यं श्रद्धया परया युताः ।

क्रमात् ते सम्भवन्त्यर्चिरहः शुक्लं तथोत्तरम् ॥ ३८ ॥

अयनं देवलोकञ्च सवितारं सविद्युतम् ।

ततस्तान् पुरुषोऽभ्येत्य मानसो ब्रह्मलौकिकान् ॥ ३९ ॥

करोति पुनरावृत्तिस्तेषामिह न विद्यते । यज्ञेन तपसा दानैर्ये हि स्वर्गजितो जनाः ॥

धूमं निशां कृष्णपक्षं दक्षिणायनमेव च । पितृलोकं चन्द्रमसं नभो वायुं जलं महीम्

क्रमात् ते सम्भवन्तीह पुनरेव व्रजन्ति च । एतद् यो न विजानाति मार्गद्वितयमात्मनः

दन्दशूकः पतङ्गो वा भवेत् कीटोऽथवा कृमिः ।

हृदये दीपवद् ब्रह्म ध्यानाज्जीवो मृतो भवेत् ॥ ४३ ॥

न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः ।

श्राद्धकृत् सत्यवादी च गृहस्थोऽपि विमुच्यते ॥ ४४ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये समाधिकथनं नाम षट्सप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

सप्तसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः

ब्रह्मज्ञानम् ।

अग्निरुवाच ।

ब्रह्मज्ञानं प्रवक्ष्यामि संसाराज्ञानमुक्तये । अयमात्मा परं ब्रह्म अहमस्मीति मुच्यते ॥

देह आत्मा न भवति दृश्यत्वाच्च घटादिवत् ।

प्रसुप्ते मरणे देहादात्माऽन्यो ज्ञायते ध्रुवम् ॥ २ ॥

देहः स चेत् व्यवहरैदविकार्य्यादिसन्निभः ।

चक्षुरादीनीन्द्रियाणि नात्मा वै कारणं त्वतः ॥ ३ ॥

मनो धीरपि आत्मा न दीपवत् कारणं त्वतः ।

प्राणोऽप्यात्मा न भवति सुषुप्ते चित्प्रभावतः ॥ ४ ॥

जाग्रत्स्वप्ने च चैतन्यं सङ्कीर्णत्वान्न बुध्यते । विज्ञानरहितः प्राणः सुषुप्ते ज्ञायते यतः

अतो नात्मेन्द्रियं तस्मादिन्द्रियादिकमात्मनः ।

अहङ्कारोऽपि नैवात्मा देहवद् व्यभिचारतः ॥ ६ ॥

उक्तेभ्यो व्यतिरिक्तोऽयमात्मा सर्वहृदि स्थितः ।

सर्वद्रष्टा च भोक्ता च नक्तमुज्ज्वलदीपवत् ॥ ७ ॥

समाधारम्भकाले च एवं सञ्चिन्तयेन् मुनिः ।
 यतो ब्रह्मण आकाशं खाद् वायुर्वायुतोऽनलः ॥ ८ ॥
 अनेरापो जलात् पृथ्वी ततः सूक्ष्मं शरीरकम् ।
 अपञ्चीकृतभूतेभ्य आसन् पञ्चीकृतान्यतः ॥ ९ ॥
 स्थूलं शरीरं ध्यात्वाऽस्माह्वयं ब्रह्मणि चिन्तयेत् ।
 पञ्चीकृतानि भूतानि तत्कार्यञ्च विराट् स्मृतम् ॥ १० ॥
 एतत् स्थूलं शरीरं हि आत्मनो ज्ञानकल्पितम् ।
 इन्द्रियैरथ विज्ञानं धीरा जागरितं विदुः ॥ ११ ॥

विश्वस्तदभिमानि स्यात् त्रयमेतदकारकम् । अपञ्चीकृतभूतानि तत्कार्यं लिङ्गमुच्यते
 संयुक्तं सप्तदशभिर्हिरण्यगर्भसंगितम् । शरीरमात्मनः सूक्ष्मं लिङ्गमित्यभिधीयते ॥

जाग्रत्संस्कारजः स्वप्नः प्रत्ययो विषयात्मकः ।

आत्मा तदुपमानी स्यात् तैजसो ह्यप्रपञ्चतः ॥ १४ ॥

स्थूलसूक्ष्मशरीराख्यद्वयस्यैकं हि कारणम् । आत्मा ज्ञानञ्च साभासं तदध्याहृतमुच्यते
 न सन्नासन्न सदसदेतत् सावयवं न तत् । निर्गतावयवं नेति नाभिन्नं भिन्नमेव च ॥

भिन्नाभिन्नं ह्यनिर्वाच्यं बन्धसंसारकारकम् ।

एकं स ब्रह्म विज्ञानात् प्राप्तं नैव च कर्मभिः ॥ १७ ॥

सर्वात्मना हीन्द्रियाणां संहारः कारणात्मनाम् ।

बुद्धेः स्थानं सुषुप्तं स्यात् तद्द्वयस्याभिमानवान् ॥ १८ ॥

प्राज्ञ आत्मा त्रयञ्चैतत् मकारः प्रणवः स्मृतः ।

अकारश्च उकारोऽसौ मकारो ह्ययमेव च ॥ १९ ॥

अहं साक्षी च चिन्मात्रो जाग्रत्स्वप्नादिकस्य च ।

नाज्ञानञ्चैव तत्कार्यं संसारादिकबन्धनम् ॥ २० ॥

नित्यशुद्धबन्धमुक्तसत्यमानन्दमद्वयम् । ब्रह्माहमस्म्यहं ब्रह्म परं ज्योतिर्विमुक्त ओम् ॥

अहं ब्रह्म परं ज्ञानं समाधिर्वन्धघातकः । चिरमानन्दकं ब्रह्म सत्यं ज्ञानमनन्तकम् ॥

अयमात्मा परं ब्रह्म तद् ब्रह्म त्वममीति च ।

गुरुणा बोधितो जीवो ह्यहं ब्रह्माऽस्मि बाह्यतः ॥ २३ ॥

सोऽसावादित्यपुरुषः सोऽसावहमखण्ड ओम् ।

मुच्यतेऽसारसंसाराद् ब्रह्मज्ञो ब्रह्म तद् भवेत् ॥ २४ ॥

इत्यादि महापुराणे आग्नेयेब्रह्मज्ञानकथनं नाम सप्तसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

अष्टसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः

ब्रह्मज्ञानम् ।

अग्निरुवाच ।

अहं ब्रह्म परं ज्योतिः पृथिव्यवनलोऽभिमतम् ।

अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्वाय्वाकाशविचर्जितम् ॥ १ ॥

अहं ब्रह्म परं ज्योतिरादिकार्यविचर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्विराडात्मविचर्जितम्

अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्जाग्रत्स्थानविचर्जितम् ।

अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्विभ्रभावविचर्जितम् ॥ ३ ॥

अहं ब्रह्म परं ज्योतिराकाराक्षरविचर्जितम् ।

अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्वाक्पाण्यङ्घ्रिविचर्जितम् ॥ ४ ॥

अहं ब्रह्म परं ज्योतिः पायूपस्थविचर्जितम् ।

अहं ब्रह्म परं ज्योतिः श्रोत्रत्वक्चक्षुरुऽभिमतम् ॥ ५ ॥

अहं ब्रह्म परं ज्योतीरसरूपविचर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिः सर्वगन्धविचर्जितम् ॥

अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्जिह्वाघ्राणविचर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिः स्पर्शशब्दविचर्जितम्

। अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्मनोबुद्धिविचर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिश्चित्ताहङ्कारविचर्जितम् ॥

। अहं ब्रह्म परं ज्योतिः प्राणापानविचर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्व्यानोदानविचर्जितम्

अहं ब्रह्म परं ज्योतिः समानपरिवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्जरामरणवर्जितम् ॥

अहं ब्रह्म परं ज्योतिः शोकमोहविवर्जितम् ।

अहं ब्रह्म परं ज्योतिः श्रुतिपासाविवर्जितम् ॥ ११ ॥

अहं ब्रह्म परं ज्योतिः शब्दोद्भूताविवर्जितम् ।

अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्हिरण्यगर्भवर्जितम् ॥ १२ ॥

अहं ब्रह्म परं ज्योतिः स्वप्नावस्थाविवर्जितम् ।

अहं ब्रह्म परं ज्योतिस्तैजसाविवर्जितम् ॥ १३ ॥

अहं ब्रह्म परं ज्योतिरपकाराविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिः सभाज्ञानविवर्जितम् ॥

अहं ब्रह्म परं ज्योतिरध्याहृतविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिः सत्त्वादिगुणवर्जितम्

अहं ब्रह्म परं ज्योतिः सदसदुभाववर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिः सर्वावयववर्जितम्

अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्भेदाभेदविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिः सुषुप्तिस्थानवर्जितम् ॥

अहं ब्रह्म परं ज्योतिः प्राज्ञभावविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्मकाराविवर्जितम्

अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्मानमेयविवर्जितम् । अहं ब्रह्म परं ज्योतिर्मितिमातृविवर्जितम् ॥

अहं ब्रह्म परं ज्योतिः साक्षित्वादिविवर्जितम् ।

अहं ब्रह्म परं ज्योतिः कार्यकारणवर्जितम् ॥ २० ॥

देहेन्द्रियमनोबुद्धिप्राणाहङ्कारवर्जितम् । जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यादिमुक्तं ब्रह्म तुरीयकम् ॥

नित्यशुद्धबुद्धमुक्तं सत्यमानन्दमद्वयम् । ब्रह्माऽहमस्म्यहं ब्रह्म सविज्ञानं विमुक्त ओम्

अहं ब्रह्म परं ज्योतिः समाधिर्मोक्षदः परः ॥ २२ ॥

इत्यादिमहापुराणेआग्नेयेब्रह्मज्ञानकथनं नाम अष्टसप्तत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ॥

— — — — —

उनाशीत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः

ब्रह्मज्ञानम् ।

अग्निस्त्वाच ।

यज्ञेऽथ देवानाप्नोति वैराजं तपसा पदम् । ब्रह्मणः कर्मसन्त्यासाद् वैराग्यात् प्रकृतौल्यम्

ज्ञानात् प्राप्नोति कैवल्यं पञ्चैता गतयः स्मृताः ।

प्रीतितापविषादादेर्विनिवृत्तिर्विरक्तता ॥ २ ॥

सन्त्यासः कर्मणां त्यागः कृतानामकृतैः सह ।

अव्यक्तादौ विशेषान्ते विकारोऽस्मिन् निवर्तते ॥ ३ ॥

चेतनाचेतनान्यत्वज्ञानेन ज्ञानमुच्यते । परमात्मा च सर्वषामाधारः परमेश्वरः ॥ ४ ॥

विष्णुनाम्ना च देवेषु वेदान्तेषु च गीयते । यज्ञेश्वरो यज्ञपुमान् प्रवृत्तैरिज्यते ह्यसौ ॥

निवृत्तैर्ज्ञानयोगेन ज्ञानमूर्तिः स चेक्ष्यते । ह्रस्वदीर्घप्लुताद्यन्तु वचस्तत्पुरुषोत्तमः ॥ ६ ॥

तत्प्राप्तिहेतुज्ञानञ्च कर्म चोक्तं महामुने ! । आगमोक्तं विवेकाच्च द्विधो ज्ञानं तथोच्यते

शब्दब्रह्मागममयं परं ब्रह्म विवेकजम् । द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये ब्रह्मशब्दपरञ्च यत् ॥ ८ ॥

वेदादिविद्या ह्यपरमक्षरं ब्रह्मसत्परम् । तदेतद्भगवदुवाच्यमुपचारेऽर्चनेऽन्यतः ॥ ९ ॥

सम्भर्तति तथा भर्ता भकारोऽर्थद्वयान्वितः ।

नेता गमयिता स्रष्टा गकारोऽयं महामुने ! ॥ १० ॥

ऐश्वर्य्यस्य समग्रस्य वीर्य्यस्य यशसः श्रियः । ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षण्णां भग इतीहूना

वसन्ति विष्णौ भूतानि स च धातुस्त्रिधात्मकः ।

एवं हरौ हि भगवान् शब्दोऽन्यत्रापचारतः ॥ १२ ॥

उत्पत्तिं प्रलयञ्चैव भूतानामगतिं गतिम् । वेत्ति विद्यामविद्याञ्च स वाच्यो भगवानिति

ज्ञानशक्तिः परैश्वर्य्यं वीर्य्यं तेजांस्यशेषतः ।

भगवच्छब्दवाच्यानि विना ह्यैर्गुणादिभिः ॥ १४ ॥

खाण्डेय्यजनकायाह योगं केशिध्वजः पुरा ।

अनात्मन्यात्मबुद्धिर्या आत्मस्वमिति या मतिः ॥ १५ ॥

अविद्याभवसम्भूतिर्वीजमेतद् द्विधा स्थितम् । पञ्चभूतात्मके देहे देही मोहतमाश्रितः

अहमेतदितीत्युच्चैः कुरुते कुमतिर्मतिम् । इत्थञ्च पुत्रपौत्रेषु तद्देहोत्पातितेषु च ॥

करोति पण्डितः साम्यमनात्मनि कलेवरे । सर्वदेहोपकाराय कुरुते कर्म मानवः ॥

देहश्चान्यो यदा पुंस्तदा बन्धाय तत्परम् । निर्वाणमय एवायमोत्तमा ज्ञानमयोऽमलः

दुःखज्ञानमयोऽधर्मः प्रकृतेः स तु नात्मनः ।

जलस्य नाग्निना सङ्गः स्थालीसङ्गात् तथापि हि ॥ २० ॥

शब्दास्ते कादिका धर्मास्तत् कृता वै महामुने ।

तथात्मा प्रकृतौ सङ्गादहंमानादिभूषितः ॥ २१ ॥

भजते प्राकृतान् धर्मान् अन्यस्तेभ्यो हि सोऽव्ययः ।

बन्धाय विषयासङ्गं मनो निर्विषयं धिये ॥ २२ ॥

विषयात् तत् समाकृष्य ब्रह्मभूतं हरिं स्मरैत् । आत्मभावं नयत्येनं तद्ब्रह्मध्यायिनमुने

विचार्य स्वात्मनः शक्त्या लौहमाकर्षको यथा ।

आत्मप्रयत्नसापेक्षा विशिष्टा या मनोगतिः ॥ २४ ॥

तस्या ब्रह्मणि संयोगो योग इत्यभिधीयते ।

विनिष्पन्दः समाधिस्थः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ २५ ॥

यमैः सनियमैः स्थित्या प्रत्याहृत्या मरुज्जयैः ।

प्राणायामेन पवनैः प्रत्याहारेण चेन्द्रियैः ।

वशीकृतैस्ततः कुर्यात् स्थितं चेतः शुभाश्रये ।

आश्रयश्चेतसो ब्रह्म मूर्त्तञ्चामूर्त्तकं द्विधा ॥ २७ ॥

सनन्दनादयो ब्रह्मभावभावनया युताः । कर्मभावनया चान्ये देवाद्याः स्थावरान्तकाः

हिरण्यगर्भादिषु च ज्ञानकर्मात्मिका द्विधा ।

त्रिविधा भावना प्रोक्ता विश्वं ब्रह्म उपास्यते ॥ २६ ॥

प्रत्यस्तमितमेदं यत् सत्तामात्रमगोचरम् । वचसामात्मसंवेद्यं तज्ज्ञानं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥
 तच्च विष्णोः परं रूपमरूपस्याजमक्षरम् । अशक्यं प्रथमं ध्यातुमतोमूर्त्तादिचिन्तयेत्
 मदभावभावमापन्नस्ततोऽसौ परमात्मना । भवत्यभेदो भेदश्च तस्याज्ञानकृतो भवेत्
 इत्यादिमहापुराणेआग्नेये ब्रह्मज्ञानकथनं नामोनाशीत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

अशीत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः

अद्वैतब्रह्मविज्ञानम्

अग्निरुवाच ।

अद्वैतब्रह्मविज्ञानं वक्ष्ये यद्वचतोऽगदत् । शालग्रामे तपश्चक्रे वासुदेवार्चनादिकृत् ॥ १ ॥

मृगसङ्गान्मृगो भूत्वा ह्यन्तकाले स्मरन् मृगम् ।

जातिस्मरो मृगस्त्यक्त्वा देहं योगात् स्वतोऽभवत् ॥ २ ॥

अद्वैतब्रह्मभूतश्च जडबल्लोकमाचरत् । क्षत्ताऽसौ वीरराजस्य विष्टियोगमन्यत ॥ ३ ॥

उवाह शिविकामस्य क्षत्तुर्वचनचोदितः । गृहीतो विष्टिना ज्ञानी उवाहात्मक्षयाय तम्
 ययौ जङ्गतिः पश्चात् ये त्वन्ये त्वरितं ययुः ।

शीघ्रान् शीघ्रगतीन् दृष्ट्वा अशीघ्रं तं नृपोऽब्रवीत् ॥ ५ ॥

राजोवाच ।

किं श्रान्तोऽस्यल्पमध्वानं त्वयोद्धा शिविका मम ।

किमायाससहो न त्वं पीवानसि निरीक्ष्यसे ॥ ६ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

नाहं पीवान् न वैवोद्धा शिविका भवतो मया ।

न श्रान्तोऽस्मि न वायासो वोढव्योऽसि महीपते ! ॥ ७ ॥

भूमौ पादयुगं तस्यौ जङ्घे पादद्वये स्थिते । उरू जङ्घाद्वयावस्थौ तदाधारं तथोदरम्

वक्षःस्थलं तथा बाह्वस्कन्धौ चोदरसंस्थितौ ।

स्कन्धस्थितेयं शिविका मम भावोऽत्र किं कृतः ॥ ६ ॥

शिविकायां स्थितञ्च देहं त्वदुपलक्षितम् । तत्र त्वमहमप्यत्र प्रोच्यते चेदमन्यथा ॥

अहं त्वञ्च तथाऽन्ये च भूतैरुह्याम पार्थिव ! । गुणप्रवाहपतितो गुणवर्गो हि यात्ययम्
कर्मवश्या गुणाञ्चैते सत्त्वाद्याः पृथिवीपते ? । अविद्यासञ्चितं कर्म तच्चाशेषेषु जन्तुषु

आत्मा शुद्धोऽक्षरः शान्तो निर्गुणः प्रकृतेः परः ।

प्रवृद्धयपचयौ नास्य एकस्याखिलजन्तुषु ॥ १३ ॥

यदा नोपचयस्तस्य यदा नापचयो नृप ! ।

तदा पीवानसीति त्वं कया युक्त्या त्वयेरितम् ॥ १४ ॥

भूजङ्घापादकक्षूरुजठरादिषु संस्थिता । शिविकेयं तथा स्कन्धे तदाभावः समस्त्वया
तदन्यजन्तुमिभूष ! शिविकोत्थानकर्मणा । शैलद्रव्यगृहीतोत्थः पृथिवीसम्भवोऽपिवा
यथा पुंसः पृथग्भावः प्राकृतैः करणैर्नृप ! । सोढव्यः समहाभारः कतरो नृपते मया
यद्द्रव्या शिविका चेयं तद्द्रव्यो भूतसंग्रहः । भवतो मेऽखिलस्यास्यसमत्वेनोपवृंहितः

तच्छुत्वोवाच राजा त्वं गृहीत्वाङ्घ्री क्षमाप्य च ।

प्रसादं कुरु त्यक्त्वेमां शिविकां ब्रूहि शृण्वते ।

यो भवान् यन्निमित्तं वा यदागमनकारणम् ॥ १६ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

श्रूयतां कोऽहमित्येतद् वक्तुं नैव च शक्यते । उपभोगनिमित्तञ्च सर्वत्रागमनक्रिया
सुखदुःखोपभोगौ तु तौ देशाद्युपपादकौ । धर्माधर्मोद्भवौ भोक्तुं जन्तुर्देशादिमृच्छति

राजोवाच ।

योऽस्ति सोहमिति ब्रह्मन् ! कथं वक्तुं न शक्यते ।

आत्मन्येष न दोषाय शब्दोऽहमिति यो द्विज ! ॥ २२ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

शब्दोऽहमिति दोषाय नात्मन्येष तथैव तत् ।

अनात्मन्यात्मविज्ञानं शब्दो वा भ्रान्तिलक्षणः ॥ २३ ॥

यदा समस्तदेहेषु पुमानेको व्यवस्थितः । तदाहि को भवान्कोऽहमित्येतद्विफलं वचः
त्वं राजा शिविका चेयं वयं बाहाः पुरःसराः । अयञ्च भवतो लोकोनसदैतन्नृपोच्यते
वृक्षाद् दारु ततश्चेयं शिविका त्वदधिष्ठिता ।

कावृक्षसंज्ञा जातास्य दारुसंज्ञाऽथ वा नृप ॥ २६ ॥

वृक्षारूढो महाराजो नायं वदति चेतनः । न च दारुणि सर्वस्त्वां ब्रवीति शिविकागतम्
शिविकादारुसङ्घातो रचनास्थितिसंस्थितः ।

अन्विष्यतां नृपश्रेष्ठ ! तदुभेदे शिविका त्वया ॥ २८ ॥

पुमान् स्त्री गौरयं बाजी कुञ्जरोविहगस्तरुः । देहेषु लोकसंज्ञेयं विज्ञेया कर्महेतुषु ॥
जिह्वा ब्रवीत्यहमिति दन्तौष्ठौ तालुकं नृप ! । एते नाहं यतः सर्व्वे वाङ्निष्पादनहेतवः
किं हेतुभिर्वदत्येषा वागोवाहमिति स्वयम् । तथापि वाङ् नाहमेतदुक्तं मिथ्या न युज्यते
पिण्डः पृथग् यतः पुंसः शिरःपाय्वादिलक्षणः ।

ततोऽहमिति कुत्रैतां संज्ञां राजन् ! करोम्यहम् ॥ ३२ ॥

यदन्योऽस्ति परः कोऽपि मत्तः पार्थिवसत्तम ! । तदेषोऽहमयंचान्योवक्तुमेवमपीष्यते
परमार्थभेदो न नगो न पशुर्न च पादपः । शरीराश्च विभेदाश्च य एते कर्मयोनयः ॥ ३४ ॥

यस्तु राजेति यल्लोके यच्च राजभटात्मकम् ।

तच्चान्यच्च नृपेत्यन्तु न सत् सम्यगनामयम् ॥ ३५ ॥

त्वं राजा सर्वलोकस्य पितुः पुत्रो रिपोरिपुः ।

पत्न्याः पतिः पितासूनोः कस्त्वां भूप ! वदाम्यहम् ॥ ३६ ॥

त्वं किमेतच्छिरः किन्तु शिरस्तव तथोदरम् ।

किमु पादादिकं त्वं वै तवैतत् किं महीपते ! ॥ ३७ ॥

समस्तावयवेभ्यस्त्वं पृथग्भूतो व्यवस्थितः ।

कोऽहमित्यत्र निपुणं भूत्वा चिन्तय पार्थिव ! ।

तच्छूत्वौघाच्च राजा तमवधूतं द्विजं हरिम् ॥ ३८ ॥

राजोवाच ।

श्रेयोऽर्थमुद्यतः प्रष्टुं कपिलर्षिमहं द्विज ! ।

तस्यांशः कपिलर्षेस्त्वं मत् कृते ज्ञानदो भुवि । ज्ञानवीच्युदधेर्यस्माद् यच्छ्रेयस्तच्च मे वद
ब्राह्मण उवाच ।

भूयः पृच्छसि किं श्रेयः परमार्थं न पृच्छसि । श्रेयांस्यपरमार्थानि अशेषाण्येव भूपते !
देवताराधनं कृत्वा धनसम्पत्तिमिच्छति । पुत्रानिच्छति राज्यञ्च श्रेयस्तस्यैव किं नृप !

विवेकिनस्तु संयोगः श्रेयो यः परमात्मनः ।

यज्ञादिका क्रिया न स्यात् नास्ति द्रव्योपपत्तिता ॥ ४२ ॥

परमार्थात्मनोर्योगः परमार्थ इतीष्यते । एको व्यापि समः शुद्धो निर्गुणः प्रकृतेः परः
जन्मवृद्ध्यादिरहित आत्मा सर्वगतोऽव्ययः ।

परं ज्ञानमयोऽसङ्गी गुणजात्यादिभिर्विभुः ॥ ४४ ॥

निदाघऋतुसंवादं वदामि द्विज ! तं शृणु ।

ऋतुर्ब्रह्मसुतो ज्ञानी तच्छिष्योऽभूत् पुलस्त्यजः ॥ ४५ ॥

निदाघः प्राप्तविद्योऽस्मान्नगरे वै पुरे स्थितः । देविकायास्तटे तञ्च तर्कयामास वैऋतुः
दिव्ये वर्षसहस्रेऽगान्निदाघमवलोकितुम् । निदाघो वैश्वदेवाङ्ते भुक्तवान्नं शिष्यमब्रवीत्
भुक्तयन्ते तृप्तिरुत्पन्ना तुष्टिदा साऽक्षया यतः ॥ ४७ ॥

ऋतुरुवाच ।

क्षुदस्ति यस्य भुक्तेऽन्ने तुष्टिर्ब्राह्मण ! जायते ।

न मे क्षुदभवत् तृप्तिं कस्मात् त्वं परिपृच्छसि ॥ ४८ ॥

क्षुत्तृष्णे देहधर्माख्ये न ममैते यतो द्विज ! ।

पृष्टोऽहं तत् त्वया ब्रूयां तृप्तिरस्त्येव मे सदा ॥ ४९ ॥

पुमान् सर्वगतो व्यापी आकाशवदयं यतः ।

अतोऽहं प्रत्यगात्माऽस्मीत्येतदर्थं भवेत् कथम् ॥ ५० ॥

सोऽहं गन्ता न चागन्ता नैकदेशनिकेतनः ।

त्वं चान्यो न भवेन्नापि नान्यस्त्वंतोऽस्मि वाप्यहम् ॥ ५१ ॥

मृण्मयं हि गृहं यद्वन्मृदालिप्तं स्थिरीभवेत् ।

पार्थिवोऽयं तथा देहः पार्थिवैः परमाणुभिः ॥ ५२ ॥

ऋतुरस्मि तवाचार्य्यः प्रज्ञादानाय ते द्विज ! । इहागतोऽहं यास्यामि परमार्थस्तवोदितः
एकमेवमिदं विद्धि न भेदः सकलं जगत् । वासुदेवामिधेयस्य स्वरूपं परमात्मनः ॥

ऋतुर्वर्षसहस्रान्ते पुनस्तन्नगरं ययौ । निदाघं नगरप्रान्ते एकान्ते स्थितमब्रवीत् ॥

एकान्ते स्थीयते कस्मान्निदाघं ऋतुरब्रवीत् ॥ ५५ ॥

निदाघ उवाच ।

भो विप्र ! जनसंवादो महानेष नरेश्वरः । प्रविषीक्ष्य पुरं रम्यं तेनात्र स्थीयते मया ॥

ऋतुरुवाच ।

नराधिपोऽत्र कतमः कतमश्चेतरो जनः । कथ्यतां मे द्विजश्रेष्ठ ! त्वमभिज्ञो द्विजोत्तम !

योऽयं गजेन्द्रमुन्मत्तमद्रिशृङ्गसमुत्थितम् । अधिरूढो नरेन्द्रोऽयं परिवारस्तथेतरे ॥

गजो योऽयमधो ब्रह्मन्नुपर्य्येव स भूपतिः । ऋतुराह गजः कोऽत्र राजा चाह निदाघकः

ऋतुर्निदाघ आरूढो दृष्टान्तं पश्यबाहनम् । उपर्य्यहं यथा राजा त्वमधः कुञ्जरो यथा

ऋतुः प्राह निदाघं तं कतमस्त्वामहं वदे ।

उक्तो निदाघस्तन्नत्वा प्राह मे त्वं गुरुर्धुवम् ॥ ६१ ॥

नान्यस्माद् द्वैतसंस्कारसंस्कृतं मानसं तथा ।

ऋतुः प्राह निदाघं तं ब्रह्मज्ञानाय चागतः । परमार्थं सारभूतमद्वैतं दर्शितं मया ॥ ६२ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

निदाघोऽप्युपदेशेन तेनाद्वैतपरोऽभवत् । सर्वभूतान्यभेदेन दृष्टो स तदात्मनि ॥ ६३ ॥

अवाप मुक्तिं ज्ञानात् स तथा त्वं मुक्तिमाप्स्यसि ।

एकः समस्तं त्वञ्चाहं विष्णुः सर्वगतो यतः ॥ ६४ ॥

पीतनीलादिभेदेन यथैकं दृश्यते नभः । भ्रान्तिदृष्टिमिरात्मापि तथैकः स पृथक् पृथक्
अग्निरुवाच ।

मुक्तिं ह्यवाप भवतो ज्ञानसारेण भूपतिः । संसाराज्ञानवृक्षारिज्ञानं ब्रह्मेति चिन्तये ॥
इत्यादिमहापुराणेआग्नेये अद्वैतब्रह्मविज्ञानकथनं नामाशीत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

एकाशीत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः

गीतासारः ।

अग्निरुवाच ।

गीतासारं प्रवक्ष्यामि सर्वगीतोत्तमोत्तमम् ।

कृष्णोऽर्जुनाय यमाह पुरा वै भुक्तिमुक्तिदम् ॥ १ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

गतासुरगतासुर्घा न शोच्यो देहवानजः ।

आत्माऽजरोऽमरोऽभेद्यस्तस्माच्छोकादिकं त्यजेत् ॥ २ ॥

ध्यायतो विषयान् पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते ।

सङ्गात् कामस्ततः क्रोधः क्रोधात् सम्मोह एव च ॥ २ ॥

सम्मोहात् स्मृतिविभ्रंशो बुद्धिनाशात् प्रणश्यति ।

दुःसङ्गहानिः सत्सङ्गान्मोक्षकामी च कामनुत् ॥ ४ ॥

कामत्यागादात्मनिष्ठः स्थिरप्रज्ञस्तदोच्यते ।

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ॥ ५ ॥

यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ।

आत्मन्येव च सन्तुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥ ६ ॥

नैव तस्य कृते नार्थो नाकृते नेह कश्चनः । तत्त्ववित् तु महाबाहो गुणकर्मविभागयोः

गुणा गुणेषु वर्तन्ते इति मत्वा न सज्जते । सर्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं सन्तरिष्यति ॥

ज्ञानान्निः सर्वकर्माणि भस्मसात् कुरुतेऽर्जुन ! ।

ब्रह्मण्याधाय कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा करोति यः ॥ ६ ॥

लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा । सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मनि ॥
ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः । शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥

न हि कल्याणकृत् कश्चिद् दुर्गतिं तात ! गच्छति ।

देवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ॥ १२ ॥

मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते । आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ! ॥

चतुर्विधा भजन्ते मां ज्ञानी चैकत्वमास्थितः । अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते
भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंज्ञितः । अधिभूतं क्षरोभावः पुरुषश्चाधिदैवतम् ॥ १५ ॥

अधियज्ञोऽहमेवात्र देहे देहभृतां वर ! । अन्तकाले स्मरन् माञ्च मङ्गावं यात्यसंशयः ॥

यं यं भावं स्मरन् नन्ते त्यजेद् देहं तमाप्नुयात् ।

प्राणं न्यस्य भ्रुवोर्मध्ये अन्ते प्राप्नोति मत्परम् ॥ १७ ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म वदन् देहं त्यजन् तथा । ब्रह्मादिस्तम्भपर्यन्ताः सर्वे मम विभूतयः

श्रीमन्तश्चोर्जिताः सर्वे ममांशाः प्राणिनः स्मृताः ।

अहमेको विश्वरूपं इति ज्ञात्वा विमुच्यते ॥ १६ ॥

क्षेत्रं शरीरं यो वेत्ति क्षेत्रज्ञः स प्रकीर्तितः ।

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत् तज् ज्ञानं मतं मम ॥ २० ॥

महाभूतान्यहङ्कारो बुद्धिरव्यक्तमेव च । इन्द्रियाणि दशैकञ्च पञ्च चेन्द्रियगोचराः ॥

इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं सङ्घातश्चेतना धृतिः । एतत् क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम्

अमानित्वमदम्भित्वमहिंसा क्षान्तिराजवम् ।

आचार्य्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः ॥ २३ ॥

इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहङ्कार एव च । जन्म मृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ २४ ॥

असक्तिरनाभिव्यङ्गः पुत्रदारगृहादिषु । नित्यञ्च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ २५ ॥

मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी । विविक्वदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥ २६ ॥

अध्यात्मज्ञाननिष्ठत्वं तत्त्वज्ञानानुदर्शनम् । एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा ॥

ज्ञेयं यत् तत् प्रवक्ष्यामि यं ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते ।

अनादि परमं ब्रह्म सत्त्वं नाम तदुच्यते ॥ २८ ॥

सर्वतः पाणिपादान्तं सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् । सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति
सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविघर्जितम् । असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥

बहिरन्तश्च भूतानामचरञ्चरमेव च । सूक्ष्मत्वात् तदविज्ञेयं दूरस्थञ्चान्तिकेऽपि यत्
अविभक्तञ्च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् । भूतभर्तृ च विज्ञेयं प्रसिष्णु प्रभविष्णु च

ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ।

ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य संस्थितम् ॥ ३३ ॥

ध्यानेनात्मनि पश्यन्ति केचिदात्मानमात्मना ।

अन्ये साङ्ख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे ॥ ३४ ॥

अन्ये त्वेवमजानन्तो श्रुत्वाऽन्येभ्यः उपासते ।

तेऽपि चाशु तरन्त्येव मृत्युं श्रुतिपरायणाः ॥ ३५ ॥

सत्त्वात् सञ्जायते ज्ञानं रजसो लोभ एव च । प्रमादमोहौ तमसो भवतो ज्ञानमेव च
गुणा वर्तन्त इत्येव योऽवतिष्ठति नेङ्गते । मानावमानमित्रारितुल्यस्त्यागी स निर्गुणः
ऊर्ध्वमूलमधःशाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् । छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित्

द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन् दैव आसुर एव च ।

अहिंसादिः क्षमा चैव दैवीसम्पत्तितो नृणाम् ॥ ३६ ॥

न शौचं नापि वाचारो ह्यासुरीसम्पदोद्भवः ।

नरकत्वात् क्रोधलोभकामस्तस्मात् त्रयं त्यजेत् ॥ ४० ॥

यज्ञस्तपस्तथा दानं सत्त्वाद्यैस्त्रिविधं स्मृतम् ।

आयुः सत्त्वं बलारोग्य सुखायान्तनुसात्विकम् ॥ ४१ ॥

दुःखशोकामयायान्नं तीक्ष्णरूक्षन्तु राजसम् ।

अमेध्योच्छिष्टपूत्यन्नं तामसं नीरसादिकम् ॥ ४२ ॥

यष्टव्यो विधिना यज्ञो निष्कामाय स सार्व्विकः ।

यज्ञः फलाय दम्भात्मा राजसस्तामसः क्रतुः ॥ ४३ ॥

श्रद्धामन्त्रादिविध्युक्तं तपः शारीरमुच्यते ।

देवादिपूजाऽर्हिसादि वाङ्मयं तप उच्यते ॥ ४४ ॥

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं स्वाध्यायसज्जपः । मानसं चित्तसंशुद्धेर्मौनमात्मविनिग्रहः
सात्त्विकञ्च तपोऽकामं फलाद्यर्थन्तु राजसम् । तामसं परपीडायै सात्त्विकं दानमुच्यते
देशादौ चैव दातव्यमुपकाराय राजसम् । अदेशादावचज्ञातं तामसं दानमीरितम् ॥ ४७ ॥

ओं तत् सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः ।

यज्ञदानादिकं कर्म भुक्तिमुक्तिप्रदं नृणाम् ॥ ४८ ॥

अनिष्टमिष्टं मिश्रञ्च त्रिविधं कर्मणः फलम् ।

भवत्यत्यागिनां प्रेत्य न तु सन्न्यासिनां क्वचित् ॥ ४९ ॥

तामसः कर्मसंयोगात् मोहात् क्लेशभयादिकात् ।

राजसः सात्त्विकोऽकामात् पञ्चैते कर्महेतवः ॥ ५० ॥

अधिष्ठानं तथा कर्त्ता करणञ्च पृथग्विधम् । त्रिविधाश्च पृथक् चेष्टा दैवश्चैवात्र पञ्चमम्
एकं ज्ञानं सात्त्विकं स्यात् पृथग् ज्ञानन्तु राजसम् ।

अतत्त्वार्थं तामसं स्यात् कर्माकामाय सात्त्विकम् ॥ ५२ ॥

कामाय राजसं कर्म मोहात् कर्म तु तामसम् ।

सिद्धयसिद्धयोः समः कर्त्ता सात्त्विको राजसोऽत्यपि ॥ ५३ ॥

शठोऽलसस्तामसः स्यात् कार्य्यादिधीश्च सात्त्विकी ।

कार्य्यार्थं सा राजसी स्याद् विपरीता तु तामसी ॥ ५४ ॥

मनोधृतिः सात्त्विकी स्यात् प्रीतिकामेति राजसो ।

तामसां तु प्रशोकादौ सुखं सत्त्वात्तदन्तगम् ॥ ५५ ॥

सुखं तद्राजसश्चाग्रे अन्ते दुःखन्तु तामसम् । अतः प्रवृत्तिभूतानां येन सर्वमिदं ततम्
स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य विष्णुं सिद्धिञ्च विन्दति ।

कर्मणा मनसा वाचा सर्वाविस्थासु सर्वदा ॥ ५७ ॥

ब्रह्मादिस्तम्भपर्यन्तं जगद् विष्णुञ्च वेत्ति यः ।

सिद्धिमाप्नोति भगवद्भक्तो भागवतो ध्रुवम् ॥ ५८ ॥

इत्यादिमहापुराणेआग्नेयेगीतासारकथनं नामैकाशीत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

द्वव्यशीत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः

यमगीता ।

अग्निरुवाच ।

यमगीतां प्रवक्ष्यामि उक्ता या नाचिकेतसे ।

पठतां शृण्वतां भुक्त्यै मुक्त्यै मोक्षार्थिनां सताम् ॥ १ ॥

यम उवाच ।

आसनं शयनं यानपरिधानगृहादिकम् । वाञ्छत्यहोऽतिमोहेन सुस्थिरं स्वयमस्थिरः
भोगेषु शक्तिः सततं तथैवात्माबलोकनम् । श्रेयः परं मनुष्याणां कपिलोद्गीतमेव हि
सर्वत्र समदर्शित्वं निर्ममत्वमसङ्गता । श्रेयः परं मनुष्याणां गीतं पञ्चशिखेन हि ॥

आगर्भजन्मबाल्यादिवयोऽवस्थादिवेदनम् ।

श्रेयः परं मनुष्याणां गङ्गाविष्णु प्रगीतकम् ॥ ५ ॥

आध्यात्मिकादिदुःखानामाद्यन्तादिप्रतिक्रिया ।

श्रेयः परं मनुष्याणां जनकोद्गीतमेव च ॥ ६ ॥

अभिन्नयोर्भेदकरः प्रत्ययो यः परात्मनः । तच्छान्तिपरमं श्रेयो ब्रह्मोद्गीतमुदाहृतम् ॥
कर्त्तव्यमिति यत्कर्म ऋग्यजुः सामसंज्ञितम् । कुरुते श्रेयसे सङ्गान् जैगीषव्येण गीयते
हानिः सर्वविधित्सानामात्मनः सुखहैतुकी । श्रेयः परं मनुष्याणां देवलोद्गीतमीरितम्
कामत्यागात् तु विज्ञानं सुखं ब्रह्म परं पदम् ।

कामिनां न हि विज्ञानं सनकोद्गीतमेव तत् ॥ १० ॥

प्रवृत्तश्च निवृत्तः कार्यं कर्मपरोऽववीत् । श्रेयसां श्रेयं एतद्धि नैष्कर्म्यं ब्रह्म तद्धरिः
पुमांश्चाधिगतज्ञानो भेदं नाप्नोति सत्तमः । ब्रह्मणा विष्णुसंज्ञेन परमेणाव्ययेन च

ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं सौभाग्यं रूपमुत्तमम् ।

तपसा लभ्यते सर्वं मनसा यद् यदिच्छति ॥ १३ ॥

नास्ति विष्णुसमं ध्येयं तपो नाऽनशनात् परम् ।

नास्त्यारोग्यसमं धन्यं नास्ति गङ्गासमा सरित् ।

न सोऽस्ति बान्धवः कश्चिद् विष्णुं मुक्त्वा जगद्गुरुम् ।

अधश्चोर्ध्वं हरिश्चाग्रे देहेन्द्रियमनोमुखे ॥ १५ ॥

इत्येवं संस्मरन् प्राणान् यस्त्यजेत् स हरिर्भवेत् ।

यत् तद् ब्रह्म यतः सर्वं यत् सर्वं तस्य संस्थितम् ॥ १६ ॥

अग्राह्यकर्मनिर्देश्यं सुप्रतिष्ठञ्च यत् परम् । परापरस्वरूपेण विष्णुः सर्वहृदि स्थितः ॥

यज्ञेशं यज्ञपुरुषं केचिदिच्छन्ति तत् परम् ।

केचिद् विष्णुं हरं केचित् केचिद् ब्रह्माणमीश्वरम् ॥ १८ ॥

इन्द्रादिनामभिः केचित् सूर्यं सोमञ्च कालकम् ।

ब्रह्मादिस्तम्भपट्यन्तं जगद् विष्णुं वदन्ति च ॥ १९ ॥

स विष्णुः परमं ब्रह्म यतो नावर्तते पुनः । सुवर्णादिमहादानपुण्यतीर्थावगाहनैः ॥

ध्यानैर्व्रतैः पूजया च धनैः श्रुत्या तदाप्नुयात् । आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेव तु

बुद्धिन्तु सारथिं विद्धि मनः प्रग्रहमेव च । इन्द्रियाणि हयानाहुर्विषयांश्चेषुगोचरान् ॥

आत्मेन्द्रियमनोयुक्तं भोकेत्याहुर्मनीषिणः ।

यस्त्वविज्ञानवान् भवत्ययुक्तेन मनसा सदा ॥ २३ ॥

न सत्पदमवाप्नोति संसारश्चाधिगच्छति ।

यस्तु विज्ञानवान् भवति युक्तेन मनसा सदा ॥ २४ ॥

स तत् पदमवाप्नोति यस्माद् भूयो न जायते ।

विज्ञानसारथिर्यस्तु मनःप्रग्रहवान् नरः ॥ २५ ॥

सोऽध्वानं परमाप्नोति तद् विष्णोः परमं पदम् ।

इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यश्च परं मनः ॥ २६ ॥

मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा महान् परः । महतः परमव्यक्तमव्यक्तात् पुरुषः परः ॥

पुरुषान्न परं किञ्चित् सा काष्ठा सा परा गतिः ।

एषु सर्वेषु भूतेषु गूढात्मा न प्रकाशते ॥ २८ ॥

दृश्यते त्वग्रयया बुद्ध्या सूक्ष्मा सूक्ष्मदर्शिभिः ।

यच्छेद् वाङ्मनसी प्राज्ञः तद् यच्छेज् ज्ञानमात्मनि ॥ २९ ॥

ज्ञानमात्मनि महति नियच्छेच्छान्त आत्मनि ।

ज्ञात्वा ब्रह्मात्मनोर्योगं यस्माद्यैर्ब्रह्म सद् भवेत् ॥ ३० ॥

अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यापरिग्रहौ । यमाश्च नियमाः पञ्च शौचं सन्तोषसत्तपः ॥

स्वाध्यायेश्वरपूजा च आसनं पद्मकादिकम् ।

प्राणायामो वायुजयः प्रत्याहारः स्वनिग्रहः ॥ ३२ ॥

शुभे ह्येकत्र विषये चेतसो यत् प्रधारणम् ।

निश्चलत्वात् तु धीमद्विधारणा द्विज कथ्यते ॥ ३३ ॥

पौनःपुन्येन तत्रैव विषयेष्वेव धारणा । ध्यानं स्मृतं समाधिस्तु अहं ब्रह्मात्मसंस्थितिः

घटध्वंसाद् यथाकाशमभिनं नभसा भवेत् ।

मुक्तो जीवो ब्रह्मणैवं सद् ब्रह्म ब्रह्म वै भवेत् ॥ ३५ ॥

आत्मानं मन्यते ब्रह्म जीवो ज्ञानेन नान्यथा ।

जीवो ह्यज्ञानतत्कार्यमुक्तः स्यादजरामरः ॥ ३६ ॥

अग्निरुवाच ।

वशिष्ठ ! यमगीतोक्ता पठतां भुक्तिमुक्तिदा ।

आत्यन्तिकी लयः प्रोक्तो वेदान्तब्रह्मधीमयः ॥ ३७ ॥

इत्यादिमहापुराणे आग्नेये यमगीताकथनं नामद्व्यंशतीत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः ।

त्र्यशीत्यधिकत्रिशततमोऽध्यायः

आग्नेयपुराणमाहात्म्यम् ।

अग्निरुवाच ।

आग्नेयं ब्रह्मरूपं ते पुराणं कथितं मया । सप्रपञ्चं निष्प्रपञ्चं विद्याद्वयमयं महत् ॥ १ ॥

ऋग्यजुःसामाथर्वाख्या विद्या विष्णुर्जगज्जनिः ।

छन्दः शिक्षा व्याकरणं निघण्टुज्योतिराख्यकाः ॥ २ ॥

निरुक्तधर्मशास्त्रादिमीमांसान्यायविस्तराः । आयुर्वेदपुराणाख्या धनुर्गन्धर्वविस्तराः

विद्या सैवार्थशास्त्राख्या वेदान्ताऽन्या हरिर्महान् ।

इत्येषा चापरा विद्या परविद्याऽक्षरं परम् ॥ ४ ॥

यस्य भावोऽखिलं विष्णुस्तस्य नो बाधते कलिः ।

अनिष्ट्वा तु महायज्ञानकृत्वाऽपि पितृस्वधाम् ॥ ५ ॥

कृष्णमभ्यर्चयन् भक्त्या नैनसो भाजनं भवेत् ।

सर्वकारणमत्यन्तं विष्णुं ध्यायन् न सीदति ॥ ६ ॥

अन्यतन्त्रादिदोषोत्थो विषयाकृष्टमानसः ।

कृत्वाऽपि पापं गोविन्दं ध्यायन् पापैः प्रमुच्यते ॥ ७ ॥

तद् ध्यानं यत्र गोविन्दः सा कथा यत्र केशवः ।

तत् कर्म यत् तदर्थीयं किमन्यैर्बहुभाषितैः ॥ ८ ॥

न तत् पिता तु पुत्राय न शिष्याय गुरुर्द्विजः ।

परमार्थं परं ब्रूयाद् यदेतत् ते मयोदितम् ॥ ९ ॥

संसारे भ्रमता लभ्यं पुत्रदारधनं वसु । सुहृदयश्च तथैवान्ये नोपदेशो द्विजेदृशः ॥

किं पुत्रदारैर्मित्रैर्वा किं मित्रक्षेत्रवान्धवैः । उपदेशः परो बन्धुरीदृशो यो विमुक्तये ॥

द्विविधो भूतमार्गोऽयं दैव आसुर एव च । विष्णुभक्तिपरो दैवो विपरीतस्तथाऽऽसुरः

एतत्पवित्रमारोग्यं धन्यं दुःस्वप्ननाशनम् ।
 सुखप्रीतिकरं नृणां मोक्षकृद्यत् तवेरितम् ॥१३॥
 येषां गृहेषु लिखितमाग्नेयं हि पुराणकम् ।
 पुस्तकं स्थास्यति सदा तत्र नेशुरूपद्रवाः ॥१४॥
 किं तीर्थगोप्रदानैर्वा किं यज्ञैः किमुपोषितैः ।
 आग्नेयं ये हि शृण्वन्ति अहन्यहनि मानवाः ॥१५॥
 यो ददाति तिलप्रस्थं सुवर्णस्य च माषकम् ।
 शृणोति श्लोकमेकञ्च आग्नेयस्य तदाप्नुयात् ॥१६॥
 अध्यायपठनञ्चास्य गोप्रदानाद् विशिष्यते ।
 अहोरात्रकृतं पापं श्रोतुमिच्छोः प्रणश्यति ॥१७॥
 कपिलानां शते दत्ते यद्भवेद् ज्येष्ठपुष्करे ।
 तदाग्नेयं पुराणं हि पठित्वा फलमाप्नुयात् ॥१८॥
 प्रवृत्तञ्च निवृत्तञ्च धर्मं विद्याद्द्वयात्मकम् ।
 आग्नेयस्य पुराणस्य शास्त्रस्यास्य समं न हि ॥१९॥
 पठन्नाग्नेयकं नित्यं शृण्वन्वापि पुराणकम् ।
 भक्तो वशिष्ठ ! मनुजः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥२०॥
 नोपसर्गा न चानर्था न चौरारिभयं गृहे ।
 तस्मिन् स्याद् यत्र चाग्नेयपुराणस्य हि पुस्तकम् ॥२१॥
 न गर्भहारिणीभीतिर्न च बालग्रहा गृहे ।
 यत्राग्नेयं पुराणं स्यान्न पिशाचादिकं भयम् ॥२२॥
 शृण्वन् विप्रो वेदवित् स्यात्क्षत्रियः पृथिवीपतिः ।
 ऋद्धिं प्राप्नोति वैश्यश्च शूद्रश्चरोग्यमृच्छति ॥२३॥
 यः पठेत् शृणुयान्नित्यं समदृग्विष्णुमानसः ।
 ब्रह्माग्नेयं पुराणं सत् तत्र नश्यन्त्युपद्रवाः ॥२४॥

दिव्यन्तरीक्षभौमाद्या दुःखघ्नाद्वाभिचारकाः ।
 यच्चान्यद् दुरितं किञ्चित् तत्सर्वं हन्ति केशवः ॥२५॥
 पठतः शृण्वतः पुंसः पुस्तकं यजतो महत् ।
 आग्नेयं श्रीपुराणं हि हेमन्ते यः शृणोति वै ॥२६॥
 प्रपूज्य गन्धपुष्पाद्यरभिष्टोमफलं लभेत् ।
 शिशिरे पुण्डरीकस्य वसन्ते चाश्वमेधजम् ॥२७॥
 ग्रीष्मे तु वाजपेयस्य राजसूयस्य वर्षति ।
 गोसहस्रस्य शरदि फलं तत्पठतो हृतौ ॥२८॥
 आग्नेयं हि पुराणं यो भक्त्याग्रे पठते हरेः ।
 सोऽर्चयेच्च वशिष्ठेह ब्रह्मानयज्ञेन केशवम् ॥२९॥
 यस्याग्नेयपुराणस्य पुस्तकं तस्य वै जयः ।
 लिखितं पूजितं गेहे भुक्तिर्मुक्तिः करेऽस्ति हि ॥३०॥
 इति कालाग्निरूपेण गीतं मे हरिणा पुरा ।
 आग्नेयं हि पुराणं वै ब्रह्मविद्याद्वयास्पदम् ।
 विद्याद्वयं वशिष्ठेदं भक्तेभ्यः कथयिष्यसि ॥३१॥

वशिष्ठ उवाच ।

व्यासाग्नेयपुराणं ते रूपं विद्याद्वयात्मकम् ।
 कथितं ब्रह्मणो विष्णोरग्निना कथितं यथा ॥३२॥
 सार्धं देवैश्च मुनिभिर्मह्यं सर्वार्थदर्शकम् ।
 पुराणमग्निना गीतमाग्नेयं ब्रह्मसम्मितम् ॥३३॥
 यः पठेच्छृणुयाद् व्यास ! लिखेद्वा लेखयेदपि ।
 श्रावयेत्पाठयेद्वाऽपि पूजयेद्धारयेदपि ॥३४॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तः प्राप्तकामो दिवम्भजेत् ।
 लेखयित्वा पुराणं यो दद्याद् विभ्रेभ्य उत्तमम् ॥३५॥

स ब्रह्मलोकमाप्नोति कुलानां शतमुद्धरेत् ।
 एकं श्लोकं पठेद् यस्तु पापपङ्काद् विमुच्यते ॥३६॥
 तस्माद् व्यास ! सदा श्राव्यं शिष्येभ्यः सर्वदर्शनम् ।
 शुकाद्यैर्मुनिभिः सार्द्धं श्रोतुकामैः पुराणकम् ॥३७॥
 आग्नेयं पठितं ध्यातं शुभं स्यात् भुक्तिमुक्तिदम् ।
 अग्नये तु नमस्तस्मै येन गीतं पुराणकम् ॥३८॥

व्यास उवाच ।

वशिष्ठेन पुरा गीतं सूतैस्तत्ते मयोदितम् ।
 पराविद्याऽपराविद्या स्वरूपं परमं पदम् ॥३९॥
 आग्नेयं दुर्लभं रूपं प्राप्यते भाग्यसंयुतैः ।
 ध्यायन्तो ब्रह्म चाग्नेयं पुराणं हरिमागताः ॥४०॥
 विद्यार्थिनस्तथा विद्यां राज्यं राज्यार्थिनो गताः ।
 अपुत्राः पुत्रिणः सन्ति नाश्रया आश्रयं गताः ॥४१॥
 सौभाग्यार्थी च सौभाग्यं मोक्षं मोक्षार्थिनो गताः ।
 लिखन्तो लेखयन्तश्च निष्पापाश्च श्रियं गताः ॥४२॥
 शुकपैलमुखैः सूत आग्नेयन्तु पुराणकम् ।
 रूपं चिन्तय याताऽसि भुक्तिं मुक्तिं न संशयः ॥४३॥
 श्रावय त्वञ्च शिष्येभ्यो भक्तेभ्यश्च पुराणकम् ।

सूत उवाच ।

व्यासप्रसादादाग्नेयं पुराणं श्रुतमादरात् ॥४४॥
 आग्नेयं ब्रह्मरूपं हि मुनयः शौनकादयः ।
 भवन्तो नैमिषारण्ये यजन्तो हरिमीश्वरम् ॥४५॥
 तिष्ठन्तः श्रद्धया युक्तास्तस्माद्भ्यः समुदीरितम् ।
 अग्निना प्रोक्तमाग्नेयं पुराणं वेदसम्मितम् ॥४६॥

ब्रह्मविद्याद्वयोपेतं भुक्तिदं मुक्तिदं महत् ।
 नास्मात्परतरः सारो नास्मात्परतरः सुहृत् ॥४७॥
 नास्मात्परतरो ग्रन्थो नास्मात्परतरा गतिः ।
 नास्मात्परतरं शास्त्रं नास्मात्परतरा श्रुतिः ॥४८॥
 नास्मात्परतरं ज्ञानं नास्मात्परतरा स्मृतिः ।
 नास्मात्परो ह्यागमोऽस्ति नास्माद् विद्या पराऽस्ति हि ॥४९॥
 नास्मात्परः स्यात्सिद्धान्तो नास्मात्परममङ्गलम् ।
 नास्मात्परोऽस्ति वेदान्तः पुराणम्परमन्तिवदम् ॥५०॥
 नास्मात्परतरं भूमौ विद्यते वस्तु दुर्लभम् ।
 आग्नेये हि पुराणेऽस्मिन् सर्वविद्याः प्रदर्शिताः ॥५१॥
 सर्वे मत्स्यावताराद्या गीतारामायणन्तिवह ।
 हरिवंशो भारतश्च नवसर्गाः प्रदर्शिताः ॥५२॥
 आगमो वैष्णवो गीतः पूजादीक्षाप्रतिष्ठया ।
 पवित्रारोहणादीनि प्रतिमालक्षणादिकम् ॥५३॥
 प्रासादलक्षणाद्यश्च मन्त्रा वै भुक्तिमुक्तिदाः ।
 शैवागमस्तदर्थश्च शाक्तेयः सौर एव च ॥५४॥
 मण्डलानि च वास्तुश्च मन्त्राणि विविधानि च ।
 प्रतिसर्गश्चानुगीतो ब्रह्माण्डपरिमण्डलम् ॥५५॥
 गीतो भुवनकोषश्च द्वीपवर्षादिनिम्नगाः ।
 गयागङ्गाप्रयागादि तीर्थमाहात्म्यमीरितम् ॥५६॥
 ज्योतिश्चक्रं ज्योतिषादि गीतो युद्धजयार्णवः ।
 मन्वन्तरादयो गीताः धर्मा वर्णादिकस्य च ॥५७॥
 अशौचं द्रव्यशुद्धिश्च प्रायश्चित्तं प्रदर्शितम् ।
 राजधर्मा दानधर्मा व्रतानि विविधानि च ॥५८॥

व्यवहाराः शान्तयश्च ऋग्वेदादिविधानकम् ।
 सूर्यवंशः सोमवंशो धनुर्वेदश्च वैद्यकम् ॥६६॥
 गन्धर्ववेदोऽर्थशास्त्रं मीमांसा न्यायविस्तरः ।
 पुराणसंख्या माहात्म्यं छन्दो व्याकरणं स्मृतम् ॥६७॥
 अहङ्कारो निघण्टुश्च शिक्षाकल्प इहोदितः ।
 नैमित्तिको प्राकृतिको लय आत्यन्तिकः स्मृतः ॥६८॥
 वेदान्तं ब्रह्मविज्ञानं योगो ह्यष्टाङ्ग ईरितः ।
 स्तोत्रं पुराणमाहात्म्यं विद्या ह्यष्टादश स्मृताः ॥६९॥
 ऋग्वेदाद्याः परा ह्यत्र पराविद्याक्षरम्परम् ।
 सप्रपञ्चं निष्प्रपञ्चं ब्रह्मणो रूपमीरितम् ॥७०॥
 इदं पञ्चदशसाहस्रं शतकोटिप्रविस्तरम् ।
 देवलोके दैवतैश्च पुराणं पठ्यते सदा ॥७१॥
 लोकानां हितकामेन संक्षिप्योद्गीतमग्निना ।
 सर्वं ब्रह्मेति जानीध्वं मुनयः शौनकादयः ॥७२॥
 शृणुयाच्छ्रावयेद्वाऽपि यः पठेत् पाठयेदपि ।
 लिखेत्लेखापयेद्वाऽपि पूजयेत् कीर्तयेदपि ॥७३॥
 पुराणपाठकञ्चैव पूजयेत्प्रयतो नृपः ।
 गोभूहिरण्यदानाद्यैर्वस्त्रालङ्कारतर्पणैः ॥७४॥
 तं सम्पूज्य लभेच्चैव पुराणश्रवणात्फलम् ।
 पुराणान्ते च वै कुर्यादवश्यं द्विजभोजनम् ॥७५॥
 निर्मलः प्राप्तसर्वार्थः सकुलः स्वर्गमाप्नुयात् ।
 शरयन्त्रं पुस्तकाय सूत्रं वै पत्रसञ्चयम् ॥७६॥

पट्टिकाबन्धवस्त्रादि दद्याद्यः स्वर्गमाप्नुयात् ।

यो दद्याद् ब्रह्मलोकी स्यात्पुस्तकं यस्य वै गृहे ॥७०॥

तस्योत्पातभयं नास्ति भुक्तिमुक्तिमवाप्नुयात् ।

यूयं स्मरत आग्नेयं पुराणं रूपमैश्वरम् ।

सूतो गतः पूजितस्तैः शौनकाद्या हरिं ययुः ॥७१॥

इत्यादि महापुराणे आग्नेये आग्नेयपुराणमाहात्म्यं नाम द्व्यशीत्यधिक-
त्रिशततमोऽध्यायः ।

॥ समाप्तमिदमाग्नेयस्महापुराणम् ॥